This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book is a preservation photocopy.
It was produced on Hammermill Laser Print natural white,
a 60 # book weight acid-free archival paper
which meets the requirements of
ANSI/NISO Z39.48-1992 (permanence of paper)

Preservation photocopying and binding
by
Acme Bookbinding
Charlestown, Massachusetts
1996

Digitized by Google

פירוש

רבנו אברהם אבן עזרא

על ישעיה

על פי כתבי יד

מאת

מיכאל פריעדלאנדער

לונדון

ה' תרל"ז

2198

Digitized by Google

WID-LC
BS1515
I2
v.3
Copy 1

PRINTED BY ROSENTHAL & CO., BERLIN.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY

Digitized by Google

דבר אל הקורא.

הספר הזה אשר אנכי נותן לפניך היום קורא נעים, איננו דבר חדש אשר לא היה לעולמים, כי פירושי ראב״ע על ספרי תנ״ך ידועים היו גם מתמול גם משלשום, והיו ביד חכמי כל דור ודור מן הוא והלאה, כי תואר לו בצחות לשונו ויראוהו וגם הדר בטעמים ויחמדוהו, ותתענג נפשם גם בחלומותיו והבליו ודבריו הרבים אם האמת לפעמים רחוקה ממנו ולא ידע ללכת אל מקומה, כי בכל זאת אשר לא סופר להם ראו ואשר עדן לא שמעו התבוננו, ויותר מאשר ראו בדבריו ושמעו מטעמיו, השכילו מרמזיו המגביהים למעלה ומעמיקים שאלה, הפותחים שערי שמים ליודעיהם, ויעלו אבר ויגבהו, ויִגָלו למכיריהם מוסדות העולם הגדול והקטן: וכאשר נתילדה חברה חדשה בארצנו[1]) להסיר המסכה הנסוכה על ספרי חכמי בני ישראל ולגלות הלוט הלוט לעיני כל, למען לא תוסיף עוד חזות הכל להיות כדברי הספר החתום גם בידי יודעי לשון וספר כל עם ועם, וכל איש ואיש מאוהבי החכמה ודורשי שלומה וטובתה, אשר נשא לבם אותם לקרבה אל המלאכה הביאו נדבותיהם למלאכת הקודש, אמרתי בלבי אקריבה מנחתי אף אני מפרי אדמתי אשר עבדתי מנעורי ועד עתה, והעתקתי פירוש החכם רבנו אברהם בן מאיר בן עזרא על ישעיהו מלשון עברית לשפת הארץ אשר אנכי יושב בה, והוספתי פירוש על פירושו, ונתתי בראשו תולדות המפרש החכם, וזאת היתה ברכתי אשר הבאתי בשנה העברה מאשר חנני ה׳[2]): ויהי כאשר התבוננתי בדברי החכם בעיון ובשקידה ויגעתי לרדת לעומק כוונתו ראיתי כי פעמים רבות לריק יגיעתי כל עוד השגגות והזדונות אשר שגגו והזידו הסופרים עומדות על מקומותיהן: ואולם לפעמים הספר שלם ודעת הקורא המגיה חסרה ונפשו לבדה היא החוטאת בהאשימו נקי

[1]) Society of Hebrew Literature. [2]) The Commentary of Ibn Ezra on Isaiah etc. by M. Friedländer, Ph. D. Vol. I. Translation of the Commentary. Vol. II. The Anglican Version of Isaiah amended according to the Comm. of Ibn Ezra.

Digitized by Google

וצדיק ובעוותו את הישר: לכן יראתי משלוח את ידי בפירוש ראב״ע לשנות או להפוך דבר מדברי החכם כפי אשר קבלנום מהדורות אשר היו לפנינו. אך לא יכולתי להעלים את עיני מהמבוכה הגדולה אשר ראיתי בִדבריו בין בספרים הנדפסים בין בכתבי יד, כי יותר ממאה שגיאות חדשות וישנות נמצאות בהם, קצתן יתרונות וקצתן חסרונות, ועל כולן הבאתי עדים נאמנים מטעם הכתוב ומשקול הדעת, וטרחתי לתקן המעוות ולהחליף המקולקל, בדברים ישרים ומובנים, קרובים כפי השערתי אל אשר יצא מפי החכם באמת: ואף כי ידעתי כי בכל אשר יעמול האדם לבקש לא ימצא דבר אשר יאמר עליו כי הוא זה אשר נאבד או הוחלף, וגם יודע אני כי דברים רבים לאין מספר המה הבל ורעות רוח ורק דבר אחד הוא האמת כמו הנקודה בתוך העגולה, בכל זאת לא יראתי מחוות דעי אף אני, כי כאשר כל מליץ בין איש ובין רעהו ישמיע דברי האחד לחברו כפי השערתו והבנתו, כן כל העתקת ספר משפה אל שפה לא תכיל דעת המחבר כי אם כפי דעת המעתיק, וגמרתי בלבי לעשות את דברי החכם, כפי אשר השיגה ידי להכינם ולתקנם, יסוד מוסד אשר עליהם אקים תרגומי ופירושי, אך בכל מקום אשר עזבתי את הגרסא הישנה לא מחיתי זכרה, כי חקותיה על לוח ספרי באמרי טוב לאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך, והבוחר יבחר: וגם אספתי את כל הדברים המתוקנים יחד בסוף הספר למען יקל על הדורש למצוא, ואולי יפרשם חכם מן החכמים בלי שנוי ובלי חלוף וברוך יהיה! ואף כי יודעי העתים וכותביהם בבקרם על דברי: אולם ראיתי כי אין מגיד ואין משמיע ואין מליץ בעד הגרסא הישנה, כי האחד אשר פצה את פיהו להחזיק הנהרסות לאמור כי אין פרץ ואין יוצאת בפירושי הראב״ע[3]) לא היה לאל ידו לברר דבריו ולקיימם בעדים נאמנים כאשר אוכיח בספרי[4]):

ועתה, קורא נעים, הנני נותן לפניך בספר הזה פירוש ראב״ע על ישעיה כאשר מצאתיו בכתבי יד בבית אוצר הספרים פה בעירנו[5]) כי הוא בעיני מתוקן ונקי מחטאות ומפשעים מכל כתבי יד הנשארים, ולמטה בגליון תמצא שנויי שאר כתבי יד וספרים הנדפסים, וגם אתן שם מקום להגהות אשר זכרתי וביררתי אותן בפירושי, עם השגות ודברים אחדים בענין הפירוש; ואם תראה בעצם הספר מלה מסוגרת בחצי עגולה לפניה וכן לאחריה תדע כי אין לה חלק בדברי הראב״ע כפי דעתי; ואת אשר הוספתי למלא החסרון הבאתי בין שתי נוני״ן ישרה לפניו והפוכה מלאחריו: ששה המה כתבי יד אשר היו בעוזרי, שלשה בעיר רומי באוצרי הספרים הנקראים וואטיקאנא, קאזאנאטא אנגעליקא, וקראתי את שמותיהם

---

[3]) Academy Dec. 1. 1873. [4]) Vol. IV. [5]) Ms. in the British Muscum, Add. 24,896.

Digitized by Google

א. ב. ג. והשלשה הנשארים המה בלונדון, פאריז, ופארמא. וקראתים ה. ו. ז. והפירוש הנמצא בדפוס באזיליא נסמן באות ד. — חלופי הגרסאות הנמצאים בשלשה הראשונים לקטום עבורי החכם דר׳ בערלינער היושב בעיר בערלין, והח׳ מרדכי המכו׳ Angelo di Capua היושב בעיר רומי׃

ועוד זאת חדשתי למען הקל על הקורא בפירוש ראב״ע א) לציין הפסוקים היטב ב) להבדיל המלה המפורשת ולרמוז עליה בהוספת „וגו׳" אם חסרה ג) להוסיף מראה מקום׃

תולדות הפירוש וכל עניניו ודבריו מתי נכתב ואיככה הועתק ומעלתו ומעלת כתבי יד תמצא בספרי אשר כתבתי בשפת ארצנו. ולכן קצרתי פה בדברי׃

ויהי כאשר תם הספר עם חלופי גרסאות כתבי יד לצאת מתחת הדפוס ויעירני ידידי החכם אברהם נייבויער נ״י היושב בעיר אקספרד — אשר בטוב לבבו הנאני מחכמתו וידיעתו ספרי אומתנו, שפוני טמוני חול וקודש, ולא העלים ממני מאומה מכל אשר שאלתיו וגם אשר לא שאלתיו הגיד לי, גם ברוך יהיה! — לאסוף ג״כ השנויים הנמצאים בפי׳ שמואל לאנייאדו הנקרא כלי פז. ויהי כאשר יעץ כן עשיתי ואקרב אל המלאכה וזה פריה׃

		גר׳ ספרי	גר׳ כלי פז
א׳	ג	נבואות	נבואות ושירות כפולות
„	ד	ועיקר ...... שמצאנו	ליתא
„	ה	למרוד	למרות
„	ו	משה	משה הדרשן
„	ט	ישראל	ישראל שהם אומרים
„	י״ג	וטעם ועצרה .... מלאכה	וטעם ועצרה ממלאכה
„	י״ד	אסירכם	איסרכם
„	כ״ה	כאילו כבורית	כבורית
„	ל	וגזלום	ל׳
ב׳	ב	ילמדו עוד	ילמדו עוד מלחמה, אם כן אין זה אלא לימות המשיח
„	„	ידענו	עוד ידענו
„	ו	המתברות	המחשבות
„	ט	בטעם כטעם	בטעם
„	י״ח	שיש עליהם מיתה	ל׳
„	כ	שהאחת	שהוא מלה אחת
ג׳	ד	בתעלוליהם שם	בתעלוליהם
„	ט״ז	המסתכלות הרבה	המסתכלות, וכן הרבה
„	כ	כי בו הוא הלב	בידו קנה הלב

Digitized by Google

		גרי ספרי	גרי כלי פז
ג׳	כ״ו	הפרשה	הפסוק
ה׳	ו׳	תקון כמו	ל׳
„	כ״ח	כמו אופן ..... ידועים	האופנים
ו׳	י״ב	ומעם מצבת .... בבל	ל׳
ז׳	ג׳	שממיה	ששמה
„	ד׳	על שמריך	ל׳
„	ח׳	וכמוהו ויהי .... אבשלום	ל׳
„	י״ד	שעל אלהיהם	שעל
„	„	בעולה	נערה
„	כ	ואמרו .... בקרבה	ל׳
„	כ״ד	לא יוכל .... שנתבאו	מפני
ח׳	ז׳	השרות	השורש
„	י״ט	כאליהו	באלה
ט׳	ד׳	כנשרפים	בשנשרפים
„	ו׳	דרך דרש הסופרים כי	דרך הסופרים אין
„	י׳	עם מלכי	ארם מקדם, ממזרח, עם מלכי
„	י״ג	נר׳	וראה
י׳	י״ד	פועל יוצא והנה הכנף פעול	פועל
י״א	י״ד	ארמים	אדומים
י״ג	י״ד	אשר יהיה	אשר היה
י״ד	ו׳	רודה במורדף בלי חשך	רודף פעול בטעם
„	י״א	והוא פועל	ל׳
ט״ו	ז׳	הידוע בארצם שהוא על	של
ט״ז	י״ד	לא עם .... כבירים	ל׳
י״ט	ו׳	במדינה	המדינה
„	ט׳	עין	שין
כ׳	ה׳	הבורחים אל	הבוטחים על
כ״א	ב׳	אנחת	אנחתה של ירושלים ואנחת
„	י״ב	שאתה מהם	ל׳
כ״ב	ח׳	בכלי הנשק	בכל הנשק
„	ט״ו	אצור	אצור שם באוצרות הסוכן
„	כ״ג	כיתד	ביתד
כ״ג	ד׳	התקיף	המקיף
„	ה׳	ויתחלל	ויתחלחל
„	י״א	ארחת	אדמת
„	י״ג	שהושימה	שמשימה

Digitized by Google

		גר' ספרי	גר' כלי פז
כ"ג	י"ג	החיות	החיות קטנות
„	כ"א	ולהיות לגוי א' לשטנם	ולשטום ע"א
כ"ה	א'	נראו	נבאו
„	ב'	הגולים	ל'
כ"ו	ד'	רק	כך
„	י"ד	יש לנו	יכולנו
„	י"ט	הנעדר	הנפרד
„	„	בתוכה	בתוכה לא להחיות
„	כ'	עם לשון	שם לשון
כ"ז	ד'	איננו דברי השם	היינו דברי השם
„	ו'	ותשאר	ותשרש
כ"ח	ב'	הזרמים	החכמים
„	ד'	יהודה	יהודה שמעו ונשגו ביין
„	ח'	המשתכרים	המשתכרים למלאות שולחנם קיא וצואה
„	י"ג	חשבו	ל'
כ"ח	י"ג	כאב ביד	ל'
„	„	הפרשה	ל'
„	ט"ז	בחן	בחן, חוזק
„	„	מוצב ארצה	מוסב
„	י"ז	כי יעה פועל יוצא	ל'
„	כ'	מהתפרש והמשך המסך	ל'
כ"ט	ו'	הצרים	הזרים
ל'	כ"ד	ובמזרה	וכן במזרה
ל"א	ה'	ושבות	נצבות
ל"ב	ד'	עבדים	בעברי
„	„	זכות	זרות
ל"ג	ה'	והטעם על השכינה שהיא בציון	כי שוכן מרום הראה גבורתו שהוא רם על כל וידו העליונה
„	י"ד	בציון ששם הכבוד	על הצור שבציון
„	כ'	או בל	ובל
ל"ח	י"א	שהזכיר	שיכיר
„	ט"ז	ירבו בבר	לשון בריאות
„	כ"א	יש אומרים כי הם במצוות	ישאו, כי במצות יי
מ'	ב'	שלקח כל	שלקחה מכל
„	י"א	כרועה	כרועה עדרו של עצמו שמרחם ביותר על צאנו ולא כרועה שכיר

Digitized by Google

		גר' ספרי	גר' כלי פז
מ'	י"ד	ומוסר	ל'
"	כ"ב	כשפריר	כטפריר
"	כ"ו	ידוע	צאת ידוע
מ"א	א'	בהם	בכם
"	ב'	והפרשה	ובפרשה
"	"	וי"א.... רבות	ל'
"	ח'	אוהבי פועל	אהובי פעול, אוהבי פועל יוצא מאוהב ונדבק באהוב והוא הפעול
"	י"ד	עם הבבליים	הבבליים
"	כ'	ולא מיש	ולא יכמושו
מ"ב	ד'	ברוח	הרוח
"	י"א	שם	עם
"	י"ב	בסתר	בספר
"	ט"ו	שירדו	שידורו
"	כ'	דברים	דברי אל
"	"	העין	הענין
"	"	ולא יסגרום	ועיניהם לא יסגרום
"	"	ישמעו	ישמעו ולא יראו
"	כ"ד	השם	העם
מ"ג	ד'	אור	סוד
"	כ'	עמי	שמי
"	כ"ז	שבחרו.... השם	ל'
מ"ד	י"ט	לשכל	לישראל
"	כ"ה	והכתף	ל'
מ"ה	ב'	ההרים	הדרים
"	ט'	או	אוי
"	י"ט	סודם	קודם
מ"ו	י"א	זאת	למלאות זאת
"	י"ג	וזה טעם לבא	ל'
מ"ח	י"ג	והארץ	והארץ, כאלפס וכסוי
"	י"ד	בבבל	ל'
מ"ט	ד'	כ"ף ויבחרך	כורש
"	י"ד	הגולה	הגאולה
"	ט"ו	בניהן	בניהן או עצמן
"	י"ז	הנה באו	הנקראו
"	"	כל	הם

Digitized by Google

		גר' ספרי	גר' כלי פז
נ'	ג'	כסותם	ל'
„	ד'	דברים קשים	עתים
„	„	לשום עת	לשון עת
נ"א	י"ט	עם החרב	החרב
נ"ב	ב'	הוה	היתה
„	י"ג	תועי רוח	בעלי פלוגתתנו
„	„	כי עוד ירום	כי עבדי הם
„	ט"ו	אמת	אמתתנו
נ"ג	י'	השם ירבה בניו	יראת יי יראה בנים
נ"ד	א'	עקרה לא	שהרה לא
„	ה'	כאשר — בראשית	ל'
„	„	לתורת השם וכן כתוב	ל'
„	י"ב	והם בחלונות —	ל'
„	„	על השער	של השער
„	„	אקדח אבן יקרה	אקדח כת"י
„	י"ד	והתי"ו מבולע	וכת"י מדוע
„	י"ז	להיותו	להיותו כלי
נ"ה	א'	כי שניהם - - וחלב	ל'
„	ב'	או טעמו	ל'
„	י"ב	אם על — היה	ל'
נ"ו	ט'	שתהרוגנה	ל'
נ"ז	א'	הרועים	הרעים
„	ח'	גם כן	בגלוי על הר גבוה גם כן
„	ט'	או למצרים	ולמצרים
„	י'	ששנית	ששוית
נ"ח	ג'	בעל עצבים	כן עצביכם
נ"ט	א'	הנה שב	חשב
„	ד'	ימלא	ימלט
„	„	שהם כבצי	לבצי
„	י"ג	הורו כמו עושו	ל'
ס'	ו'	מים	ל'
„	י"ז	והנה	ד"א זהב גוים והנה
„	כ'	זה השמש	זה לקות השמש
ס"ב	א'	אלה — שגם	ל'
„	„	אשר בגלות	אשר
„	ו'	משומרים לבוקר	ל'

Digitized by Google

גר' ספרי			גר' גלי פז
ס"ג	א'	וזאת—וקוסטנטינא	בקוסטנטינא וכיוצא
„	„	וזאת התורה הידוע	ל'
„	ג'	מלכות תורתי	מלכותו
„	י"א	עם משה	על משקל משה
„	ט"ו	עקרנו	יכירנו
„	י"ז	השבטים	השופטים
ס"ד	ד'	הפרת	השפיכות
ס"ה	ב'	שאקבל אותם	שאקבל אותם עם היותם העם המכעיסים אותי
„	ה'	אלה	אלה התועבות אשר עשו
„	י'	יזכור	לא יזכור
„	„	זולתי	זולתו
„	י"ז	ויחיו שנים רבות	ל'
„	כ'	ואם מת יקולל	ויקולל בן מאה שנה
„	„	וזה אמר שמת	וזה אמת שמת
ס"ו	ג'	אבותיכם	אבותיהם
„	כ'	מין נכבד	מין
„	כ"ג	ומזה הכתוב — שבתות	ל'

תהלה לאל חיי אשר זכני להתחיל ולגמור את דברי הספר הזה: פה לונדון שבט תרל"ו לפ"ק: מיכאל בן לאאומ"ו יהושע פלק פריעדלאנדער.

לוח הטעיות.

דף	שורה	
ד'	ב'	צווני ססס צווי
י"ב	ל"ג	ולא נתק ס' : ולא נתק.
י"ח	כ"א	שרובי ס' שרוב
כ'	א'	הלה ס' הלא
כ"ב	י"ג	כלנה ס' וכלנה
ל'	א'	גם ס' ג'
„	כ"ח	כם וכן ס' כמו כן
מ"ד	י"א	כמי ס' כמו
מ"ט	י"ז	יפרישו ס' יפרשו
ע'	י"ב	[סמ' ל"ב ד'] מסכה ססס מסכה [סמ' ל"ב ד']
ע'	י"ד	המפדשים ס' המפרשים
„	י"ט	רצון ס' רצוץ
ע"א	י"ד	גם ס' עם
ע"ב	כ'	השם ס' העם
ע"ה	ה'	כמעם ס' כטעם
„	כ"ה	[סופ' ח' ט"ז] אנשנ סוכות ס' אנשי סכות [סופ' ח' ט"ז]
צ"ו	ו'	המשיח: ס' המשיח
ק"ט	י"ח	ובניו ס' ולבניו

שנויים הנמצאים בכ״י לעווארדן[1].

		גר׳ ספרי	גר׳ כלי פז
ט׳	י״ד	לשם	לו שם
„	י״ח	הם בלא ה״א הרעת	ואם הוא בלא אל״ף ידוע
„	כ״ד	כאילו	כאילו אינם
מ״א	ב׳	והפרשה	ובפרשה
„	ח׳	עובדי ע״ז דברי הנביא	דברי הנביא עובדי ע״ז
„	ט׳	מגדוליה	מגבוליה
„	כ	מיש	נראה כן
מ״ב	א׳	אלה	כל
„	ד׳	מפעלי הכפל	רפה
„	ו׳	עולם	עם
„	ח׳	במקרא, לבדו	במקום הזה. ח׳ (ר״ל חסר)
„	י״ד	הטעם	הכתוב
מ״ג	ב׳	השרים	מצרים
„	כ״א	שלו	שלי
„	כ״ב	שעשה	שאעשה
מ״ד	ח׳	הגרים	הגוים
„	ח׳	שלא ארענו,... והנכון	ח׳
„	י״ב	ויש	ואם
„	י״ג	והברזל	והבדיל
„	ט״ז	רוחתי	דמו
„	י״ט	מים.... הנותר	ח׳
מ״ה	ב׳	או	ח׳
מ״ו	ב׳	הנושאים, נפשם הנשואים	הנופלים, הנושאים למלט משא
מ״ז	ב׳	לטחון	לטען
„	ד׳	גאותך	גאולתך
מ״ח	ו׳	נצורות	נצורות בצורות
„	ח׳	בי	ח׳

[1]) זה השנויים העתיק עבורי ידידי הח׳ ר׳ אברהם לייבוויטש נ״י בטובו הגדול: לא העלמתי על הספר
א) שנויים אשר המה טעותים בלי ספק, וכל הנכון אשר נגלה בו הנכון דעת הסופר והנכון כוונתו.
ב) שנויים המסכימים עם גר׳ כ״י קאמבראדזש וכ״י אנגעליקא הנרשמות בספר בסוף כל דף ודף ואלה הם: מסכימים עם כ״י ב׳ (המספר הא׳ מורה הדפים והב׳ ההגהות). ס״ז א׳, ה׳, ס״ח ב׳, ג׳, ו׳, ז׳, ט׳, ס״ט ב׳, ד׳, ע״א א׳, ה׳, ע״ב ג׳, ו׳, ע״ד ו׳, ע״ה ח׳, ע״ו ג׳, א׳, ע״ח א׳, ב׳, ע״ט א׳, ג׳, פ׳, ד׳, פ״ג ד׳, פ״ז א׳, פ״ח א׳, צ׳ ז׳, צ״א ד׳, צ״ב ד׳, ה׳, צ״ד א׳, ד׳, צ״ז ה׳, צ״ח ו׳, צ״ט ג׳, ד׳, ק״א א׳, ג׳, ז׳, ק״ב א׳, ק״ד א׳, ג׳, ד׳, ה׳, ז׳, ק״ה א׳, ב׳, ק״ו, ה׳, ק״י ג׳, ד׳, ה׳, ח׳, קי״א ד׳, קי״ב א׳, ג׳, קי״ג א׳, קט״ו א׳, ב׳, ג׳. מסכימים עם כ״י ג׳: ע״ד ב׳, ע״ח ו׳, פ״ז ב׳, ג׳, פ״ט ג׳, צ׳ א׳, ז׳, צ״א ו׳, צ״ב ד׳, צ״ג א׳, ג׳, ד׳, צ״ד ג׳, ד׳, צ״ז ה׳, צ״ח ה׳, צ״ט ג׳, ה׳, ק׳ א׳, ק״א א׳, ק״ב א׳, ז׳, ק״ג ד׳, ה׳, ק״ד ד׳, ה׳, ו׳, ק״ה ג׳, ק״ז ד׳, קי׳ ג׳, ד׳, ה׳, קי״א א׳ ג׳, ו׳, קי״ב ג׳, קי״ג ג׳.

Digitized by Google

		גר' ספרי	גר' כלי פז
„	י"א	שבלמעני	שב למעני
„	י"ב	תאמין באמת	האמין באחרית
„	י"ז	השם	השם לעלות לירו' בנבואת חגי חכרי'
מ"ט	ח'	שישובו עד י"ג	ח'
„	י"ד	הגולה	שוב הגולה
„	כ"ה	ממנו	ממנו ומלקוח שלקח ממנו
נ'	ד'	יעף . . . קשים	ח'
נ"א	ב'	וכן	ח'
נ"ב	ב'	הוה	היתה
„	ה'	גדולי, מבולע	גדולי ארץ, מובלע
„	ח'	צופים שיש	צופך יש לך
„	י'	כנבור	בעבור
„	י"א	שמלת סורו סורו טמא לכל	שמתוכה כל עיר ואמר על
„	י"ד	ובאדום	ח'
נ"ג	ח'	והוא	כי נגזר והוא
„	„	כמו נגזר	נגזר כמו נגזרתי
„	ט'	על במותימו	במותיך
„	י'	כמו	לדכאו כמו
„	„	שיתודה ויודה	שתתודה ותודה
„	„	שיראה	שיאריך
נ"ד	י'	תמוש	ימוש
„	י"ב	ישימו בם	ישימו
„	י"ד	והתי"ו מבולע, הגוים	ח', ח'
„	ט"ו	שיפול	שיפיל
„	י"ז	שיאמינו, בתורה וישראל	שיודו, בתורת ישראל
„	„	יראום, דתיהם, או על	ורואים, דרכיהם, ועל
נ"ה	א'	כמו הוי, יין	ח', גם יין
„	„	כי שניהם הם	שהוא
„	„	וכן יודו חכמי הרפואות	ח'
„	„	חלב, בהם	ח', בו
„	ג'	שיחיים, ששבו לדת	שני, שישובו לדעת
„	„	נאמנים הם	הנאמנים בהם
„	ד'	לטעם	הטעם
„	ו'	תגאלו, פעם שנית	נגאלו, פעמים
„	„	הטעם קודם חתום	קודם היותם
נ"ו	ג'	ובמזרה	הנמצא בית יי

Digitized by Google

דף	שורה	גר' ספרי	גר' כלי פז
נ"ו	ד'	הוא לשם	הוא מורה בכבוד השם
„	ו'	שרות	לדעת
„	ח'	כי אם עלו	ח'
„	„	וי"ו לנקבציו	ולנקבציו
„	י'	לא ישמרו, בהם	שמרו, בהם לנבוה
„	י"א	במקרא על הכח	בתורה על הנפש
„	„	כמו ונפשו מאכל	ממנו נפשו לאכול בשר
נ"ו	י"א	יועיל	שיועיל
„	י"ב	משכר	ושכר
נ"ז	ד'	עמנו טוב	ממנו
„	י"א	משתיק באמת	אשתוק
„	„	היות את	היות בודד ואת
„	ט"ו	לכוכבים, כנשמה,	לגבורים, לנשמה
„	כ'	והטעם . . . . נגרש תמיד	ח'
„	„	שהוא נגרש	שהוא
נ"ח	ב'	ובדעת, בדבור	ח', בדבר
„	ג'	מתענים, והתשובה	מצערים, זה הטעם
„	ד'	שיוכה, הקדמונים ז"ל, עפר	שיכה, רז"ל, רבר
„	ז'	המ"ם שורש	ח'
„	י"א	ישמיח, ישמח, וכזב	יצמיח, יצמח, כי נכזב
„	י"ב	תשובבם	ח'
„	י"ג	מלכת בשבת רגלך	רגלך מלכת בשבת
„	י"ד	בני הגולה	הגולה באחרונה
נ"ט	ד'	תבקע הצפעוני	יבקע
„	ה'	היה ראוי . . . . גדול	ח'
„	י"ד	צדקתו	צדק
„	י"ח	ביבשה	ירשם
ס'	א'	כמו בואי	ח'
„	ו'	מים	ח'
„	ט'	לא יתנו, בא בקמץ גדול	יתנו, ח'
„	י'	לא בנו	יבנו
„	י"ד	שם	שם הפועל
ס"א	א'	והם	והנה רוח
„	ט'	לא יורה . . . . שישראל	הכתוב מדבר שישראל לא
„	י'	מצטרך	מצטרף
ס"ב	א'	אשר בגלות	אשר

Digitized by Google

		גר' ספרי	גר' כלי פז
„	ד'	פרשהו	ויפרשנו
„	ו'	כתוב משמרים לבוקר	ח'
„	ח'	לעתיד עד בארץ ס״ג י״ז	ח'
ס״ג	י״ז	כטעם תסיר	ח'
„	י״ח	לדבר, או לזמן מועט	לזמן ח'
ס״ד	א'	אחרים, כאש שהיא	ההרים, כאשר היא
„	ד'	חוטאים	צדיקים
„	ו'	נלחם	ח'
ס״ה	ט'	בגלות	מן הגלות
„	י״ג	עבדו השם ישארו	יבואו עבדי השם יראו
„	ט״ז	מלעיגים בם	מלעיבים עליהם
„	י״ז	יהודה	יונה
„	כ'	שהוא בתולדת	שהוא ראוי בתולדת
„	כ״ב	פועלים	פעולים
ס״ו	ב'	עיני	עיני שם
„	ג'	קרבן, שם הנה מלעיל	קריבה, מלעיל הוא שם
„	ד'	שיבוא	שיביא
„	ה'	חשובים מנודים בעיניהם	בעיניהם חשובים כנידה
„	ז'	כיולדה...טורח, כטעם ילדה	ח' ח'
„	„	מארבע... כאילו	ח'
„	י'	האבלות, מיץ חלב	באבלים, מיצה
„	י״ג	פועל	פועל עבר
„	ט״ו	מלך	משל
„	י״ט	עין	עין או פה
„	י״ח	ואנכי כטעם	מעשיהם ומחשבותיהם שנוסדו יחד על יי ועל משיחו וטעם
„	כ״ב	יבלו, שמכם שלא ימחה	יכלו, שמכם
„	„	והטעם כעת	וכמוהו בעת
„	כ״ג	שנה בפרשת	שבת כפי'
„	כ״ד	אם לא	אלי לא
„	„	ספר ישעיהו.... מושבי	ח'

המשך מלוח הטעיות דף X.

ס' כ״ד נטעו צ״ל נטעו.; ס' כ״ו איננו צ״ל כי איננו;

נ״ג ב' צ״לו יעל צ״ל צ״ל ויעל; סימן "ג'" חסר דף צ״ה הער' ג' ודף צ״ו הער' ח'.

אבן עזרא

על ישעיהו:

סודות מאד עמקו וגבהו   יראום נבוני לב ויתמהו:
יתן אלהים עז לאברהם   הבא לפרש סוד[1] ישעיהו:

השם אחד דברו אחד רק המעלות[2]) משתנות כפי כח כל נביא כי אין[3]) מעלותם שוות יש מהם שנבואתם בחזיון לילה[4]) כמו אברהם וגד החוזה גם ישעיהו:

א

1 חזון, נ״ח חזון נוסף: [בן אמוץ]. ויש[5]) בדברי יחיד[6]) כי כל נביא שנזכר שם אביו גם הוא נביא ויש מי שאומר שהוא[7]) מזרע המלוכה, כי אמוץ ואמציה אחים היו[8]), על כן לא יכלו רשעי ישראל להרע לו כאשר הרעו לירמיהו, והנה כתיב גוי נתתי למכים [נ׳ ו׳][9]), ועל דרך הפשט כי כל נביא שנזכר שם אביו הוא גדול ונודע סודו בדורו[10]), ויש מהם שהוא נביא ויש שאינו נביא, כמו נאם דוד בן ישי [שמו׳ ב׳ כ״ג א׳] והנה דוד איש האלהים [ד״ה ב׳ ח׳ י״ד] וכאשר נאמר יהוא בן נמשי [מלכים א׳ י״ט ט״ז] אין נמשי מלך, והנה מצאנו בחזון ישעיהו בן אמוץ הנביא [ד״ה ב׳ ל״ב ל״ב] והנה יתכן שיהיה הנביא שב אל ישעיהו או שיהיה דבק עם אמוץ, וכאשר מצאנו אל ישעיהו הנביא בן אמוץ [מלכים ב׳ י״ט ב׳] ידענו כי הוא הנביא. וכן הזכיר אבות צפניה [צפני׳ א׳ א׳] בעבור חזקיהו. וטעם אשר חזה [על יהודה] כי רובי נבואותיו על ערי יהודה שיתפשם מלך אשור. ועל ירושלם שנמלטה מידו, וכן מחצי הספר על גלות יהודה, כי לא הזכיר שאר השבטים[11]): ונבואתו היתה בימי עוזיהו, והקרוב אלי כי בשנת מותו

---

[1]) כ״ה בכ״י א. ב. בדפוס הנז׳ ספר. [2]) המלות. ב. ג. [3]) = * ג. [4]) בלילה בחזון. ג. [5]) וי״ו "ויש" נוסף בלא צורך, אולי חסרון יש כאן, וכן בכמה מקומות. [6]) תלמוד בבלי, מגלה ט״ו. [7]) שאמר שהיה א. [8]) מגלה י׳. [9]) המספר בלי שם הספר מורה על ספר ישעיהו. [10]) ונודע בדורו. ג. = ב. [11]) ועל ירושלים . . . השבטים. = ג.

* הסימן הזה הוא במקום "ליתא".

התחיל[1]) להתנבאות כאשר אפרש עוד: ועל דרך הפשט כי בימי חזקיהו מת.
כי אילו נמשכו ימיו עד ימי מנשה היה זה כתוב[2]). ויש בדברי יחיד[3])
שהרגו מנשה, בעבור שאמר ראו עיני [ו' ה']. ואם הדבר קבלה הוא האמת:
2 שמעו [וגו' והאזיני]. יש מלות נגזרות משמות והם פעלים, כמו והאזיני
ארץ, והטעם הטי אוזן, והנה אין הפרש על דרך הפשט בין שמעו ובין
האזינו[4]). והחל לקרוא לעדים שהעיד משה לישראל[5]). כי אבד תאבדון [דברים
ד' כ"ו] והנה בא העת[6]): כי יי דבר, אחר שהשם הוא[7]) המדבר שמעו
דברו, או כי יי דבר שתשמעו: בנים, נמשלו ישראל לבנים שאין כח
להם, והאב גדלם ורומם מעלתם על בני גילם: והם פשעו בי, שיצאו מתחת
רשותי כמו ויפשע אדום מתחת יד יהודה [שמות כ"ב ח'] על כל דבר פשע
[מלכים ב' ח' כ"ב]: 3 ידע וגו', הזכיר השור והחמור כי הם הנמצאים
תמיד עם בני אדם: אבוס, מקום אכילתו, והוא במקום מוכרת וסמוך שוה,
וממנו וברבורים אבוסים [מלכים א' ה' ג'] ומשור אבוס [משלי ט"ו י"ז] פעול,
והטעם שהוא עומד באבוס: ישראל לא ידע, והנה הבהמות טובות בדעת
יותר[8]) ממנו: ועמי לא התבונן, הטעם כפול כדרך רוב נבואות[9]), ושירת
האזינו גם משלי בלעם, והטעם, כי אני גדלתי' והם לא הכירוני: 4 הוי,
יש מפרשים[10]) ה"א תחת אל"ף, כמו ארורם [מלכים א' י"ב י"ח] הדורם
[ד"ה ב' י' י"ח] איך [שמו' ב' ו' ט'] והיך [ד"ה א' א' י"ב], ולפי דעתי שהוא
סימן קריאה, ועיקר המלה מגזרת היה[11]), בעבור שמצאנו הוי הוי ונוסו
[זכרי ב' י'] הוי ציון המלטי [שם י"א], על כן אמר אחריו לנוכח. על מה
תכו: כבד עון, שם התואר והוי'[12]) סמוך כמו ערל לב וערל בשר [יחז'
מ"ד ו']: זרע מרעים, בעבור היותם הם עם אבותיהם רעים, או הטעם
כמו אביך האמורי ואמך חתית [שם ט"ז ג'] כאשר אפרש[13]): משחיתים,
נפשם או דרכם: עזבו את יי, הטעם[14]) עבודת השם: נאצו, הכעיסו:
נזורו אחור, מגזרת וינזרו מקדשי [ויקרא כ"ב ב'], על משקל ולא יכולו
[שמות ח' י"ד], ואם איננו במקום מוכרת, ורבי' אמרו שהוא מבניין נפעל,
כמו נכונו ללצים [משלי י"ט כ"ט], מגזרת זר: 5 על מה תכו, תי"ו תכו
לרגליך [דברים ל"ג ג'] שורש כמו[15]) ושפו עצמותיו [איוב ל"ג כ"א], ובמקר'
הזה הוא לנוכח, והטעם, כל מה שתכו תוסיפו אתם עוד למרוד[16]), כי
הראוי היה לעשות תשובה, כמו ובעת הצר לו ויוסף למעול [ד"ה ב' כ"ו כ"ב]:
סרה, תחסר מלה או דברה, מגזרת סורר [דברים כ"א י"ח], או יהיה שם:
כל ראש לחלי, פי' על מה תכו כי[17]) כל ראש מוכן לכל חולי, והזכיר

---

1) הספר. ב. ג. 2) היה בזה הכת'. ב. 3) יבמות מ"ט. 4) האזיני. א. ג. 5) בישראל. ב. 6) והוא בא העד. א. 7) = ג. 8) = ג. 9) הנבואות. א. ג. 10) = ג. 11) עיין ספר צחות סוף אל"ף. 12) = ב. ג. 13) פי' לראב"ע על יחזקאל לא נמצא עדיין. 14) יי הטעם = ב. ג. 15) על משקל. ד. 16) למרות. א. ב. ג. עוד = א. ג. 17) = ב. ג.

Digitized by Google

הראש והלב. כי שניהם הם השרים: דוי, תואר השם כמו גנב [משלי כ' י"ח] סלה [שם פ"ז ה']: 6 מכף, מתום, מקום שיש בו תום, כמו בריאות, והוא משונה בדקדוק, כי היה ראוי להיות על משקל מעוז [כ"ה ד'], וכמוהו אין מתום בבשרי [תה' ל"ח ד'], ויאמר רבי משה הכהן ז"ל כי הוא כמו מתים בעבור שמצא מעיר מתים [שופ' כ' מ"ח], והטעם אין בהם מה שיש למתים, והוא טעם רחוק: ותחסר מלת רק, אין בו מתם רק פצע וחבורי, וכמוהו אין טוב לאדם[1]) שיאכל ושתה [קהלת ב' כ"ו]: פצע, ריצוץ העצם; וחבורה, מכה שתתחבר אליה הלחה: טריה, שאיננה יבשה כמו לחי החמור טריה [שופ' ט"ו ט"ו] וכן בלשון ישמעאל: לא זורו, כמו ויזר את הגזה [שם ו' ל"ח], כי המכה לא תרפא עד שתוזר הליחה, גם חובשו כטעם עוצר וחתול, ומגזרתו לא אהיה חובש [ג' ז']: בַשמן, שהיה ראוי לה: 7 ארצכם וגו', הנזכר למעלה, משל שנלקחה כל ארצם, ויש מהם שממה שאין שם אדם, ויש מהם שרופות אש, ויש שזרים אוכלים תבואתה: [אוכלים אותה]. כטעם בעצבון תאכלנה [ברא' ג' י"ז], וטעם כמהפכת זרים. פי' ארצכם שממה, ויתכן היות זרים מגזרת זרם [ל"ב ב'], ויהיה המ"ם שורש ולא לשון רבים ויהיו שנים משקלים: 8 ונותרה, הטעם שערי יהודה הבצורות תהיינה נתפשות ולא תותר רק ציון: כסוכה בכרם, מקום השומר והטעם על השכינה: כמלונה, מקום ללון השומר בשדה קישואים: כעיר נצורה, חרבה כמו ובנצורים ילינו [ס"ס ד']: 9 לולי וגו', דברי הנביא בעבור ישראל[2]): כמעט. דבק עם שריד בעבור טעם המפסיק, כי עיקר גדול הוי' לשמור דרך הטעמים: 10 שמעו וגו', זאת תשובת הנביא בעבור שאמרו הם כסדום היינו, אמר אילו הייתם כן, כן הדין, כי שריכם הם כשרי סדום, וזה טעם קציני סדום, והעם כעם עמורה: 11 למה וגו', הטעם למה[3]) אשאירכם עוד בארץ בעבור רוב[4]) עולותיכם, ומלת שבעתי כדרך בן אדם דבר הכתוב, והאמת, אם ארעב לא אומר לך [תה' נ' י"ב]: אילים, הם גדולים: מריאים, מין ממיני השור, וגדול ממנו וחלבו אסור, והגאון אמר שהוא מלשון משנה [שבת כ"ד ג'] כמו בריאים: פרים וכבשים, הם קטנים: ועתודים, גדולים והם התיישים, העולים על הצאן [בראש' ל"א י']: 12 כי, לראות פני, כמו לפני, כי אין פני פעולים: רמוס, שם הפועל: 13 לא תוסיפו, ציווי כמו לא תוסיפו על הדבר [דברים ד' ב']: הביא, כמו להביא, כי מנחתכם היא שוא בעיני, והקטורת היא תועבה: חדש, מפורש בתורה [במדבר כ"ח י"ד] שהוא ראש חדש: קרא מקרא, שתקראו אותם מקראי קדש [ויקרא כ"ג ב'] והזכירם עם העולות והמנחה בעבור המוספים: לא אוכל און, תחסר מלת נשוא. כמו חמור לחם [שמו' א' ט"ז כ'],

---

1) נ"ל באדם. 2) בעבור ישראל שהם אומרים. א. ב. ג. 3) לא. יג.
4) = ג.

וטעם ועצרה כמו מעוצר וממשפט לוקח [נ״ג ח׳], שלא תעשה כל מלאכה[1])
הטע׳ לא אוכל לסבול און עם עצרה, כי מה תועלת יש לעצרה עם און:
14 חדשיכם, היו עלי לטורח, על כן אסירכם וישבתו: נלאיתי נשוא,
דרך משל: 15 ובפרשכם, בא הרי״ש בחי״רק תח׳ פתח קטן: [אעלים עיני
מכם] והטעם שאסתיר הרחמים מכם, וכן אינני שומע. והטע׳ שלא אושיעכם,
בעבור כי ידיכם דמים מלאו. והטעם שפיכות דמים: 16 רחצו הזכו, הטעם
רחצו ידיכם מהדם ששפכו: הזכו. מבנין התפעל ובולע הת״ו בדגשות הזי״ן,
כמו ולקח למטה׳ [ויקרא י״ד ד׳]: 17 למדו היטב, שם הפועל והטעם
להיטב: אשרו חמוץ, האל״ף תחת י״וד, והפך זה תתימרו [ס״ו ו׳]: חמוץ.
שם התואר, כמו קרוב, מגזרת מעול וחומץ [תהל׳ ע״א ד׳], ורבי׳ פרשוהו,
שיחמצו הדין, והטע׳ שלא ידינו מיד[2]), ויהיה טעם אשרו כמו אשרוני
בנות [בראשית ל׳ י״ג]: שפטו יתום, דינו משפט יתום שאין לו עוזר, וכמוהו
שפטני אלהי׳ וריבה ריבי [תהל׳ מ״ג א׳], וכן ריבו אלמנה: 18 לכו,
[ונוכחה] יש אומר כי ונוכחה דברי השם, כמו ועם ישראל יתוכח [מיכה ו׳ ב׳]
והנכון בעיני שהוא דברי הנביא לישראל, כאומרו השם אמר לי שנקבל תוכחת,
כי גם הנביא אמר ויסרני מלכת (ח׳ י״א) כאשר אפרש[3]): כשנים, כמו
שני התולעת [שמות כ״ה ד׳], והטעם הפך כי אם תכבסי בנתר [ירמי׳ ב׳ כ״ב],
כי יסור העון ותשובו נקיים מכל חטא, וזה פי׳ רחצו: כשלג וכצמר. כפול
בטעם: 19 אם, ושמעתם טוב הארץ תאכלו, שיאכלו הזרים שהזכיר
למעלה: 20 ואם [וגו׳], הטעם אם תשמעו[4]) תאכלו. ואם מריתם תאכלו
אכילת חרב, או יחסר אות ב״ית כמו הנמצ׳ בית יי׳ [מלכים ב׳ י״ח ט״ו], וזה
האמת כי פי יי׳ דבר: 21 איכה, [וגו׳] הנה הוכיחם הנביא ולא שמעו:
לזונה, תחת אישה אחר היותה כאשה נאמנה, י״וד מלאתי משפט נוסף
כי״וד גנובתי יום [בראשית ל״א ל״ט]: צדק ילין בה ועתה מרצחים, הטעם
על זמן עומד כי אין לו סימן בלשון הקודש: מרצחים. פועל יוצא לשני
פעולים, והטעם על הדיינים: 22 כספך, דרך משל על השופטים ועל
השרים, על כן אחריו שריך סוררים, והטעם המובחרים שבהם הם סיגים,
הי״א מהול שורש ואין לו ריע במקרא: 23 שריך, שלמונים, מגזרת שלם
ישלם [שמות כ״ב ה׳]: והטעם שהיו מטי משפט, ואומר הדיין תן לי כך, ואני
אשלם לך הגמול בהשפטך עם רעך: יתום, שלא יפחדו ממנו אינם עושים
לו משפט: וריב אלמנה, שיש לה, לא ירצו לשומעה[5]), על כן לא יגיע
אליהם: 24 לכן נאום, הוא שם כמו וינאמו נאום, והאומר נָם תחת נָאֻם[6])
הוא נם, כי לא יעלם האל״ף, וטעם האדון בעבור השופטים שהם אדוני
הארץ, וטעם יי׳ צבאות, שהוא באמת ארון והצבאות לעדים, ולמה נסמך

[1]) מלאכה וכן עלכה. ו. ד. [2]) עיין סנהדרין ל״ה. [3]) לקמן ו׳ ה׳. [4]) תאכלו
פילכלו אס תשמעו. ב. [5]) לשמעו. ב. ג. [6]) נ״ל נָאֻם

השם לצבאות מפורש בשמואל[1]: אביר ישראל, שהם במטה כנגר צבאות
מעלה, כי גם הם יקראו צבאות השם ככתוב בתורה [שמות י״ב מ״א]: הוי,
כמו אוי להם בעשותי כך: אנחם, אמצא נחמה כי הכעיסוני. על דרך לשון
בן אדם: 25 ואשיבה ידי, מכתי, כמו הנה יד יי הויה [שמות ט׳ ג׳]:
כבור, כאילו כבורית, והנכון שהוא כבור ידי [תה׳ י״ח כ״ה], וטעם סיגיך
בעבור שאמר בתחילה כספך היה לסיגים, ויאמר רבי משה הכהן נ״ע כי
השבעה מיני מתכו׳ לא ימצאו במקר׳ על לשון רבים, והנה שכח כל בדיליך:
26 ואשיבה שופטיך, הטעם שיגלו ישראל ושופטיהם, גם יסורו שופטי
אחז ויעמיד חזקיהו שופטי צדק כי כן כתוב[2]: כבראשונה, כימי דוד
ושלמה. והבי״ת נוסף: 27 ציון, בעבור המשפט תפדה מיד סנחריב: ושביה,
יפדו הם שעשו תשובה[3]: 28 ושבר פושעים, היוצאים מתחת הרשות, והם
חמורים מחטאים, והטעם על כל ערי יהודה הבצורות שנתפשו, ועוזבי יי,
כפול כמשפט: 29 כי, מאלים. מגזרת אֵלָה[4]) [בראשית י״ח ו׳] והוכרה על
סימן זכרי׳, כמו נשים, גם שלש סאים, והעד מהגנות: יש אומרים כי יו״ד
יבושו תחת תי״ו הנוכח, וכמוהו אמרו רבים, ולפי דעתי שהוא דבק עם
יכלו, ואחרי כן שב לדבר עם הנוכח, וכמוהו רבים: ותחפרו, כמו תבושו:
30 כי [וגו], אחר שאמר שיבשו מהאילים שחמדו וגזלום, המשילם לאלה
שנבלו עליה, ודיקדוק נובלת עליה שהי׳ כן מפאת[5]) עליה וכן ותאבדו דרך
[תהל׳ ב׳ י״ב], וכמהו שנאמר בוידוי קשינו עורף, והנה התברר כי מאילים
מגזרת כאלה, והנה אחרי כן וכגנה: 31 והיה החסן, תקיף והוא תואר
השם[6]), כי השם הוא חוסן: לנעורת, הוא שינוער מהפשתים: לניצוץ,
כמו שביבים, וכמוהו ונוצצים כעין נחשת קלל [יחז׳ א׳ ז׳], והטעם על
הפסילים שיחזקום שלא ימוטו, הפועלים בעת צרתם, בעבור שלא הושיעום,
ישרפום גם הם ישרפו[7]): וזה טעם ובערו שניהם, כמו מדוע לא יבער
הסנה [שמות ג׳ ג׳]: ואין מכבה, ואין עוזר:

ב

1 הדבר, זאת נבואה אחרת, גם היא דבקה, כי ציון עתה תפדה מיד
סנחריב, ועוד יבוא עת שתהיה לה מעלה גדולה: והנה אמר באחרית הימי׳,
והם ימי המשיח שהם אחרית ימי עולם: 2 והיה וגו׳, והנה לא היו
ימים אחרי ישעיהו שלא היו שם מלחמות והנה זה כתוב בספר בן גוריון

---

1) שמואל א׳ ד׳ ד׳, אך הוא טעות סופר וצ״ל בשמות (ג׳ י״ד) עיין יסוד מורא, שער י״ב.
2) לא נמצא בכתוב. 3) צ״ל הם שעשו תשובה יפדו. 4) צ״ל אֵלָה. 5) משלם ס.
6) שם התואר ג. 7) פירוש גם הם ישרפו (?) ג.

ובספרי פרס ומדי (כ״א ורומי), כי המלחמה לא שקטה בבית שני[1]) ועוד הכתוב העיד ולא ילמדו עוד: [נכון וגו'] ידענו כי הר הבית לא יהיה נשא, רק פירושו, נכון יהיה הר הבית, שירוצו אליו מארבע הפאות כאלו הוא נשא מכל הגבעות: ונהרו, מגזרת נהר בעבור מרוצתו[2]): 4 ושפט, השופט והוא המשיח, כמו אשר ילדה אותה ללוי[3]) [במדבר כ״ו נ״ט]: לאתים, כמו את מחרשתו ואת אתו [שמו' א' י״ג כ'], ודגשות התי״ו לחסרון הנח הנעלם שהוא במלת אתו: למזמרות, שיזמרו בהם הכרמים: 5 בית וגו' אלה דברי הנביא מוכיח את ישראל, והטעם אחר שתדעו כי ציון תפדה עתה בעבור המשפט, ועוד יבוא זמן ישועה גדולה לה, חייבין אנחנו שנאמין כולנו בדברי הנבואה שהן אמת כאור, והכנים הנביא עצמו עמהן דרך מוסר, כאשר דבר מש' וסלחת לעונינו (שמות ל״ד ט) או[4]) בעבור שגדל עמהם ולמד מדרכי דברי[5]) פיהם כאשר אפרש: 6 כי [נטשתה], יש אומרים כי ת״ו נטשת לנכח השם, והטע' שיודה הנביא לשם כי באמת נטשם כי מלאו מקדם, ורבי משה הכהן אמר כי ת״ו הנכח לישראל, והטע' כי שכחת עמך ותורתו[6]): כי מלאו, יש אומרי' השתגעו[7]), כמו קראו אחריך מלא [ט' י״א], והנכון בעיני כי הם מלאים מחכמת בני קדם והם ארם, וכן כתב ארם מקדם ופלשתי' מאחור על כן אחרי כן ועונני' כפלשתי', ויהיה בית יעקב כדרך קריאה, כראשון[8]): ובילדי נכרים ישפיקו, מה שהולידו במחשבה, כי האמצעי בין שתי המחברות יקרא נולד, וישפיקו כמו אם ישפוק עפר שמרון [מלכים א' כ' י'], ואם הם שני' בנייני', והטע' כי די להם בחכמות החיצונות ולא יבקשו הנבואה שהיא האור: 7 ותמלא כסף, קודם זהב בעבור רובו, ה״א קצה נוסף כה״א לילה, על כן המלה מלעיל, והנה הזכיר למעלה שהוא חכם, ובפסוק הזה שהוא עשיר וגבור[9]), כאשר יזכירם ירמיהו [ירמיה ט' כ״ג]: 8 ותמלא, אלילים, מגזרת אַל שאין בהן ממש: למעשה ידיו, של צורף, ישתחוו כולם, וכן אצבעותיו: 9 וישח, מבניין נפעל כמו וימס לבב העם [יהושע ז' ה'], והטעם בעבור זה באו לידי שפלות: ואל תשא להם, יש אומרי' שהת״ו לנוכח השם וטעמו סליחה, והקרוב אלי שאין נפש לאחד מהם שתשא ראש או נפש להם, בעבור שהו' דבק בטעם כמעם[10]) וישפל, או תחסר מלת ארץ, כמו ולא נשא אותם האר' (ברא' י״ג ו'), והמדקדק שאמר שמלת אל לא תמצא כי אם על ציווי

---

1) העולם. ג. 2) מן התימה כי לא פי' הראב״ע דבר בכל פסוק ג', ונראה לי שיש כאן חסרון לא יוכל להשלים מפני קטנות בעלי [illegible] עיין בפי' למיכה ד' ב': 3) השופט... ללוי = ב. 4) כי ג. 5) ולמד מדברי. ג. 6) ותורתך. א. ב. 7) השתגעו. ג. 8) נ״ל כי הדברים שלא כסדרן, וכצ״ל: ורבי משה הכהן אמר כי ת״ו הנוכח לישראל והטעם כי שכחת עמך ותורתו, ויהיה בית יעקב כדרך קריאה כראשון: כי מלאו וגו'. 9) = ג. 10) בעבור שהוא כטעם וישפל. ב. בעבור שהוא דבק בטעם וישפל. ג.

איננו נכון, והעד ודרך נתיבה אל מות [משלי י״ב כ״ח]: 10 בא, שם הפועל, כמו כי בא יבוא [חבקוק ב׳ ג׳], או צווני שיאמר כן כל איש לרעהו, וכן הטמן, מבנין נפעל: 11 עיני, יש עין לשון זכר, והנה הטעם כל אחד מעיני, כמו בנות צעדה עלי שור [בראשית מ״ט כ״ב]: ושח רום אנשים, להפך כמו יגיה חשכי [תהלים י״ח כ״ט]: 12 כי, ושפל, כמו וישפל, כי הוי״ו השיבו לעתיד כמו ובא השמש וטהר [ויקרא כ״ב]: 13 ועל, יתכן היות הארזים גם ההרי׳ וכולם כמשמעו[1], או הטעם דרך משל לבחורים והגדולי׳ והעשירים והגבורים והמלכים, 14 ועל ההרים, לפי דעתי מגזרת הרה כאשר אפרש בספר תהלות [תהלים קמ״ח ט׳]: ועל כל מגדל, בארמון המלך: ועל [כל אניות], אם הטעם על דרך משל יהיו הסוחרי׳, ואלה האניות הן לישראל ההולכות אל תרשיש: שכיות, כמו אבן[2]) משכית [ויקרא כ״ו א׳]: 17 ושח, טעם אחרת, כי בעבור כל אלה הנזכרי׳ יגבה לב בעליהן, ובאבדם ישחו: 18 והאלילים, יחלוף, יכרות וכן כל בני חלוף [משלי ל״א ח׳], שיש עליהם מיתה, וקרוב ממנו חלף והלך לו [שיר השירים ב׳ י״א]: כליל, מלה נופלת על יחיד זכר ונקבה ועל רבים, והטעם הכל, כמו כליל תכלת [ויקרא ו׳ ט״ז] כליל תהיה [שמות כ״ח ל״א]. וי״וד יחלוף שב אל השם הנכבד: 20 ביום, אשר עשו לו[3]), העושים, כמו ויאמר ליוסף [בראשית מ״ח א׳], את אשר כבר עשוהו [קהלת ב׳ י״ב]: לחפר פרות, לפי דעתי שהאחת (נ״א שם אחת) חפרפרת, והוא שם עוף יעוף בלילה כעטלף, ומביא[4]) עצמו ביום במקום סתר, ויש אומרי׳ שהוא עוף שיאכל הפירו׳ בלילות, והם שתי מלות: 21 לבוא בנקרת, מקום מנוקר: ובסעיפי, כדמות בדים יוצאים מהסלע ויסתרו שם: לערוץ, פועל[5]) יוצא, ויתכן היות אל תערוץ [יהושע א׳ ט׳] גם כן, ויחסר מלת לבך, ונקר׳ עריץ [כ״ט כ׳] שם התואר יוצא כמו האמים [בראשית י״ד ה׳]: 22 חדלו וגו׳, אחר שהשם גזרן עליכם, וזהו מפני פחד יי׳, אין כח באדם לבטל גזירתיו, על כן חדלו לכם מן האדם שלא יושיעו אתכם כי הבל המה:

ג

1 כי וגו׳, יתכן היות זאת הפרשה פירוש הארזים וההרים וכלם, או יתכן שתהיה דבקה עם חדלו לכם מן האדם, והוא הנכון בעיני: משען ומשענה, דרך צחות, והטעם כל משען, ופי׳ כל משען לחם[6]) ומים:

---

[1]) כמשמעם ג. [2]) כן לישראל . . . אבן = ב. [3]) אלו ב. [4]) ויסכים ב. ג.
[5]) לערוץ. לגלם מגז׳ ערץ, וי״א להפסיד, והנה יהיה פועל ד. [6]) משען ומשענה. ג. = ב.

2 גבור, שיש לו כח: ואיש מלחמה, שהוא רגיל: שופט, שישאלנו[1])
שיורנו בדרך הישרה בדת, וכן הנביא גם הקוסם בחכמת המזלות: זקן,
שנסה דברי העולם: 3 שר, וחכם חרשים, הוא האומן: ונבון לחש
אפילו המבין ללחוש הנחשים, ויש אומרים מגזרת מתלחשים [שמו׳ ב׳ י״ב
י״ט]: 4 ונתתי וגו׳, תי״ו תעלולים נוסף, מגזרת עולל (ס״ו ד׳], והנה הוא
שם התואר; גם אני אבחר בתעלוליה׳ [ירמי׳ ו׳ י״א] שם: 5 ונגש, בנין
נפעל, כמו נצב לריב [ג׳ י״ג], ויש אומרים כי הנ״ון שורש מהבנין הכבד
הדגוש: ירהבו, כמו ישלטו וינצחו, כמו המחצבת רהב [כ״א ט׳]: 6 כי,
בית אביו, משפחתו: שמלה לכה, אף על כי שהוא בה״א הוא כמו חביריו
והטעם לא נבקש ממך שתתן לנו שמלה: והמכשלה הטעם על ירושלם,
וכן כתוב כי כשלה (ה׳ ח׳) כדרך בן אדם שידבר כן בעת הכעס: 7 ישא
ישבע, כמו לא תשא את שם יי׳ [שמות כ׳ ז׳]: חובש, כמו חובש מכה,
והטעם עוצר וכת׳ יורש עצר [שופטים י״ח י״ז]: ואין שמלה, אפילו לנפשי:
8 לשונם ומעלליהם, כל דיבורם וכל מעשיהם לפאת השם: למרות,
פתחות הלמ״ד בעבו׳ ה״א הבנין החסר, וכמוהו לנחותם הדרך [שמות י״ג כ״א]
וטעם עיני בפרהסיא: 9 הכרת, יש אומרים מגזר׳ כרת, והישר מגזרת הכירוהו
[בראש׳ מ״ב ח׳]: והדגש לחסרון הנ״ון, והנה נרא׳ במלת ינכר שונא [משלי כ״ו כ״ד],
והטעם מי שיכיר בפנים לדעת תולדת הגוף, הם יענו ויודו[2]) דרך האמת,
אין צריך לעדי׳ על כן: וחטאתם כסדום הגידו, וטעם[3]) לא כחדו, כי
המכחד עוד יש לו מעט בושה: 10 אמרו, יש אומרים שבחו כמו את יי׳
האמרת [דברים כ״ו י״ז], והישר בעיני שהוא מלשון אמירה בלב ובפה:
יאכלו כל הצדיקים והוא דרך קצרה והטעם שלא תחשוב כי צדיק אחד
לבדו יאכל פרי מעלליו, וטעם זה הפסוק דבוק עם אוי לנפשם: 11 אוי
וגו׳, יש אומרים כי רע הוא תואר גוי, והנכון שהוא תואר רשע: 12 עמי
[נגשיו מעולל], כל אחד מנוגשיו הוא עולל, והמ״ם נוסף, והוא תואר השם
ואיננו פועל[4]), אל״ף מאשריך תחת י״וד, כי אותיות יה״וא מתחלפין, כמו
אשרו חמוץ [א׳ י״ז] והטעם הראויים שיישרוך המה יתעוך: בלעו, שחתו
עד לא יודע הדרך: 13 נצב, על כן נצב השם לריב, ואיננו שם כי אם
שם הפועל מהבנין הכבד הנוסף, וכמוהו לדין, והטעם על גזירותיו: עמים,
טעמו רבים כמו עמים הר יקראו [דברים ל״ג י״ט]: 14 יי׳, טעם ואתם, איך
תשפטו עמי ואתם בערתם הכרם כמו רעיתם כמו ובער בשדה אחר [שמות
כ״ב ד׳], והכרם הם ישראל: 15 מלכם, דגשות הלמ״ד בעבור חסרון ה״א
מה, והם שתי מלות כמו מזה בידך [שם ד׳ ב׳]: תטחנו, כמו תשחקו, דרך
משל על הקלון והבזיון: 16 ויאמר, ומשקרות, המסתכלות הרבה, ובדבר
רז״ל סקרנית: וטפוף, יש אומרים[5]) מלשון דבור, כמו והטף אל דרום

---

[1]) שיש שליטו. ג. [2]) ויורו (?) ג. [3]) נ״ל וטעם וחטאתם כסדום הגידו לא כחדו.
[4]) פעול. ג. [5]) יש אומרים. = ג.

Digitized by Google

[יחזק׳ כ״א כ׳] ואיננו נכון בדקדוק, ואחרים אמרו כי הוא מגזרת תרגום
בארמית[1]) אשר הציף[2]) [דברים י״א ד׳], כאדם שיצוף על פני המי׳, ויש
אומ׳ כי הוא מגזרת טף [אסתר ג׳ י״ג] והוא הישר בעיני, והטעם הולכות
מהלך טף: תעכסנה, תשימנה עכסים ברגליהם כמשפט הגברים הרוכבים,
ויש אומרי׳ כי העכסי׳ משמיעות קול: 17 ושפח, כמו מספחת היא [ויקרא
י״ג ו׳], ואם הוא בשי״ן והנה כן בשורי׳ מהם [הושע ט׳ י״ב]: פתהן, יש
אומ׳ חסר אל״ף פאתהן, והטעם פאת ראשיהן, והנכון בעיני שהוא מגזרת
והפותו׳ [מלכי׳ א׳ ז׳ נ׳], רמז לאחוריהן, והנה הזכיר למעלה ומטה: יערה, יגלה:
18 ביום, העכסים, הם ברגלים: השביסים, אין לו אח, ויש אומ׳ כי הם
בשוקי׳: והשהרונים, כדמות ירח בתגורה, מגזר׳ ארמית ועל דעת רבים כן
אגן הסהר [שיר השי׳ ז׳ ג׳]: 19 הנטיפות, אין רע לו, יש אומרים בשער:
והשרות, באזנים, והוא תרגם ארמית לדעת אחרים: והרעלות, מלה לבדה,
בלחיים: 20 הפארי׳, מגזרת תפארת, בידי׳: והצעדות, באזרוע, והעד
מאצעדת שאול [שמו׳ ב׳ א׳ י׳], כי האל״ף נוסף כאל״ף אזרוע [ירמי׳ ל״ב כ״א],
והקשורים, ידועים, בגרון: ובתי הנפש, על החזה, שהוא בית הנפש כי
בו הוא הלב[3]): והלחשים, כתבים כתובים בזהב ובכסף על דרך לחישה:
21 הטבעות, באצבעות: ונזמי האף, פירשתיו: 22 והמחלצות, אלה בגדים[4]),
כמו וקח לך את חליצתו [שמו׳ ב׳ ב׳ כ״א]: והמעטפות, יש אומרים הלבוש[5])
תתעטף בו האשה, ויש אומ׳ מחלצות חלוק ומעטפות מכנסי׳: והמטפחו׳,
כמו הכי המטפחת אשר עליך [רות ג׳ ט״ו]: והחריטים, יש אומ׳ כדמות
טלת[6]) קרוב מלשון ישמעאל, או הוא מגזרת בחרט אנוש [ח׳ א׳], כאשר
אפרש עוד: 23 והגליונים, כמו גליון גדול [שם]: והסדיני׳, כמו סדין עשתה
[משלי ל״א כ״ד]: והצניפות, בראש: והרדידים[7]) טלת בלשון ישמעאל, והכלל
כי כל אלה הם מלבושים וישתנו כמנהג המקומות: 24 והיה, בושם, יעמיד
הבשר ויחזקנו, והנה מק קרוב מהסך, והוא מפעלי הכפל, ומגזרתו תמקנה
בחוריהן [זכרי׳ י״ד י״ב]: נקפה, שם, והנו״ן שורש, והוא קרוב מגזרת ונקף
סבכי היער [י׳ ל״ד] וטעמו כעין כריתות: מעשה מקשה, גלוח שער בשוה,
כמו ולא עשה רגליו [שמו׳ א׳ י״ט כ״ה]: פתיגיל, חלוק דק מרוקם יושם על
כל המלבושים: כי תחת יופי, אמר הגאון כי ההסך שהוא תחת יותר יפה
להם, ואחרים אמרו שמלת כי מגזרת כויה [שמות כ״א כ״ד], וכמוהו אף ברי
[איוב ל״ז י״א] שהוא מגזרת רווי, ואיננו נכון בדקדוק, כי וי״ו כויה שורש,
ולפי דעתי שהוא כך, כי תחת יופי המק והנקפה: 25 מתיך, הטעם
תתאלמנה הנשי׳ בעבור מות אנשיהם בחרב, ומלת מתיך מושכת עצמה
ואחרת עמה, כמו והנבואה עודד הנביא [ד״ה ב׳ ט״ו ח׳], וכן הוא ומתי

[1]) = ג. [2]) הליף דלסיף. ב. [3]) כי היא נלב. ג. [4]) כ״ל עים לסגים על
הבגדים. [5]) מלבוש. ב. [6]) כיסים. ג. [7]) יש סי׳....והרדידים = ב.

גבורתך: 26 ואנו. כמו לא אכלתי באני [דברים כ״ו י״ד], והוא מהשניי
הנראים ובאה המלה כמו וסרו הצפרדעים [שמות ח׳ ז׳]. מלרע: פתחיה. שב
אל ציון הנזכרת בראש הפרשה. והטעם חסרון הזכרים: ונקתה. כמו נקיון
שנים[1]: לארץ תשב: שב אל ציון:

ד

1 והחזיקו שבע. הטע׳ רוב בעבור ימי השבוע. כל זה בעבור שימותו
הזכרים במלחמ׳: ביום. צמח י״י. יש אומרים על חזקיהו. והנכון בעיני שהם
צדיקי ירושלם שימלטו: לצבי. כמו צבי היא לכל הארצות [יחזק׳ כ. ו׳]. כמו
הדר. ויש אומרים שהוא מגזרת ארמית למאן די יצבי יתננה [דני׳ ד׳
י״ד]. ור׳ משה הכהן פירש צמח כמשמעו. שהשם יתן ברכה בצמח ובפרי:
3 והיה. כל הכתוב לחיים בירושלם. אפרשנו בספר תרי עשר בפסוק אז
נדברו (מלאכי ג׳ ט״ז]: 4 אם. כטע׳ כי. או טעמו קדוש יאמר לנותר אם
רחץ השם כך מציון: ידיח. כמו ידיחו את העולה [יחזק׳ מ׳ ל״ח] כמו ירחצו:
ברוח בער. מגזרת ובערת הרע [דברים כ״א כ״א]:

ה

1 אשירה נא. כל נא כמו עתה: לידידי. בעבור ידידי כמו אמרי לי
[בראׄ כ׳ י״ג] בעבורי: לכרמו. בעבור כרמו: ידידי. עקרו משולש. ודודי
מהשניים: בקרן בן שמן. מקום נכבד היה בכרמי ירושלם. ויש אומרים
בקרן שהוא במקום[2] גבוה. בן שמן מגזרת והיה דשן ושמן [ל׳ כ״ג]. וכמו
לשד השמן [במדבר י״א ח׳]. ואיננו רחוק: 2 ויעזקהו. יש אומרים חיתמו
מגזרת תרגום טבעת [ג׳ כ״א] עזקתא. ואין לו טעם. והנכון שאין למלה
הזאת אח. רק תמצא בלשון קדר. וטעמו כמו גדר ומשוכה: ויסקלהו. מהבנין
הכבד. וטעמו הסיר האבנים. ואם היה מהבנין הקל. אז יהיה לחבר האבני׳.
וכן ושרשך מארץ חיים [תה׳ נ״ב ז׳]: ויטעהו שורק. מטעם[3] שורק. כי שם
הפועל הוא בכח כל פועל עבר או עתיד: ויבן מגדל בתוכו. מקום לשבת
השומר: וגם יקב חצב בו. להוציא התירוש ככרם: באושים. כמו חוחים.
כמו ותחת שעורה באשה [איוב ל״א מ׳][4]. וטעם ויעזקהו שהיתה ארץ ישראל
בנויה בבתים נחמדי׳ וחומות. ויסקלהו שגרש הכנענים. והמגדל הוא בית השם

---

[1]) נקיון שנים = ג. [2]) מקום. ג. [3]) לטעם. ג. — נ״ל מטע. וכ״ה בשאר כ״י
ובדפוס. [4]) בכרם .... באשה = ג.

שהיה בהר המוריה והיקב משל למזבח העולה. ענבים כמו צדיקים: 3 ועתה
יושב ירושלם ואיש יהודה, כל איש שהוא מיהודי שהם סביבות ירוש׳:
4 מה וגו׳ מה נשאר מטוב לעשות לכרם שלא עשיתיו: מדוע, שתי מלות
כמו מזה בידך [שמות ד׳ ב׳] וכן מלכם תדכאו עמי [ג׳ ט״ו]: 5 ועתה,
משוכתו, כמו לשכים בעיניכם [במדבר ל״ג נ״ה]: לבער, לרעות כמו ובער
בשדה אחר [שמות כ״ב ד׳]. וטעם פרוץ גדרו שתפולנה החומות: 6 ואשיתהו
בתה, כמו שממה וכמוהו בנחלי הבתות [ז׳ י״ט]: לא יזמר, מגזרת זמורה,
לתקנה לכרות ממנה הזמורה: יעדר, תקן כמו חפירה, וכמוהו אשר במעדר
יעדרון [ז׳ כ״ה]: שמיר ושית, מיני קוצים, והטעם שיגברו הרשעים, וטעם
על העבים על הנביאי׳ וכן כתיב גם נביאיה לא מצאו חזון [איכה ב׳ ט׳]:
7 כי, הנה פירש הנמשל בכרם: מספח, מגזרת שאת המספחת היא
[ויקרא י״ג ו׳]: 8 הוי מגיעי, הוי כטעם קריאה, או כמו אוי, והטעם מסיגי
גבול הבתים והשדות: עד אפס מקום, עד שאין מקום והטעם שלקחו הכל:
והושבתם, מבנין שלא נקרא שם פועלו, מהפועלים בעלי הי״וד וכן והורד
המשכן [במדבר י׳ י״ז]: 9 באזני, הטעם באזני אני[1]) יי׳ צבאות זה החמס
שעשית׳, וכמוהו יי׳ במראה אליו אתודע [במדבר י״ב ו׳], או הוא דברי הנביא,
ותחסר מלת אמר או קול: 10 כי עשרת, סך חשבון והטעם רבים, וטעם
צמדי כרם בעבור שהסיגו הגבול והנה רובי הכרמים נצמדים: בת אחת, מדה
אחת והחומר הוא עשרת כורים[2]) והבת והאיפה שוות: 11 הוי משכימי,
סמוך אף על פי שאחריו בי״ת, וכמוהו השכוני באהלים [שופטי׳ ח׳ י״א] וכן
מאחרי בנשף תחילת הלילה, וכן בנשף בערב יום [משלי ז׳ ט׳], כוכבי נשפו
[איוב ג׳ ט׳], כי נשף יש שהוא סמוך אל הבקר: ומלת ידליקם יוצאה
לשנים פעולים, מגזרת כי דלקת אחרי [בראשית ל״א ל״ו] ויש אומרים מתרגו׳
יבעירם[3]) בארמית: 12 והיה כנור, ידוע: נבל, שיש בו עשרה נקבים, גם
חליל מגזרה חלול: ואת פועל יי לא יביטו, על דרך רבים שהמתעסק
בשכרות לא ידע דרכי השם, וכן כל שוגה בו לא יחכם [משלי כ׳ א׳]. ולפי
דעתי כי במקום הזה לא ידבר כי אם על הרעות שהביא השם על ישראל,
כי גלו עשרת[4]) השבטים: 13 לכן, וכבודו, הטעם ועם כבודו, כמשפט
מלות מושכות אחרות, וכן צחה צמא מתי צחה, וטעם צחה קרוב מצמא,
וכן והשביע בצחצחות [נ״ח י״א], וגזרתו האור הזך והצח[5]): 14 לכן,
נפשה, הוא הרוח היוצא מהפה, וכמוהו נפשו גחלים תלהט [איוב מ״א י״ג]

---

1) נ״ל כי טעות סופר יש כאן, וכן להלן סי׳ כ״ב י״ד, וצ״ל הטעם באזני אזני ה׳, עיין בפירושו במדבר י״ב ו׳: בכ״י ב חסרה מלה אני: בכ״י ה חסרות מלות „הטעם באזני אני ה׳“
2) ביחז׳ מ״ה י״ד נאמר בפירוש כי הכור והחומר שוים אך יש להגיה כאן „צמדי כרם“ במקום „כורים“ בכ״י א. ב. ה. כתוב „בתים“ תחת „כורים“ גם זה אינו נכון: 3) צ״ל יבעירם מתרגום.
4) =א. ב. ג. 5) אולי צ״ל ומגז׳ כחם צח עלי אור (י״ח ד׳), האויר הזך והצח, עיין בפירושו שם:

Digitized by Google

ופערה כמו פתחה, וכמוהו ופיהם פערו למלקוש [איוב כ"ט כ"ג]: לבלי חק,
הפך המנהג: ועלז, וכל עלז שיש בה, או יהיה עלז לאחרים במפלתה, ויאמר
רבי יונה ז"ל כי הוא כדרך השחוק שאירע לקצת המתים בעת המות:
15 וישפל, כל אדם משאר הגוים אשר הם סביבות יהודה: 16 ויגבה
אז תראה גבהות השם בעבור המשפט שיעשה בישראל, ותגלה קדושתו
בעבור הצדק שיעשה: 17 ורעו וגו', אז תהיה ארץ יהודה שממה, וירעו
בה הכבשים כאילו נהוגים היו להיות שם: [כדברם], מגזרת ארמית וכמוהו
דוברו' בים [מלכים א' ה' כ"ג]: מחים, הם הכבשים השמני' שיש בהם מוח
וכמוהו ממוחים [כ"ה ו'], וחרבות מגזרת חרבן, והנה הוא סמוך ותחסר מלת
הארץ, כמו ושכור' [נ"א כ"א] יגון ולא מיין משא חמור לחם [שמואל א' ט"ז כ'],
וטעם גרי' יאכלו אנשים נכרים שידורו שם, והנה מחים תאר השם, והם
פעולים והגרים פועלים: 18 הוי מושכי העון, הטעם שיחזקו העון וכעבות
העגלה חטאה, הם מושכים חטאה, והוא שם כמו חטאת[1], כמו נושא עון
ופשע וחטאה [שמות ל"ד ז'], כי גם יהיה תאר השם: 19 האומרים וגו',
יתכן היות ימהר פועל יוצא[2] כמו מהרו את המן [אסתר ה' ה'], ויתכן להיות
יחישה לבדו יוצא, ובאו שניהם עתידים בלא דבק[3], וכמוהו אל תרבו תדברו
[שמואל א' ב' ג'], והטעם מי יתן ותבואנה אלה העתידו' ונראה אם הם אמת:
20 הוי, הטעם בעבור שהם מתאוי' שתבאנה הרעות והנה הם כמי שאין
לו דעת: 21 הוי, הטעם שלא יכירו בין טוב לרע והם חכמים בעיניהם:
22 הוי גבורי', הטעם נבערה חכמתי' בעבור היין: למסך כמו לנסוך, והן
שני שרשים וכמוהו מסכה יינה [משלי ט' ב']: 23 מצדיקי, והיין יעור לבם
גם השוחד יעור לבם: עקב, בעבור, כטעם שכר באחרונה[4], מגזרת ואת
עקבו מים [יהושע ח' י"ג]: וצדקת, כל אחד מהצדיקים יסירו ממנה[5]
כמו בנות צעדה עלי שור [בראשית מ"ט כ"ב]: 24 לכן, קש, פעול ולשון
אש פועל, וחשש כמו קש וכמוהו תהרו חשש [ל"ג י"א]; ויחסר אות בי"ת
עם להבה, כמו כי ששת ימים [שמות כ' י"א] הנמצא בית יי' [מלכים ב' י"ח
ט"ו], כי ירפה שב אל חשש, והוא פועל ועומד: כמק, שימק השרש והנה
לא יעמד: כאבק, סמוך, ויחסר ארץ או הדומה לו, והנה הטעם האבות
והבנים: 25 על כן, על שעזב תורתו: וירגזו ההרים, מכובד המכה: כסוחה,
מושלכת, והכ"ף שורש וכמוהו שרופה באש כסוחה [תהלים פ' י"ז], והם
שנים משקלים: 26 ונשא, כאילו ישא נס לכל גוי עד שיבא להלחם עם
ישראל, וכן ושרק לו: קל יבוא, בזמן קל יבא, או הוא תואר הבא, והוא
הנכון: 27 אין וגו', ינום, קל מישן, והטעם לא ינום אף כי שישן ולא נתק
מבנין נפעל: 28 אשר, כצר, כמו חרבות צורים [יהושע ה' ג'], כי משקלי

---

[1] = ב. ג. [2] פועל יוצא באחר. ג. [3] בלא דבק וי"ו. א. ב. [4] נ"ל כטעם שכר שבא באחרונה. [5] נ"ל ממנו, כ"ה בכ"י א. ג.

Digitized by Google

השמות משתנים: וגלגליו, כמו אופן מרכבותיו [שמות י"ד כ"ה], והם ידועים, וטעם כסופה שיבא מהרה, והפירוש כמוץ סופה[1]: 29 שאגה, וינהום, מלה זרה בעבור שאות הגרון ירחב[2]), ויבוא העתיד על משקל יפעל, שהיה ע"ן הפועל אחד מהגרון[3]), רק אם היה לו לומר כן[4]) לא יתכן להיותו כלל על משקל יפעול: ויפליט, יראה שיפליט לראות אם יש מציל: 30 וינהום עליו, על ישראל: כנהמת ים, כי אז יחשך אור העולם וכתוב חשכת מים [תהלים י"ח י"ב], וטעם ונבט לארץ כי בארץ יהיו ולא בים[5]), ויבוא החשך דרך משל על מצוקות הלב. יש אומרים כי ונבט מבנין נפעל והקרוב אלי שהוא מבנין הכבד הדגוש, והוא שב אל ישראל כאשר אמרתי במלת עליו[6]): צר ואור, יש אומרים השמש והירח ואחרים אמרו הירח והשמש, כי הירח צר כנגד השמש. ור' אדוני' אומר שיחסר אות ה"א כאילו אמר צהר, כי אותיות יה"וא פעם הם יתרים גם ימצאו חסרים, והנה טעה כי ה"א איננה מאותיות המשך ולא יעלם [צ"ל תעלם] רק באחרונה שהיא תמורת אל"ף במבטא, והנכון בעיני להיות כמשמעו להיות צר כמו צר ומצוק מצאוני [תהל' קי"ט קמ"ג], או יהיה תואר השם, והטעם כי תחשך ארץ ישראל מפאת הצר, גם מפאת[7]) האור שיחשך בעת הריסותיה כי יעלה איד וכסה אור השמש: בעריפיה, כמו יערף מזבחתם [הושע י' ב'] וקרוב מגזרת וערפתו [שמות י"ג י"ג]:

ו

1 בשנת מות, הקדמונים אמרו שמלת מות צרע', כי בעת שנכנס אל ההיכל להקטיר היה הרעש, גם הוא נכון, ויתכן להיות כמשמעו, כי בשנה שהתנבא מת עזיהו, ואין טענה בימי עזיהו [א' א'], אחר שהיה חדשים, וזאת היא תחלת נבואת ישעיהו: רם ונשא, תאר הכסא לא כאשר אמרו רבים, והטעם שהוא למעלה מהחיות כאשר אפרש בספר יחזקאל: ושוליו, הם שולי הכסא, כי מנהג המלכים להיות בגדים על כסאם: שרפים, קראם שרפים בעבור ששרפו פיו, וטעם עומדים ממעל לו כמו עומדים עליו מימינו ומשמאלו [מלכים א' כ"ב י"ט], ודברה תורה כלשון בני אדם להבין בני אדם, כי כן דרך המלכים הגדולים, וטעם אלה הכנפים אפרש במראות יחזקאל, וכיסוי הפנים כמו ויסתר משה פניו [שמות ג' ו'], וכן רגליו בעבור הכבוד: ובשתים יעופף, למלאות שליחות השם: 3 וקרא, הנה לא הזכיר כמה

---

1) זה פירוש כמוץ, א. נ. 2) חסר. ג. 3) מאותיות הגרון. נ. 4) רק אם יהיה הלמד כן. ג. — רק אם היה כן. נ. 5) וטעם לארץ. בארץ ולא בים. נ. 6) במלת וינהום עליו שפירשתי על ישראל. נ 7) = נ.

מספרם יש אומרים שנים והנכון רבים: קדוש[1]), שלש פעמים שכן יאמרו
תמיד וכמוהו היכל יי׳ היכל יי׳ [ירמ׳ ז׳ ד׳] ארץ ארץ ארץ [שם
כ״ב כ״ט]. קדוש תאר השם והקדושה בעצם ולא תשתנה כנגד המקומות,
והשם הראה לו זאת הנבואה בעבור שיתקדש מטומאת השפה. כי השם
קדוש וכן משרתיו ושלוחיו, וטעם צבאות הם המלאכים שהן במעלה, אף על
פי שהוא קדוש קדוש[2]) כבודו מלא הארץ שהיא למטה. והמפרש מלא כל
הארץ הדרים בה כמו [תהל׳ כ״ד א׳] ליי׳ הארץ ומלואה, לא אמר כלום,
והעד וימלא כבוד יי׳ את כל הארץ: 4 וינועו אמות הספים. כאילו סרו
הסיפים ממקומם: אמות. ידועות. ויש אומרים כי אין למלה הזאת אחות:
מקול[3]), ההמון הקורא: והנה אמר וינועו פועל עבר והנה ימלא עשן[4])
בעבור שאין בלשון הקודש סימן על זמן עומד. והנה משפט העברים לערב
דבריהם: 5 ואומר. נדמיתי, נכרתי מהיותי עם חברת הקדושים. כמו ודמיתי
אמך [הושע ד׳ ה׳]. ויש אומרים מלשון דמי [תהל׳ ס״ב ו׳]. גם הוא נכון:
טעם איש טמא שפתים לפי דעתי שהנביא גדל עם ישראל שהיו טמאים
במעשה ובדיבור, והנה למד מדיבורם, והעד ויסרני מלכת בדרך העם הזה
[ח׳ י״א] על כן אמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, וטעם כי את המלך
יי׳ צבאות ראו עיני שהוא קדוש ופחדתי להקדישו בעבור טומאת שפתים,
ואף על פי שאמר ראו עיני[5]) במראות נבואה ראה כן: 6 ויעף. כאשר
הוא [העי״ן][6]) קמוץ ויקרא בחטף הוא מגזרת עוף, וכאשר פתוח[7]) הוא
מגזרת עיף: רצפה. גחלת כמו עוגת רצפים, וטעם במלקחים כדרך בן
אדם, וטעם המזבח בעבור שהאש היא טהורה לא זרה: 7 ויגע וגו׳. טעם
׳זה׳, על האש שימצא בלשון זכר: וסר עונך. הוא עון הדיבור שהוא מדבר
התולים כדרך אנשי דורו: 8 ואשמע. אומר לשרפים על כן מלת לנו,
וטעם הנני שלחני אחרי שטהרו שפתי אני ראוי להיות שליח ולא הייתי
כן בימים הראשונים. על כן אמרתי מזאת[8]) הפרשה תחלת נבואת ישעיה:
9 ויאמר. שמעו שמוע. יש אומרים אח׳ שנגזרה הגזרה השם לא יקבל
תשוב׳ למנוע הרעה נגזרת בעולם הזה. ויאמר רבי משה הכהן כי הטעם על
מה שיועיל להן מעצר טובות שימלטו בעבור׳. וזה היה נכון לולי מלת
ושב ורפא לו. והראשון הוא הנכון: 10 השמן. יש אומר שמלת השמן
שם הפועל כמו הקטר[9]) יקטירון כיום [שמואל ב׳ ט״ז] וכן השע כמו להשע[10]),
וזה לא יתכן בעבור מלת פן, רק הכל ציווי. וידענו כי אין כח בנביא להשמן
הלב רק הוא בדבור וכמוהו רבים: השע. מגזרת לא תשעינה [ל״ב ג׳]. כטעם

---

1) וטעם קדוש. ג. 2) כי ג. 3) מקול הקורא. מקול. ב. 4) עשן פעל עתיד והוא זמן
עומד. ב. 5) שהוא קדוש...עיני. = א. 6) = ב. 7) הוא פתוח. ב. 8) מזאת. ב.
9) בספרים שלנו הגרסא קטר. 10) להרע. ב. ג.

Digitized by Google

מח, וכן תרגום ארמית[1]). והיה ראוי להיותו על משקל הֲדַף, והשתנה בעבור אות הגרון, או יהיה מהפעלים השניים הנראים: 11 ואומר, ביקש הנביא לדעת עד מתי תעמוד זאת הרעה שלא יבינו ולא ישובו, והנה התשובה עד שתהיה הארץ שממה: 12 ורחק, וירחקם ויוליכם אל ארץ רחוקה: העזובה, תאר השם או פעולה ועוד יש אומר כי עשרה מלכים יעמדו עוד על יהודה טרם הגלות[2]) וזה טעם ושבה והיתה לבער כמו ובערת הרע [דברים כ"א כ"א], ויש אומרים מגזרת לא תבערו אש [שמות ל"ה ג']: [ועוד בה עשיריה], ובאמ' שכן היה מספר המלכים עם עזיהו, ואחרי' אמרו כי עשירית תשאר בארץ, ועל דרך הדקדוק [נ"ל דקדוק] הלשו' עשיריה תאר השם ואיננו כמו עשירית[3]) והער יהיה ישראל שלישיה [י"ט כ"ד], והנה התברר כי זה רמז למלכות: כאלה וכאלון, שנים אילנים היו בשער שלכת והיו חזקים, והאומרים כי שלכת הפוך מלשכה איננו אמת, גם כן הגוזרי' אותו מטלת השליך כי המדבר כאלה לא ידע דקדוק הלשון, וטעם מצבת בם שיעמדו עוד ויהיו נצבי' תמיד, ואל תתמה על שהמשילם לאילן והנה כן כי כימי העץ [ס"ה כ"ב]: וטעם זרע קדש מצבתה שאלה שיעמדו בה אחר כן הם זרע קדש, וזה רמז לעולים מגלות בבל:

ז

1 ויהי, ולא יכול, רמז לפקח בן רמליהו, על כן כתוב אחריו נחה ארם על אפרים: 2 ויוגד, בעבור היות המלך על עשרת השבטים בתחלה מאפרים תקרא המלכות כן: על אפרים, כמו עם, וכן ויבאו האנשים על הנשים [שמות ל"ה כ"ב]: 3 ויאמר, צא נא, כמו עתה: שאר ישוב, שם בן הנביא כאשר אפרש, והאומרים כי בנך מגזרת בינה אין להן ביני בדקדוק: תעלת, כמו אשר בתעלה לחכה [מלכים א' י"ח ל"ח], והמי' רצים, ואין הַבְּרֵכָה ככה, כי הברכ' מקום חיבור מימי הגשמי', ורבי' אמרו שנקראת כן בעבור שמימיה מקום [נ"ל ממקום] מבורך[4]): 4 ואמרת, השמר, מלרע מגזרת שמרים [כ"ה ו'] כמו ושקט הוא על שמריו [ירמ' מ"ח י"א], והטעם שב על שמריך, כי לעולם השמר מלשון שמירה הוא מלעיל, והעד אל תירא: והשקט, פועל יוצא והטעם נפשך או עמך: ודמה אלה המלכים לזנבות אודים, כמו אוד מוצל מאש [זכרי' ג' ב'], והטעם שהם כמו הנשאר לאוד שיעלה עשן ואין כח לו לבער על כן בחרי אף כי בחרי אפם ידמו לזנבות[5]): 5 יען, כמו בעבור, ויתכן היות הי"וד סימ' העתיד: 6 נעלה, ונקיצנה,

---

1) [illegible] ב. 2) יעמדו על יהודה עד טרם הגולה. ג. 3) עשירים. א. ב. ג. 4) נ"ל מן השמים. 5) בגליון כ"י ב. נוסף עוד: [illegible] לא דומה לאש והוא מעלה עשן:

פועל יוצא, עד שיקוצו מפנינו, והטעם על ירושי על כי [נ״ל כן] ונבקיענה: את בן טבאל. יש אומרים כי הוא בתמורה רמלא והוא בן רמליהו. וזה הבל. (כי) בעבור שהזכיר בתחילה בן רמליהו והוא אומר עם ארם ונמליך מלך. יש אומר הטוב אלינו. ואין מלת אל כי אם כלא. כאילו אמרו את בן טוב לא. והנכון שהוא שם שר גדול מישראל או מארם: 7 כה. לא תקום. זאת העצה כי כן הזכיר למעלה יעץ. וכבר הודעתיך כי כל פועל אם לא נזכר השם. הו׳ בכח הדבור: 8 כי. טעם כי כמו כי עם קשה עורף הוא [שמות ל״ד ט׳]. אך על פי. והטעם בעבור רצין ופקח הצרים על ירושלם: ובעוד. כאומר עוד נשארו שנים ויהיה כן. ותוספ׳ הבי״ת כבי״ת בטרם. ותחלת זה החשבון משנת הרעש שהיה בימי עוזיה שהתנבא עמוס וישראל גלה יגלה [עמוס ז׳ י״א]. וכמוהו ויהי מקץ ארבעי׳ שנה ויאמר אבשלום [שמואל ב׳ ט״ו ז׳]: יחת. מגזרת החתות [ט׳ ג׳] והוא מבנין נפעל. כמו ימס [י״ג ז׳]. והטעם שיהיה לו רע טעם שיבוא עליו. ויתכן היות יחת מבעלי הנו״ן כמו יגש. וכמוהו תחת גערה במבין [משלי י״ז י׳] והנה נראה הנו״ן במלת הנחת יי גבוריך [יואל ג׳ י״א] והטעם שירד מהיותו נחשב לעם: 9 וראש. כאשר פרשתי: אם לא תאמינו. תחסר מלת דברו. והטעם בקשו אות. על כן כתיב אחריו ויוסף יי שאל לך אות. והנה יראה כאשר אמר הנביא אם לא תאמינו שלא ענה. וטעם כי לא תאמנו בעבור שאין אמונה בכם כמו ויאמנו דבריכם [ברא׳ מ״ב כ׳]: 10 ויוסף דבר אל אחז. על ידי ישעיהו וכמוהו וידבר יי אל מנשה ואל עמו [דה״י ב׳ ל״ג י׳]: 11 שאל העמק שאלה. ציווי אחר ציווי בלא דבק וי״ו. וכמוהו התאחדי הימיני [יחז׳ כ״א ט״ז] ומלת שאלה על משקל יי שמעה [דני׳ ט׳ י״ט]. כאילו אמ׳ שאל והעמק בשאל׳ שתהיה למטה או הגבה למעל׳. ורבי׳ אמ׳ שמלת העמק גם הגבה שם הפועל: 12 ויאמר. מתשוב׳ הנביא ידענו כי מחשבת אחז היתה לרעה וטעמו לא ארצ׳ לשאול ולנסו׳ כי אדע שלא יוכל לעשות מה שאשאל ממנו: 13 ויאמר. הלאות. דבר שלא יוכל לעשותו. והנה טעמו בעבור שאתם מלכים ואין כח באדם כנגדכם תחשבו כי כן[1] השם: 14 לכן. טעם ׳הוא׳ אע״פ שאתם לא תשאלו האות הוא יתננו לכם. והתימה מהאומרים שעל אלהיהם ידבר. והנה האות נתן לאחז ואותו נולד אחרי שנים רבות. ועוד שאמר כי בטרם ידע הנער טוב ורע תעזב האדמ׳. והנה היתה ארץ אפרים גם דמשק עזובה בשנת שש לחזקיהו. והכתוב אמר מפני שני מלכיה. ורבים השתבשו ואמרו כי עמנואל הוא חזקיה. וזה לא יתכן שאם אמרנו שזאת הנבואה היתה בתחילת מלכות אחז. הנה כל מלכותו שש עשרה שנה וכאשר מת היה חזקיהו בן חמש ועשרים שנה. ואחרים אמרו שהוא בן אחז. ואחרים אמרו שהוא משל למלכות. ואם כן מה טעם

[1]) כי אין (?) כ. ס.

Digitized by Google

לדעת הנער טוב ורע. ומה טעם למהר שלל לקר׳ אב ואם[1] [ח׳ ד׳]. והישר
בעיני שעמנואל הוא בן ישעיהו, גם כן מהר שלל, והעד ואקרב אל הנביאה
[ח׳ ג׳]. גם כן שאר ישוב. וכל אחד מאלה השלשה בנים נקראו [צ״ל
נקרא] לאות מה שעתיד להיות. הנה עמנואל שהשם יעזרם ויהיה עמם בצרי׳
שהם עומדים [בה] בעבור שני המלכי׳. ומהר שלל שבאה עת גלות שומרון,
ושאר ישוב ששארית ישראל יעשו תשובה. והנה העד הנאמן על זה הפי׳.
הנה אנכי והילדים אשר נתן לי [ח׳ י״ח] כמו הילדים אשר חנן אלהים.
[ברא׳ ל״ג ה׳]. והמפרשים אותם תלמידים יראוני כמוהו במקרא. גם ישעיהו
היה לאות ולמופת על מצרים [כ׳ ג׳]. ויאמר הגאון כי האות הוא שיהיה
זכר. ולפי דעתי שהאות חמאה ודבש יאכל. כי אין מנהג הילדים שיאכלו
בעת לדתם: וידענו כי הקטן בשנים יקרא נער והנקבה נערה. גם כן עלמה
והזכר עלם. והנה יתכן להיותה בתולה או בעולה. כי אין בטעם[2]) רק כנגד
השנים. ועלם יוכיח והנה ודרך גבר בעלמ׳ [משלי ל׳ י״ט] ואיננה בתולי׳ כלל.
בעבור שאמר בראש לא ידעתים: וקראת. העלמה כמו וחטאת עמך [שמות
ה׳ ט״ז]: 15 חמאה. לדעתו מאוס. במאכל הרע כי הטוב הוא המתוק:
16 כי וגו׳. יש אומרים בן עשרים שנה בעבור דברי משה מבן עשרים
[שמות ל׳ י״ד]. אם כן היתה זאת הנבואה אחר שתי שנים במלכות אחז,
ויתכן היותו פחות מעשרים: 17 יביא. הטעם כאשר תגלה שומרון ודמשק
אז יבא סנחריב על יהודה: 18 והיה. המשיל החיל לזבוב, וטעם ׳דרך מצרים׳
כי עבר עליהם מלך אשור וכולם באו לעזרו: 19 ובאו. מלת ונחו[3]) מלרע
כמו כי שמו אותי בבור [ברא׳ מ׳ ט״ו] ושמו את שמי [במדבר ו׳ כ״ז]:
הבתות. מקום שממ׳. מגזרת ואשיתהו בתה [ה׳ י׳]: ובנקיקי הסלעי׳. אין
לו חבר ופירושו לפי מקומו. גם ׳הנעצוצים׳ אילנים אין להם פרי. וכן ותחת
הנעצוץ [נ״ה י״ג]. גם אין אח למלת ׳הנהלולים׳. והנה יהיו רבים עד
שיחנו[4]) במקום היישוב ואשר אין שם יישוב: 20 ביום. בתער השכירה.
משל על יציאת מלאך השם והרג מחני אשור. יש מפרשי׳ ׳השכירה׳ הגדולה.
ואמרו כי כמוהו גם שכיריה בקרבה [ירמי׳ מ״ו כ״א]. ולפי דעתי שהשכירי׳
שם כמו בכח האכילה [מל׳ א׳ י״ט ח׳]. והוא מגזרת שכר שיקח בעל התער.
בעבור שהי׳ חדה מאד. כי זאת היא אומנותו. וטעם את הראש והזקן ושער
הרגלים. כל גבור ושר ונגיד. כי כן כתוב [דה״י ב׳ ל״ב כ״א]: 21 והיה.
ושתי צאן. דרך קצרה והטעם שיות. וטעם ׳יחיה איש׳ מי שיהי׳ בירושלם:
22 והיה וגו׳. הטעם[5]) שהשם יתן ברכה כי יבא רב ממעט. על כן אות
חמאה ודבש יאכל: 23 והיה. אשר יהיה שם. כמו היה. וכן אז ישיר
משה [שמות ט״ו א׳] יעשו עגל [תהל׳ ק״ו י״ט]: לשמיר ולשית. מיני חוחים[6]).

---

[1]) לקרא אב ואם ולמהר שלל. ב. [2]) הטעם. א. ב. ג. [3]) בלא. ב. [4]) שיהיו. א.
[5]) דרך קצרה.... הטעם = ג. [6]) וכן אז ישיר.... חוחים = ג.

Digitized by Google

והטעם כי מחני אשור השחיתו את הארי שנה אחר שנה: 24 בחצים, לא יוכל אדם לבא במקום הכרמים שהיו, כי אם בחצים, כי יפחד שיש יער[1]) שנחבאו לסטי' או חיות בחוחים: 25 וכל ההרים, אשר במעדר וגו', שהיו הכרמים שם בתחילה מתֻקנים יתקנום עתה, כי לא יהיו שם חוחים, וכל כך יתן השם ברכה בכרמי ההר עד שישלחו השור שם, כטעם אסרי לגפן עירה [בראשית מ"ט י"א], והנה אמר כי מעגלה אחת ושתי צאן ירבה החלב, וכרמי [צ"ל ובכרמי] ההר שימלטו לבדם יתן השם ברכה עד בלי די:

ח

1 ויאמר, גליון גדול, ויש[2]) אומרים מגלה, והנה יו"ד תחת דגש[3]) וככה[4]) דליו שוקים [משלי כ"ו ז']: בחרט, כמו ויצר אותו בחרט [שמות ל"ב ד'], צורה יצוקה כדמות אדם[5]), ואחרים אמרו כי גליון יחיד מגליונים, והוא בגד והכתיבה במלאכת רקום, והטעם כי יתנבא לעתיד על גלות שומרון: 2 ואעידה, יש אומרים כי האל"ף תחת ה"א, ואחרים אמרו כי בא עתיד תחת עבר, ויתכן היות ואעידה כמשמעו, שאעיד לי, והנביא עשה מה שצוה השם, ואם לא נזכר: את אוריה הכהן, היה כהן גדול בימים ההם, גם זכריה היה אדם גדול, ודרך הדרש ידועה על נבואת זכריה הנביא ואוריה הנביא[6]): 3 ואקרב, טעמו רמז לשכיבה, כמו אל תגשו אל אשה [שמות י"ט ט"ו], והנביאה אשת הנביא, ונקראה כן בעבור שבעלה נביא, או גם היא היתה נביאה: 4 כי וגו', זה הנער נולד קודם שתי שנים[7]) שתגלי שמרון: ישא, הנושא כמו ויאמר ליוסף [בראשית מ"ח א']: 5 ויוסף, טעם ויוסף כי גם זאת הנבואה היתי' על דבר מלך אשור: 6 יען, מי השלוח, יש אומרים שהם ירושלם, והנכון מלכוי בית דוד שרובי מלכי בית דוד היו צדיקים, ומלכי ישראל היו כלם רעים וחטאי', וטעם השילוח הם כמו גולות מים, או שישלחם אדם, או מים שיְנַהֲלו שלחים, כמו שלחיך פרדס רימונים [שיר השירים ד' י"ג]: 7 ולכן, עליהם, על אנשי יהודה שהיו קושרים על אחז: אפיקיו, מקומות חזקי' מהמים, כמו על אפיקי מים [שיר השירים ה' י"ב], או כפי טעם המקום, וכן גדותיו, ויש אומרים כי הוא חסר הרי"ש, כמו שרשרו' עם

---

1) שיש יער = ב. ג. 2) נראה כי חסר כאן הפירוש הראשון אשר הוציא מלת גליון מגז' גלה. — בכ"י א הגי' 'יש אומ'': 3) ב' דגשים הוזכרו כאן, א' לבלוע ל' השרש, ואו' לסימן משקל פעלון והנה היו"ד תחת דגש השני כפי דעת רא"בע, או שהיה כתוב בספר אשר לפניו גליון בלי דגש: 4) ד': ויאמר.... וככה = ג. 5) בכ"י ב כת"ב בסוף הדף: בחרט אנוש אמר אבן עזרא ז"ל צורה יציקה כדמות אדם והוא כאלו אמר וכתוב עליו אנוש בחרט, שמלת בחרט איננה סמוכה אל מלת אנוש. ע' כ' ל'. והוא משום: 6) נבואת אוריה וזכריהו הנביא. ג. — עיין מבוא דף כ"ד. 7) נ"ל שתי שנים קודם:

שרשות[1]) [שמות כ״ח י״ד כ״ב], ולא אמרו כלום, כי הרי״ש תכפל[2]) ואיננה שורש, כי שרש שרשרות שרש[3]) אבל רי״ש חסרה לא תמצי כי איננה מאותיר השרות: 8 וחלף, מטות כנפיו מלא רוחב ארצך עמנו אל[4]), וטעם הזכירו כי הוא היה לאות שתמלט ירושלים מיד רצין ופקח, גם מיד סנחריב גם[5]) כאשר הגלה דמשק שמרון [צ״ל ושמרון]: 9 רעו, כמו תרועם בשבט ברזל [תהלי׳ ב׳ ט׳] גם חותו לשון ציווי, כמו סובו ציון [שם מ״ח י״ג], וטעם התאזרו פעמים שיעשו כן בכל רגע: 10 עוצו, הטעם כל מה שתעוצו על ירושלם לא תקום העצה, והנה עוצו מהשניים הנראים, ור׳ משה הכהן ז״ל אמר שהוא חסר יו״ד, והיה ראוי להיותו יעוצו כמו זכורו [נחמי׳ ד׳ ח׳]: כי עמנו אל, זה טעם שם בן הנביא: 11 כי, בחזקת היד, כאשר התחזקה עלי הנבואה כמו היתה עלי יד יי [יחזי׳ ל״ז א׳]: ויסרני, דגשות הס״מך לבלוע היו״ד שהוא פ״א הפועל[6]) כמו בטרם אצרך בבטן [ירמי׳ א׳ ה׳], והנה ׳ויסרני׳ שיורה [צ״ל יורה] על יושר פירושי במלת טמא שפתים [ו׳ ה׳]: 12 לא וגו׳, יוכיח המשכילים שלא יקשרו על אחז וישובו עם מלך אשור, וזה טעם ואת מוראו, הנה הוא דבק עם מלך אשור[7]) הנזכר למעלה: 13 את, אחר שאמר ׳את׳ הוסיף ׳אתו׳, וכמהו רבים, או טעמו אתו לבדו תקדישו, שמנהג האדם שיפחד מהקדוש, כמו כי איש אלהים קדוש הוא [מלכים ב׳ ד׳ ט׳]: מעריצכם, שם התואר, או פועל, שהוא מפחידכם באמת: 14 והיה וגו׳, טעמו על מלך אשור וטעם מקדש מקו׳ שילך אדם אליו להגדל[8]) בו ולהבצר בו[9]), והנה הוא דבק, למקדש נגף ולאבן נגף, שיעלי אדם עליו להשגב בו: לשני בתי ישראל, מלכות ישראל ויהודה, והנה טעם ׳לפח׳ לאפרי׳, ׳ולמוקש׳ ליהודה: 15 וכשלו בם, שב אל פח ולמוקש: 16 צור, יש אומרים שהוא חסר נו״ן כמו שמור, והנכון שהוא כמו וצרת הכסף [דברים י״ד כ״ה] והנה[10]) כמו חתו׳, והטעם סתום אלה דברי הנבואה והם התעודי והתורה: בלמודי, שם התאר, וכמהו לשמוע כלימודי׳ [נ׳ ד׳] והנה הוא מתלמידי: 17 וחכיתי, אלה דברי הנביא שאמתין עד שהשם יתן לי רשות לגלות סודי: 18 הנה וגו׳, הטעם יוכלו להבין מסוד[11]) הנבואה ממעשי ומשמות בני: מעם יי צבאות, הטעם כי אלה השמות היו מעם השם: השוכן בהר ציון, הטעם מרוב אהבתו: 19 וכי יאמרו אליכם, עם התלמידים ידבר: המצפצפים, דומי׳ לדבור, וכמוהו כסוס עגור כן אצפצף [ל״ח י״ד]: והמהגים, מהבנין הכבד הנוסף, והטעם שיעשו לאחר שיהגה:

---

1) שרשות עם שרשרות וכן גלותיו גדלותיו. ב. 2) בכפל. א. 3) שרש ושרש שרשות ג״כ. א. 4) ימלאו כשב שלכך שהם עמנו אל. א. ב. ג. לפי אלה הגי׳ נכון ג״כ וי״ו וטעם: 5) = א. ב. ג. 6) טעה בזה המחבר, כי ישרני הוא ל׳ עבר מבנין פעל ואין כאן ססכון יו״ד כלל, אך אפשר שהיה בספרו הגרסא וְיִסרני: 7) וזה טעם.... אשור = א. 8) להגדל. ב. ג. 9) ולהבצר בו = א. 10) והנו. ב. 11) סוד. ב.

הלה עם. זאת התשוב׳. הטעם הלה זה עם שידרוש אל אלהיו, בדרך לעוג ומהתל כאליהו, איך יבקש אל הצלמים שהם מתים בעד החיים׃ 20 לתורה ולתעוד׳. הלמ״ד כמו אמרי לי אחי הוא [בראׁ׳ כ׳ י״ג]. בעבור תורת הנבואה, כי עוד¹) יאמרו כדבר הזה לא נשמע. כי הוא כלילה שאין לו שחר, והטעם לא תצא זאת התעלומ׳ לאור. ויש אומרים כי טעם ׳לתורה׳ שבועה, וכדבר הזה לא ראינו במקרא׃ 21 ועבר. יש אומרים כי הנה ימים באים שהעובר בארץ יהודה והוא מיהודה יהיה נקשה ורעב מפני חיל סנחריב, וכאשר יראה כי לא יושיעו מלכו ולא ע״ז שלו. אז יפנה למעלה להתפלל לאלהי השמי׳. ולפי דעתי שהוא על חיל סנחריב שיעבר בארץ יהודה. וידוע כי מחנה גדול ירעב׃ במלכו. הוא מלך אשור. וכאשר יפנה למעלה ולמטה יראה הכל חשך׃ 22 ואל. מעוף. כמו ארץ עיפתה [איוב י׳ כ״ב] כמו חשך׃ מנודח. מפוזר כמו והנדחים [כ״ז י״ג]. ויתכן שהוא כן ׳ומעוף אפילי מנודח׳, בעבור שהוא לשון זכר׃ 23 כי וגו׳, כי. כמו אותה העיפה והחשיכ׳ לא תהיה לירושלם שהציק עליה האויב. ויש אומרים כי לא יוכל הצר לעוף אל ירושלם אשר הציק לה׃ כעת הראשון וגו׳. כי בפעם הראשונה שבא מלך אשור הקל ארץ זבולן ונפתלי. ובפעם האחרון [צ״ל האחרונה] הכביד לכלו׳ הגליל. ויתכן היות גוי׳ על ישראל כמו אחריך בנימן בעממיך [שופ׳ ה׳ י״ד]׃

ט

1 העם. אלה הם אנשי ירושלם שהולכים במסילותיה כעור שלא יראה מרוב הצער׃ 2 הרבית. הם יהודה שנקבצו אל ירושלם. וטעם לו הרבית השמחה כאשר הוא קרי. ואשר הוא באל״ף לא היתה שמחה כמוה. כמו לא היה פחד [תהלי׳ כ״ג ו׳]׃ כי את עול סבלו. משקלי השמו׳ משתני׳׃ מטה. מכה שכמו׃ החתות. נפתח הה״א בעבור אות הגרון. כמו החלו׳ [דבה״ים ג׳ כ״ד]. ואין מלה זרה. ותי״ו החתות לנוכח השם. כמו הרבית הגוי׃ כיום מדין. בימי גדעון [שופ׳ ז׳ וח׳]׃ 4 כי וגו׳. יש אומרים סאון מגזרת סאה. שהשם מדד לאשור כפי מעשיו. ויש אומר²) שהוא הפוך מן אסון, כמו כשב וכבש. והנכון שאין למלה הזאת דומ׳. והעד סואן שהו׳ פועל והנו״ן שורש. וטעמו כמו נאקה, ברעש גדול׃ ושמלה מגוללה בדמים. וכל אחד שוכב חלל ושמלתו מגוללה בדמיו³) או טעמו השמלה שהיתה מגוללה בדמי חללים שהרג, והנה היתי׳ לשרפה. והטעם על מיתת חיל סנחריב ביד המלאך כנשרפים⁴) [ל״ז ל״ו]׃ 5 כי. כל זה בזכות הילד שיולד

---

¹) נ״ל כי טעות סופר ויש לתקן וצ״ל „והתעוד ס" במקום „כי עוד". ²) פלאן ועוי׳... ויש סו׳ = ב. ³) שוכב חלל ושמלתו מגולגלה בדמיו. פ. ג. = ב. ⁴) כשרפים. ד:

לנו, וידענו כי בבא סנחריב היה חזקיהו בן שלשים ותשע שנה לכן קראו
ילד בעת נבואת הנביא, יש׳ אומרים כי פלא יועץ אל גבור אבי עד הן
שמות השם ושם הילד שר שלום, והנכון בעיני כי כל אלה שמו׳ הילד,
פלא שהשם עשה פלא בימיו, יועץ כן היה חזקיה ויועץ המלך [דה״י ב׳
ל׳ ב׳], אל גבור שהיה תקיף, אבי עד שנמשכה מלכות בית דוד בעבורו, ועד
כמו שוכן עד [כ״ח ט״ו], שר שלום שהיה שלום בימיו וכן כתוב [דה״י ב׳
ל״ב כ״ג]: 6 למרבה, דרך דרש הסופרי׳ כי המ״ם סגור בתוך המלה והיה
ראוי להיותו בסוף, רמז לאות השמש ששב הצל לאחור, יתכן היות מרבה
שם כמו מעשה, או פועל מהבנין הכבד הנוסף: במשפט, וכן כתוב [סס]:
7 דבר, דבר נבואה או גזירה: ונפל הטעם כפול כמשפט: 8 וידעו, אפרים:
הם עשרת השבטים: 9 לבנים, דרך משל אם אשור הרע לנו עוד נשוב
כקדמותינו וטובים מאשר היינו: שקמים, כדמו׳ תאנים רעים: 10 וישגב,
צרי רצין, הם אשור: אויביו, שב[1]) אל השם, והם ארם או ישראל, והנה
ארם שהם מזרח לישראל ישובו להרע לישראל עם מלכי אשור, 11 מאחור
שהם במערב ארץ ישראל: 12 והעם, על ישראל: המכהו, הוא השם
שהוא המכי באמת ובאו סימנים שנים, כמו בתוך האהלי [יהושע ז׳ כ״א]:
13 ויכרת וגו׳, הטעם לא שב העם, כי אין מורה להם הדרך הישרה: כפה,
הוא השרש, וככה וכפתו לא רעננה [איוב ט״ו ל״ב]: ואגמון, כמו הלכוף
כאגמון ראשו [נ״ח ה׳], והוא צמח נר׳[2]) וידוע: 14 זקן, והנה פירש כי
הראש משל לזקן, וכן הכפה, והזנב והאגמון משל לנביא השקר: 15 ויהיו
וגו׳, אל״ף מאשרי תחת יו״ד, והפך זה תתיימרו [ס״א ו׳], וכן אל״ף ומאשריו:
16 על כן, ישמח השם, כדרך לשון אדם כי בהיות הנעשים בטוב ישמחו
עושיהם: חנף, הוא ברו טוב ותוכו רע: 17 כי וגו׳, דמה הרשע לאש
שיאכל המבער, והשמיר והשית הם הרשעי׳: ויתאבכו, מלה זרה כמו
התרוממו: 18 בעברת, נעתם, בלשון קדר כמו חשך[3]) גם זה דבק בעבור
העשן הנזכר למעלה, ור׳ משה הכהן אמר שהוא כמו יועם זהב [איכה ד׳ א׳]
והתי״ו מבנין התפעל, וזאת טעות גדולה: 19 ויגזר, דרך משל בעבור
מלחמות שיעשו ביניהם והן אחים, כאילו הם גוף אחד: 20 מנשה, זה
פירוש הפסוק שהוא מלמעלה, והנה מנשה ילחם עם אפרים ושניהם על
יהודה:

---

[1]) ר״ל לריביו סב. ג. [2]) כ״ל סל״ל כך, עיין לקמן כ״ס ס׳, ולאיוב מ׳ כ״ו: [3]) קהל. ג.

Digitized by Google

יו״ד

1 הוי החוקקים, הוי כמו קריאה לשופטים ולדיינים וסופריהם[1])׃ ומכתבי׳,
פועל יוצא לשני׳ פעולי׳, מהבנין הכבד הדגוש ויהיה עמל דבוק עם כתבו׃
2 להטות, יצוו לסופרי׳ שיכתבו ספרי שקר על היתומים, והאלמנו׳ והדלי׳
שאין להן כח ואפילו לדבר׃ 3 ומה וגו׳, הטעם כל זה עשיתם, והנה מה תעשו
ביו׳ שיפקוד השם עונותיכ׳׃ כבודכם, הוא ההמון׃ 4 בלתי וגו׳, הטעם
כל זה עשיתם[2]), לא ימלט רק מי שיכרע תחת אסיר ויפיל עצמו תחת
הרוגים כאילו הוא הרוג כמוהם׃ 5 הוי אשור, הוא דרך קריאה׃ שבט אפי,
שהוכחתי בו רבים׃ [ומטה וגו׳], והמטה שהוא ביד בני אשור הוא זעמי׃ 6 בגוי,
ועל עם עברתי, שיש לי עברה עליה [צ״ל עליו[3])]׃ 7 והוא, ידמה, כמו
כאשר דמיתי [במדבר ל״ג נ״ו], והוא מגזרת דמיון, והטעם לא יחשב כי
להוכיח שלחתיו, רק אין לו מחשבה כי אם לעקור את הכל׃ 8 כי יאמר,
בלבו הנה שבו שרי, שהיו בתחלה שרים, הגם[4]) מלכים הם על גוים׃ 9 הלא
ככרכמיש כלנו, כמו ואכד כלנה [בראשי׳ י׳ י׳], והם שמות מקומות נקראו
על שם הבונים כמו מצרים [בראשי׳ י׳ ו׳]׃ 10 כאשר עשיתי [צ״ל מצאה
ידי] לממלכת, עובדי ע״ז׃ מירושלם, מסביבות ירושלם והם ערי יהודה
הבצורות שתפש׃ 11 הלא וגו׳, זאת הנבואה היא על סנחריב כאשר יבא
להלחם על ירושלם׃ 12 והיה כי יבצע, ישלים וכמוהו ידיו תבצענה
[זכרי׳ ד׳ ט׳]׃ את כל מעשהו, להביא חיל סנחריב אל ציון׃ על פרי,
כמו פרי מחשבתו [צ״ל מחשבתם. ירמי׳ ו׳ י״ט]׃ 13 כי, עשיתי, גבורה׃
נבונותי, מהשניים הנראים מבנין נפעל׃ ואסיר, עתיד והטעם על זמן עומד
כמו יעשו עגל בחורב [תהלי׳ ק״ו י״ט]׃ ועתידותיהם שושיתי, מגזרת ועתדה
בשדה לך [משלי כ״ד כ״ז], הממון שיזמן האדם שימציאנו לעתיד מימיו׃
ואוריד כאביר, ואם הוא באל״ף הוא נוסף, והטעם אוריד היושבים בארמון
כביר[5]), ויאמר ר׳ משה הכהן כי האל״ף עיקר, כמו אביר הרועים [שמואל א׳
כ״א ח׳], והטעם כגבור׃ 14 ותמצא, לחיל, ממון כמו את החיל הזה [דברים
ח׳ י״ז]׃ נודד כנף, פועל יוצא, והנה הכנף פעול, בעבור שהמשילם לבצים
והאפרוחי׳ יולדו מהם׃ 15 היתפאר הגרזן, כלי הברזל שיחתך בו והוא
מגזרת נגזרתי [צ״ל נגרזתי׃ תהלים ל״א כ״ג] והנה הטעם כי השם המשילו,
ואין למשור רע כי אם וישר במגרי׳ [דה״י א׳ כ׳ ג׳], והוא מפעלי הכפל,
על משקל מעוז [כ״ה ד׳]׃ ומשל אחר כהניף שבט ואת[6]) מרימיו, והטעם
כהנפת השבט ותנופת מרימיו, כי עיקר התנופה למרימיו כהרים מטה,

---

[1]) וסופריהם. ג. [2]) כל זה עשיתם = ב. ג. [3]) וכן הוא בכ״י א. ב. [4]) הגם. א.
[5]) כביר וחזק. ב. [6]) בכ״י ב. ס. ו. הגרס׳ „את" אך נראה מתוך פירוש ראב״ע כי גרס
ואת, וכן נראה ג״כ מתוך פירוש רש״י כי גרסתו היתה „ואת".

Digitized by Google

ההרמה[1]) למרימים לא לעץ: 16 לכן וגו׳, טעם במשמניו מיתת גדולי אשור כי כן כתוב: יקד, על משקל כפור [תהלי׳ קמ״ז י״ז]: 17 והיה אור ישראל, הוא השם, והטעם על המלאך שהמכחיד[2]) [צ״ל שהכחיד או המכחיד] המחנה: שיתו ושמירו, הרשעים: 18 וכבוד יערו וכרמלו, משל שהיו רבים כאילני היער והכרמל: מנפש ועד בשר יכלה, שהכחידם כדמות שרפה: כמסוס, שם כמו יקוד ואיננו סמוך: וטעם נוסס שיהיה זה הדבר נראה כנס: 19 ושאר, שלא ימלטו כי אם מעטים עד שיוכל לכותבם נער שאין לו רגילו׳ בחשבון: 20 והיה, על מכהו, הוא אשור, וזה לאות כי רבי׳ מיהודה קשרו: 21 שאר ישוב, הוא שם בן הנביא, והנה פירש כי טעם שאר ישוב על שאר יעקב והוא יהודה, גם ישוב משרת עצמו ואחר עמו, כמו מתן בסתר יכפה אף [משלי כ״א י״ד], והנה הוא כן, שאר יעקב ישוב אל אל גבור, וטעם גבור בעבור שהוא יוכל להושיעם: 22 כי וגו׳, הטעם אף על פי שיהיו ישראל רבים בימים ההם כחול הים, לא ישאר מהם רק מי שישוב לשם, כי כליון חרוץ גזור מהשם[3]), כמו אתה חרצת [מלכים א׳ כ׳ מ׳], יבוא כנחל שוטף בצדק: 23 כי, ונחרצה, גזרה נגזרת מאת השם, כמו אתה חרצת[4]): 24 לכן, יושב ציון, בעבור שנתפשו כל ערי יהודה: יככה, במחשבתו: בדרך מצרים, כי משם[5]) עבר: 25 כי, מעט מזער, בימים, ויכלה זעמי ואפי בהם על רוב שהשחיתו, ויש מפרש תבליתם מן אחרי בלותי [בראשי׳ י״ח י״ב], על משקל תכליתם [צ״ל תכלית תהלי׳ קל״ט כ״ב]: 26 ועורר וגו׳, וכמכת מטהו על הים בשוב המי׳ על מצרים: ונשאו, רמז לסנחריב בשובו בבושת: 27 והיה, יסור סבלו, של מלך אשור[6]) וכ״ף צוארך שב ליהודה: וחבל, כמו השחתה, וכן וחבל את מעשה ידיך [קהלת ה׳ ה׳], וטעמו וישחת העול כאשר יושם שמן בצואר, והטעם שיתגבר יהודה: 28 בא וגו׳, הזכיר מסעי[7]) מלך אשור בבואו אל ציון: יפקיד כליו, עם קצת מחנהו לבא אל ציון במהרה: 29 עברו מעברה, הנהר או שם מקום: לנו, מגזרת ללון [בראשי׳ כ״ד כ״ג]: 30 צהלי, הצהלה הרמת קול, וכן צהלת הסוס[8]): בת גלים, שם מדינה, ויתכן היות בת כמו בת ציון[9]) 31 נדדה, הגבים, שם מקום, או בורות מתרגום ארמית: העיזו, הבריחו נפשם או אחרים מישראל, כי הוא פועל יוצא [כמו[10]) שלח העז [שמות ט׳ י״ט]: 32 עוד, יבוא היום שיעמוד בנוב: 33 הנה, מסעף, יכרית הסעיפים, כמו[11]) לא תפאר אחריך [דברי׳ כ״ד כ׳] ושרשך מארץ חיים [תהלי׳ נ״ב ז׳]: פארה, כמו סעיף וככה ותשלח פארות [יחז׳ י״ז ו׳]: במערצה,

---

[1]) עקר ההרמה. ב. [2]) שֶׁהִכְחִיד. ב. ג. [3]) גדול. ג. [4]) כמו אתה חרצת. =ב. ג. [5]) משם. ד. — אולי צ״ל שם: [6]) אשור בבואו אל ציון. ג. [7]) מעשה מסעי. ה. [8]) אולי צ״ל מצהלות אביריו ירמ׳ ח׳ ט״ז, עיין לקמן כ״ד י״ד: [9]) ר״ל כי שם המקום, בת גלים״ או „גלים״ לבד: [10]) = ו. ד. [11]) פארה כמו. ג.

בגבורה, מגזרת עריץ: ורמי הקומה, בעבור כי השרים נכחדו: 34 ונקף,
לשון הכרתה: סבכי היער, האילנים המסובכי': בברזל, משל למלאך:
[והלבנון באריר יפול], והשרי' הדומים לאילני הלבנון יפלו בברזל אדיר,
והנה 'בברזל' מושך עצמו ואחר עמו:

יא

1 ויצא וגו', רובי המפרשים אמרו כי זה המשיח, והטעם שימות
מחנה אשור הצר על ירושלם, ועוד יבא עת גאולת ירושלם השלימה, ולפי
דעת רבי משה הכהן שעל חזקיהו רמז, כי הוא דבק עם הפרשה: חוטר,
מגזרת תרגום מטה: גזע, כמו זרע, ונצר כמו סעיף, כנצר נתעב [י"ד י"ט]:
וטעם ויצא כי קטן היה כאשר היה [צ"ל היתה] זאת הנבואה: 2 ונחה, על משקל
ושבה אל בית אביה [ויקרא כ"ב י"ג], מהשניים הנראים: והנה פרש כי רוח
יי היא רוח חכמה ובינה, וכן כתוב על יהושע בתורה [דברי ל"ד י"ט]: וגבור',
כי גבור היה חזקיה, כי כן כתוב [דה"י ב' ל"ב ה']: 3 והריחו, פעמים תטעה
הרגשת האוזן שתשמע ואין קול, גם העין תטעה שיראי[1]) לה הנח שהוא נע,
רק הרגשת הריח לא תטעה, והריחו, כאילו יריח הדבר ביראת השם שיש
לו[2]), לא[3]) ישפוט כאשר יראה לעיניו, ולא כאשר ישמע, כי יתכן להיות
עדות העדים שקר: ואלה התוכחות והמשפטים הם כמשפט המלוכ': 4 ושפט
בצדק דלי', כמשפטי[4]) התורי שלא יהדר פני דל [שמות כ"ג ג']: והוכיח
ביושר לטובים: והכה ארץ, בפיו כאילו הוא שבט לרשעים: 5 והיה וגו'
והנה הצדק לא יסור ממנו כל ימיו בכל מעשיו: 6 וגר זאב וגו', דרך
משל מהשלום שיהיה בימיו: ומריא, פירשתיו [א' י"א] שהוא מין ממיני
השור וחלבו אסור: 7 ופרה, היא גדולה כי העגל קטן ויש אומרים כי
הנקבי' חזקה מהזכר: יאכל תבן, כאילו יסור מנהג תולדתו ולא יזיק לטרוף:
8 ושעשע, לעולם תמצא בטעם הזה כפולה: חור, הפה או האף: מאורת,
העין שהיא בעלת האור: יתכן היות הי"א הדה תחת יו"ד ידו אליה [ירמ' כ' י"ד],
והטעם ישלח ידו, או אין לה אחות: 9 לא ירעו, על הפתן ועל הצפעוני, כאילו
כל ארץ ישראל מלאה דעת יי, כי ידוע הוא כי יודע השם לא ישחית
לעולם רק יבנה ויתקן: כמים, תחסר מלת אשר, וכן הוא, כי הדעות
תרבינה כמו אשר יכסו המים [צ"ל המים אשר יכסון][5]) על ים, שלא יפסיקו
רק תוספנה: 10 והיה וגו', אם על המשיח, שכל העולם כלו תחת
רשותו, ועל דעת ר' משה הכהן הנזכר על אות השמש, כי כן כתוב לדרוש

---

1) עד שיכלה. ב. 2) שיש לו כס. ו. א. 3) ולא. ב. ג. 4) במשפטי. א.
5) כן הוא בכ"י. ב. ג.

המופת [דה"י ב' ל"ב ל"א]: והיתה מנוחתו כבוד, בכבוד וכן הנמצי' בית יי
[מל' ב' י"ח ט"ז]: 11 והיה, שנית, כנגד גאולת מצרים, והנה לאות כי
על ימי המשיח ידבר, כי גאולת בית שני לא היתה גאולה שלימה, כי כל
השבטים גם כל יהודה לא שבו אל ארצם: והמפרש על חזקיהו, שהתקבצו
למלכותו כאשר ראו כי נמלט' ירושלם ומת סנחריב אחרי מות רובי [צ"ל רוב]
מחנהו: 12 ונשא, כאילו השם ישא נס לכל הגוים שיראוהו ישראל וישובו
אל ארצם, והנה ישראל עשרת[1]) השבטים, גם הזכיר יהודה: 13 וסרה, שלא
יקנא אפרים בעבור שהמשיח הוא ממשפחת יהודה, ואם חזקיהו[2]) בעבור
עמוד מלכותו: וצוררי יהודה, שונאיהי[3]): ואם על חזקיהו, על ארם, והנה
לא יצור את אפרים להשיב להם גמולם בימי פקח: 14 ועפו, יש אומר
כמו מגילה עפה [זכרי' ה' א'] פרושה, ורבי משה הכהן אמר כי אין רע לו,
והטעם כמו ינוחו[4]) ויחסר מקום ארץ: ימה, שהם מערב ארץ ישראל:
בני קדם, הם ארמים: משלוח ידם, שישלחו ידם לבוזם: ובני עמון
משמעתם, יסורו אל משמעתם: 15 והחרים, יכרית, כמו וכל חרם [ויקרא
כ"ז כ"ט], שיעברו בו ישראל ביבשי ולא יעכבם הים שישובו מהרה: בעים,
אין לו אח, והמ"ם שורש, וטעמו כמו בכח, והמפרשים אותו מגזרת אם
תבעיון בעיו [ס"א י"ב] לא ידעו הדקדו': הנהר, הוא היאר: והדריך פועל
יוצא לבי פעולים: 16 והיתה, והנה פירש טעם החרם והמכה: כאשר
היתה וגו' רמז לבקיעת ים סוף:

יב

1 ואמרת, התי"ו לנוכח ישראל, הם השבים אל ארצם: כי אנפת בי,
אע"פי שאנפת בי, כמו רפאה נפשי כי חטאתי לך [תהלי' מ"א ה']: 2 הנה
וגו', שאחר שעמי אל ישועתי: אבטח, אשכון בטח: [יה], פרוש חצי השם
בספר תהלי' [תהלי' ס"ח ה'] וזמרת מפו' בתורה [שמות ט"ו ב']: 3 ושאבת'
מים, משל שיתענגו כצמא בשואבו[5]) מים: 4 ואמרתם, זה לזה: קראו,
קול גדול בשמו: עלילותיו, מעשיו: 5 זמרו, מזמרת הארץ [ברא' מ"ג י"א],
הטעם תנו זמרה מדבר משובח לשם: מודעת, פעול מהבנין הכבד הנוסף[6]):
כי גאות, לשון נקבה והתי"ו לעדה: 6 צהלי, דין הוא שתגביהי קולך בת
ציון כי השכיני בקרבך:

---

1) = ב. ג. ה. 2) בעבור שהמשיח... חזקיהו = א. 3) נ"ל שונאיהם של ישראל.
4) ינוחו. א. ג. 5) בשאבו. ב. 6) מודעת... הנוסף = ב.

יג

1 משא בבל, הזכיר מפולת בבל אחר מפולת אשור כי בבל השחית
אשור: 2 על הר נשפה, יש אומרים מגזרת נשף [ה׳ י״א] כמו שחרות
והנכון שהוא מגזרת שפיים [מ״א י״ח] והנרן לבנין נפעל, וטעמו גבוה, או
אין לו אח: להם, לבאים על בבל להלח׳ עליה: ויבאו, ומיד יבואו[1]) ויכנסו
למדינה כי יתפשוה: 3 אני, דברי השם: למקודשי, הם המזומנים: עליזי,
שהם שמחים להראות גבורתי, או ששמחתם בגבורה ששמתי בהם: 4 קול,
מנהג תולדת ההר כאשר ידבר איש להשיב הקול, וזה הוא טעם קול המון,
מגזרת הומה [מלי א׳ א׳ מ״א] והנה פירש למה זה הקול שאון [צ״ל קול
השאון] בממלכות גוים, כי מלך פרס שהוא כורש ומלך מדי שהוא דריוש,
שניהם התחברו על בבל וזה מפורש בספר דניאל [דני׳ ה׳ כ״ח]: מפקד,
ישים פקידים או מפקדים[2]) והוא פועל יוצא לשנים פעולים: 5 באים, כי
מפאה עילם באו כאילו הם מקצה השמים, רמז למרחוק: יי, והנה באו
גזירות השם ׳וכלי זעמו׳ שהם פרס ומדי: 6 הלילו, כשוד משדי יבא, כי
זה השוד בא מהשם[3]) ומי יוכל לבטלו, ויש אומרים כי שדי כגבור שודד[4]),
והראשון הוא הנכר: 7 על כן כל ידי, מאנשי בבל: 8 ונבהלו, פני
להבים פניהם, כמו שרופים מרוב הצער, ויש אומרים כי להבים גוי ככושים[5]):
9 הנה [אכזרי], ייוד אכזרי נוסף כי״וד פנימי [מלכי א׳ ו׳ כ״ז]: לשום, ארץ
כשדים: 10 כי, וכסיליהם, יש אומרים כי כסיל הוא הכוכב שהוא קרוב מהסדן
הדרומי שימותו הגמלים אם יראוהו, ולפי דעתי שהוא לב עקרב, ויתכן
להיות הכסילים מגזרי הכסלים [ויקרא ג׳ ד׳] שהם קרובים אל הסדנים, ויאמר
רבי יונה כי כסיל הוא אחד וחבר כוכבים אחרים אליו וכמוהו בתי השן
[עמוס ג׳ ט״ו]: יהלו, כמו יחלו [שופ׳ כ׳ ל״א], מהפעלים של הכפל והנה
הוא פועל יוצא, וככה בהלו[6]) נרו [איוב כ״ט ג׳] גם כן יגיה, והעד יגיה חשכי
[תהלי׳ י״ח כ״ט]: 11 ופקדתי על תבל רעה, כי ממלכות רבות תפש כורש,
וכן אמר כל ממלכות הארץ נתן לי יי [עזרי א׳ ב׳]: 12 אוקיר, פועל
יוצא מהבנין הכבד הנוסף וכן הוקר רגלך [משלי כ״ה י״ז]: וטעם ׳אנוש׳ הזכרים
שימותו במלחמה: 13 על, שמים ארגיז, דרך משל שלא ימצא הבורח
מנוחה: 14 והיה, המון כשדים: כצבי מדח, שידיחו אותו הרודפי׳ והוא
פעול מהבנין הכבד הנוסף על משקל מוקטר [מלאכי א׳ י״א] מוגש [שם]
מוצב ארצה [בראשי׳ כ״ח י״ב]: 15 כל, ידקר, שלא יחמול עליו: וכל
הנספה, שם התאר מבנין נפעל: 16 ועולליהם, תשגלנה, כנוי לשכיבה
ויקרא תשכבנה דרך כבוד: 17 הנני וגו׳, הזכיר מדי כי הם יותר אכזרים:

---

[1]) ומיד יבואו = א. [2]) נ״ל מפקודים, או מגז׳ פקודים (שמות ל׳ י״ג). [3]) בכ״י ב. תוסיף מפרש על הגליון: „האקלא שדי״. [4]) שם, נוסף: ופירו׳ מגבור שודד יבוא ולא דבר מהשם: [5]) כושים. ג. [6]) כאלו בְּהֵהִלּוֹ מקור מן הפעיל (שם).

Digitized by Google

לא יחשובו, למאומה רק יהרגו׃ 18 וקשתות, תרטשנה, תבקענה׃
19 והיתה בבל, שהיתה צבי ממלכות, וכמוהו הבית הזה יהיה עליון [מלכי
א׳ ט׳ ח׳], אשר יהיה׃ 20 לא תשב, והטעם[1]) לא תהיה נושבת׃ יהל,
חסר אל״ף כמו שקר מזין [משלי י״ז ד׳]׃ ערבי, הם בני קדר, וכן מלכי
הערב [ירמי׳ כ״ה כ״ד] משא בערב [כ״א י״ג], והטעם כי אפילו ערבי שמנהגם
להתנודד ממקום למקום לא יתקעו בה אהליהם׃ 21 ורבצו, ציים, הם
חיות דרות בארץ צייה׃ אוחים, אין אח לו, והם חיות שישתומם כל רואם׃
בנות יענה, ידועות והם עופות׃ ושעירים, כדמות שדים, והם שעירים ברים׃
ויתכן היות אוחים עופות והוא הנכון׃ 22 וענה איים, לשון רבים מן האיה
[ויקרא י״א י״ד]׃ וענה טעמו נגון[2]) או דירה מגזרת מעון [תהלי׳ כ״ז ח׳]׃
באלמנותיו, יש אומר כי פירושו כמו בארמנותיו, כמו וידע אלמנותיו[3])
[יחז׳ י״ט ז׳] ולא יתכן שיתחלף אות באות לבד מאותיות אהו״י, וכן פירושו
וענה שם כל אחד מהאיים עם אלמנותיו׃ ותנים, כמו אח הייתי לתנים
[איוב ל׳ כ״ט]׃

יד

1 כי, כאשר נלכדה בבל אז שלח כורש לגולה [צ״ל הגולה]׃ ונספחו,
יתחברו כמו ספחני נא [שמואל א׳ ב׳ ל״ו]׃ 2 ולקחום, הטעם כאשר יראו
העמים שכורש יכבד לישראל יבקשו להיותם [צ״ל להיות] עבדים לישראל׃
3 והיה, כ״ף מעצבך עם יהודה ידבר, מעצבך בגוף ומרגזך בלב׃ 4 ונשאת,
מדהבה, תרגום זהב, וכן בלשון קדר והטעם זהב המס׃ 5 שבר, מטה
רשעים, רמז למלכות, וכן שבט, כי המלך כרועה והעם כצאן׃ 6 מכה,
מכת, סמוך ויחסר יד, וכמוהו השותים במזרקי יין [עמוס ו׳ ו׳]׃ מורדף,
פעול מהבנין הכבד הנוסף, וטעם מורדף רודה במורדף בלי חשך, ויתכן
היות מורדף פעול[4]) בטעם׃ 7 נחה, במות מלך בבל׃ פצחו, בלשון קדר
דבר צחות׃ 8 גם וגו׳, הטעם שהיה מצוה לכרות הברושים והארזים לבנות
מצור וסוללה׃ 9 שאול, לשון זכר ונקבי והנה רגזה גם עורר׃ רפאים,
הם המתים ויתכן היות האל״ף תחת ה״א רפה׃ עתודי ארץ, הם המלכים
כטעם או תיש [משלי ל׳ ל״א]׃ הקים מכסאותם, היו קמים כאילו היו חיים
ויתכן היות מנהג הבבליים לשום כסאות בקברי המלכים׃ 10 כלם, אילו
יכלו לדבר היו אומרים כן׃ חלית, מגזרת מחלה [שמות ט״ו כ״ו]׃ 11 הורד,

---

1) הטעם. ג. 2) בכ״י ג. על הגליון: כמו ותען להם מרים. 3) באלמנותיו. כמו
וידע אלמנותיו יש אומר כי פירושו כמו בארמנותיו. ג. 4) נ״ל פועל בטעם, ר״ל, אע״פי שמלת
מורדף היא פעול בדקדוק, כי היא בינוני הפעל, יש לה טעם פועל, וזה חלוק בין פי׳ ראשון
לשני, כי לפי׳ הא׳ היא פעול גם בטעם ועניינה האיש הנרדף, ולפי׳ הב׳ עניינה האיש הרודף:

Digitized by Google

יצע, יתכן היותו פועל עבר כמו אשר ילד לו [בראשי ל״ה כ״ו], ויתכן היותו עתיד תחת עבר, ובא על דרך לשון זכר כמו ולקח מהם קללה [ירמי כ״ט כ״ב] והיא דרך צחות, וככה בלשון קדש, וכן ומכסך, והוא פועל: 12 איך, הילל, הקרוב אל הדעת שהוא כוכב נוגה, והעד בן שחר, שהוא נראה קרוב מעלות השחר בימים ידועים, ואין בכוכבי׳ ובצבא השמים כולו כוכב מאיר למראה העין כמוהו, על כן נקרא הילל, מגזרת לא יהלו אורם [י״ג י׳]: חולש, כמו ויחלש יהושע [שמות י״ז י״ג], ויש אומר מפיל גורלות כטעם קלקל בחצים [יחז׳ כ״א כ״ו]: 13 ואתה, השמים אעלה, רמז לגבהות הלב: ואשב בהר מועד, הוא הר ציון ונקרא כן שהוא מועד השם, כמו שרפו כל מועדי אל [תהלי ע״ד ח׳], והעד ירכתי צפון [שם מ״ח ג׳], כי כן[1]) היתה ציון: 14 אעלה, זה הפסוק דבק בבא אחריו, אתה אמרת אעלה על במתי עב: אדמה, מבנין התפעל והתי״ו מבולע, והעד דגשות המ״ם: 16 ראיך, ישגיחו, כמו יביטו: יתבוננו, שילמדו בינה[2]) בעבורך: 17 שם תבל, מקום היישוב ולעולם זאת המלה בלשון נקבה רק במקום הזה, ויש אומרים כי וי״ו ועריו שב אל מדבר, או כי הרס ערי עצמו: לא פתח, בית מאסרם: 18 כל, איש בביתו, בבית שהכין לעצמו והוא הקבר וכן אל בית עולמו [קהלת י״ב ה׳]: 19 ואתה, הקדמונים אמרו כי אחרי מות נבוכדנצר נסחב מקברו, כי היו אומרים אנשי מלכתו שמא לא מת ועוד ישוב כאשר שב בראשונה, גם זה נכון, והאמת כי זה הפסוק על נבוכדנצר הוא, כי הוא תחלת מלכות בבל על ישראל, והעד הכינו לבניו מטבח: כנצר, סעיף: מטועני חרב, בלשון קדר כמו מדוקרים, ויש אומר מגזרת טענו [בראשי מ״ה י״ז] בדרך רחוקה, כמו מלאים: מובס, פעול מהשניים הנראים: 20 לא תחד, חסר אל״ף השורש כמו[3]) אוהבי אהב [משלי ח׳ י״ז], ורבי יהודה המדקדק אומר שהוא חסר י״וד מגזרת יחד: כי ארצך שחת, אפילו ארצך שחת ואף כי ארצות אחרות, והנה פירושו ועריו הרס: 21 הכינו לבניו, בלשצר וכל ביתו: בעון אבותם, אויל מרודך אביו ונבוכדנצר אבי אביו: ערים, אויבי׳ כמו ויהי עריך [שמואל א׳ כ״ח ט״ז], והטעם כי יעורר שנאה בכל העולם והנה הטעם ומלאו שלא ימלאו, וי״א אחר שלא ירשו הם הארץ יתיישב העולם: 22 וקמתי, שם הוא עצם, ושאר הוא כמו שאר בשרו [ויקרא י״ח ו׳] והוא האב, ונין בן, ונכד בן הבן: 23 ושמתיה, קפוד, ידוע יש אומרים שהוא מגזרת קפדתי כאורג חיי [ל״ח י״ב], בעבור הקפידו: וטאטאתיה, כל המפרשי׳ אמרו כי אין למלה הזאת אחות, והטעם העץ שיסירו בו הדומן: 24 נשבע, שבועת השם היא הגזרה שנגזרה: דמיתי,

---

[1]) יש מוציאים מכאן שלא היה לראב״ע עיר הקדש מימיו לפי שציון היה בדרומה של ירושלים, ויש להשיב כי לראב״ע הוא הר ציון הוא הר הבית, ועיר דוד היושבת בדרומה של עיר היא עיקר ירושלים: [2]) שירה. ב. [3]) כמו שהגהתי לדוש, אשר אני (?) א.

חשבתי והטעם כל מה שחשבתי בכל מה שעבר כן היה וכן יהיה לעתיד;
25 לשבור, כאשר חשבתי לשבור אשור בארצי שהיא ירושלם, כי שם
הכבוד; וסר מעליהם, מארצי והרי; 26 זאת, כן תהיה זאת העצה שיעצתי
על בבל; על כל הגוים, על אשור ובבל בעתם[1]); 27 כי, אחר שהשם
גזר מי יוכל להפר; 28 בשנת[2]), המשא, הנבואה או משל בדרך נבואה,
והעד כי משורש נחש; 29 אל, צפע, הוא צפעוני והוא קשה מהנחש;
והטעם כי חזקיה יהיה גבור מאביו והוא יזיק פלשתים כי כן כתוב במלכים,
הוא הכה את עזה ואת גבולה ממגדל נוצרים ועד עיר מבצר [מלכים ב׳ י״ח
ח׳][3]); והפרי שיתן, שרף מעופף, והמעופף הוא קשה בשרפים; 30 ורעו
בכורי דלים, הם ישראל שהתדלדלו קורם כל אומה והטעם כי יהיה לישראל
שובע וישכנו לבטח, ואת פלשת להפך; שרשך, האבות; ואחריתך[4]), הם
הבנים וכן לא לאחריתו [דני׳ י״א י״ד][5]); 31 הלילי, הטעם שירימו קול
בפרהסיא; כי מצפון עשן בא, הוא מלך אשור והנכון שהוא נבוכדנצר
והעד כי יי׳ יסד ציון; ואין בודד, מגזרת בדד; במועדיו, בארמוניו בא
העשן ולא יכול אדם לשבת אפילו לבדו בביתו; 32 ומה יענה, כל מלאך
ממלאכי כל גוי, זה יענה, כי יי׳ יסד ציון, ולא יוכל מלך אשור לה; וטעם
ומה יענה, שישאלו הגוים מה היה לירושלם, וכן יענה [צ״ל יענו] המלאכים
לשולחיהם;

טו

1 משא, בליל, סמוך והטעם בליל כך מהשבוע; שודד ער מואב,
והנה הוא חסר בי״ת במואב; נדמה, נכרת כמו ודמיתי אמך [הושע ד׳ ה׳];
קיר מואב, מדינה כמו וארם מקיר [עמוס ט׳ ז׳]; 2 עלה, הטעם עלה
יושב [הבית]; הבית, שם מדינה; הבמות, לע״ז; בכל ראשיו, של מואב; כל זקן
גרועה, שם כמו וחבולתו חוב[6]) [יחז׳ י״ח ז׳]; ובי״ת בראשיו[7]) ימשך אחר
עמו כמ״ם מאל אביך [ברא׳ מ״ט כ״ה]; 3 בחוצותיו, בחוצות מואב; על
גגותיה, רמז למדיני; ייליל, כמו ייטיב [איוב כ״ב כ״א], והנה העתיד בבנין
הפעיל נע, והם זרות; 4 ותזעק, נפש של מואב; ירעה לו, והנכון שכל
אחד יזעק ויאמר; 5 לבי למואב, בעבור מואב; בריחיה, בריחי המדינה
צועקים כמו הילילי שער [י״ד ל״א], או בריחִיה הובאו אל מצרים, כי משם

---

[1]) על כל הגוים ... בעתם = ב. ג. [2]) אלה המלות חסרים (סימן ס״ו) בכ״י: [3]) במלכים ...
מבצר = ב. ג. [4]) ואחריתך. ו. — אך נראה מתוך פירושו שגרס ואחריתך. [5]) ולא כן
לאחריתו. ג. [6]) חסר לאב״ע ולא פירש מה ענין חבולתו חוב אצל גדועה, ואולי כוונתו לפרש
כל זקן גדועה כאילו היה כל זקן בגדועה ולפיכך מחבולתו חוב שהוא כמו חבולתו נחת: [7]) בכל
ראשיו. ב. ג.

Digitized by Google

בא מלך אשור, או צוער של סדום, ויהיה 'עגלת שלישיה' שיש לה גם
שנים, תואר צוער, ויתכן היות בריחיה שם התואר כטעם בורחיה, אך ברוחיה
לא יתכן לאמרו כי איך יהיה פעול לפועל עומד: יעוערו, העי״ן השני
כפול והטעם כמו עוררו, והיא מלה זרה: 6 כי, נמרים, שם מקום: משמות,
שם. ואילו היה פועלות מהכפולים [היה] תחת השי״ן חירק: 7 יתרה,
שם, ממון: עשה, קנה כמו עשה לי את החיל הזה [דברים ח׳ י״ז]: ופקדתם,
מגזרת פקדון [ויקרא ה׳ כ״ג]. והנה הממון ישאום אל ערבי הנחל, והנכון
שממונם ישאוהו על הנחל הידוע בארצם שהוא על ערבים, והטעם שיוליכו
ממונם למקום אחר אולי ישאר להם: 8 כי, עד, מושך אחר, וכן הוא ועד
באר אלים: 9 כי, מלאו דם, חללי מואב: נוספות, הטעם רעות נוספות,
וכן עשיר יענה עזות [משלי י״ח כ״ג]. והטעם מלות: כי אשית, מושך גם אחר
וכן הוא אשית לפליטת מואב אריה והוא מלך אשור:

יו

1 שלחו כר, מין ממיני הגמל שירוץ מגזרת הכרי והרצים [מלכים ב׳
י״א י״ט]. ויש אומרים כי מושל ארץ תואר הכר בעבור שפסיעתו[1] בארץ
גדולה מכל פסע, והנכון להיות כר סמוך כי לא ימצא רק אצל המושלים:
2 והיה, מואב כעוף נודד: בנות מואב, הם הכפרים כמו וילכדו בנותיה
[במדבר כ״א ל״ב]: 3 הביאי, דברי הנביא למואב, קודם שתבא לך זאת
הצרה הביאי לנפשך עצה: פלילה, שם על משקל בכח האכילה [מלכים
א׳ י״ט ח׳] מגזרת פלילים [דברים ל״ב ל״א]: צלך, שתסתירי ישראל בברחם
אליך נדחי ממקומם: נודד, אליך, אל תגלי: 4 יגורו, נדחי, דברי הנביא
או השם בעבור כבוד ישראל: מפני שודד, ששדד שומרון והוא מלך אשור:
כי וגו׳, עוד יבוא עת שיאבד זה הנוגש ויכלה השוד: המץ, תואר השם והוא
יוצא, למען תמוצו [ס״ו י״א] כמותו: תמו, מחנות: רומס, הוא מלך אשור:
5 והוכן [בחסד], בעבור החסד: כסא, המלוכה: באהל דוד, היא ירושלם:
שופט, זה חזקיהו: ומהיר צדק, תאר השם מגזרת מהרה: 6 שמענו, ידבר
הנביא על לשון ישראל או הגוים: גא, חסר ה״א והיא מלה זרה: לא
כן בדיו, לא יהיה כן בדיו[2] כמו ותעש בדים [יחזקאל י״ז ו׳]. ויש אומרים
מחשבותיו. ולא כן כמו וכן בנות צלפחד [במדבר כ״ז ז׳]. ובדיו כמו בדיך
מתים יחרישו [איוב י״א ג׳]: 7 לכן, לאשישי, יש אומרים ליסודי, והטעם
שיהגו והם נכאים כאשר יספרו מעלת אשישי קיר חרשת, וכן בתרגום
ארמית ואושיא יחיטו [עזרא ד׳ י״ג]. והנכון בעיני שהוא כמו אשישי ענבי

---

1) פסיעתו. ג. 2) בדיו. א. ב. ג. ה.

Digitized by Google

והעד גפן שבמה, והטעם שתהגו ואתם נכאי׳ כאשר תזכרו ימי השמחה הפך היללה׃ 8 כי שדמות, כמו ומשדמות עמורה [דברי׳ ל״ב ל״ב] כמו גפנים׃ אמלל, כל אחד׃ בעלי גוי׳, כמו אדני יוסף[1]) [ברא׳ ל״ט כ׳], כסף ישיב לבעליו [שמות כ״א ל״ד], והם מלכי אשור[2])׃ הלמו שרוקיה, הכו כמו והלמה סיסרא [שופט׳ ה׳ כ״ו]׃ עד יעזר נגעו, כל כך היו רחבים׃ תעו מדבר, שרחבו עד מקום שאין שם ישוב׃ שלוחותיה, אילניה כמו שלחיך פרדס רימונים [שה״ש ד׳ י״ג]׃ נטשו, כמו והנם נטושי׳ [שמואל א׳ ל׳ ט״ז], פרושים׃ 9 על כן אבכה, יאמר כל א׳ וא׳ ממואב׃ גפן שבמ׳, שם מקום ויחסר על׃ אריוך, מלה זרה כי הי״וד תחת הוי״ו והוי״ו תחת ה״א נח והיא מלה זרה, והכ״ף לנוכח חשבון, והיא מדינת מואב הגדולה׃ על קיצך, פרי הקיץ׃ הידד, זאת המלה ידברו בה הרומסי׳ והדורכי׳ והנה ישְׁשַׁחַת[3]) הפרי והקציר בעודנו רטוב׃ 10 ונאסף, יאסף הגיל אל אחרים מהם, והטעם יסור מהם הכרמל כי גם למואב חלק בו׃ ירועע, מגזרת תרועה [ויקרא כ״ג כ״ד] מהפעלים השניים כפולי האות האחרון׃ הידד, ביקב להוציא היין לשבח, הפך הקיץ והקציר׃ 11 על כן מעי, איננו דברי הנביא רק ידבר על לשון איש מואב׃ 12 והיה כי נראה כי נלאה מואב, עלה על הבמה לע״ז, או נלאה על הבמה[4]) כטעם ולא יוכל, והוא הנכר׃ 13 זה, אשר דבר יי׳, דברו היא גזרה שגזר, כמלך שיאמר למשרתיו עשו בן על דרך משל להבין השומעי׳׃ 14 ועתה דבר וגו׳, השם גלה זה הסוד כי שלש שנים נשארו, והטעם [צ״ל וטעם] כשני שכיר שכל יום יבשר נפשו מתי יגיע הקץ כן הנביא היה שמח[5]) בגעת קץ אידם[6])׃ ונקלה, כבודו שהוא המון רב וישאר מעט מזער׃ לא כביר, לא עם גדול במספר [כמו ירוע כבירים, [איוב ל״ד כ״ד] או טעמו לא ישאר מהם אדם גדול כמו הן אל כביר [שם ל״ו ה׳]׃

יז

1 משא דמשק, מוסר, מגזרת הסיר [י״ח ה׳]׃ מעיר, מהיותה עיר, ואם הוא לשו׳ זכר, והנכון שהוא על עם דמשק[7]) והעד והיתה׃ מעי, כמו לעיים [תהל׳ ע״ט א׳] והמ״ם נוסף׃ 2 עזובות, זה היה על יד מלך אשור׃ 3 ונשבת, כי בבוא סנחריב תפש[8]) דמשק גם שמרון ומבצריה׃ ושאר ארם, כי דמשק

---

[1]) גוים. ב. [2]) לפי הנראה כוונת ראב״ע לפרש בעלי ל׳ רבים וטעמו ל׳ יחיד, כמו אדוני, לבעליו, וא״כ היה לו לומר והוא מלך אשור, ואם לא בא אלא לפרש כי בעלי הוא ל׳ אדנות, לא היה לו להביא „אדוני יוסף", ואולי גרסת כ״י ב. היא נכונה: „אדוני גוים". [3]) ישישה. ד. [4]) לע״ז... הבמה = ג. [5]) כן הנפש (?) היה מצער. ג כן הנביא היה מצער. ס. [6]) אבדן. ב. [7]) פי׳ הטעם יוסר מדמשק והעיר וגו׳. [8]) לפי הכתוב במלכים ט״ז וי״ח תגלת פלאסר לקח דמשק ושלמנאסר לקח שומרון כמה שנים לפני בא סנחריב, אולי יש להגיה ולכתוב כמשפט הזה "תפש";

היא עיר ארם, יהי׳ להם כבוד ככבוד בני ישראל, שכתב אחריו ידל כבוד יעקב, ויש אומרים ושאר ארם כל כך יהיו בחרפה עד שיהיה ככבוד לישראל כנגד מאורעם[1]: 4 והיה, ידל כבוד יעקב, על מות החללים והגולים מהשבטים: 5 והיה, בתחלה: כאסוף, הקוצר קציר הקמה: והיה כמלקט שבלים, באחרונה כי פעמים בא מלך אשור על ארץ ישראל: בעמק רפאים, מקום היה וקצירו רע ומעט ורזה: 6 ונשאר, כנוקף זית, מגזרת ונקף סבכי היער [י׳ ל״ד] וכן חגים ינקופו [כ״ט א׳]: אמיר, הוא המעולה בזית מגזרת ויי האמירך [דברים כ״ו י״ח] וכן בלשון קדר: ארבעה חמשה, גרגרי׳: בסעיפיה, של אותה שהיתה פוריה: 7 ביום ההוא ישעה, ירפה[2]) אדם עצמו על השם וזהו הבטחון, וכמוהו ישעו ואין מושיע [שמואל ב׳ כ״ב מ״ב]: טעם תראנה שלא תראנה עוד עבודה זרה כי לא ילך כי אם מקום [נ״ל אל מקום] הכבוד: 8 ולא, החמנים, הנ״ון נוסף כנ״ון רחמניות [איכה ד׳ י׳] והם צלמים עשויות[3]) כדמות מרכבות לשמש, ככתוב במעשה מנשה [מלכים ב׳ כ״א ג׳]: 9 ביום, ערי מעוזו, של ישראל: החורש, האילן כמו חורש מצל [יחז׳ ל״א ג׳]: והאמיר, שהוא למעלה, והנה הוא השורש והסעיף: אשר עזבו, הכנענים בבורחם מפני ישראל בבואם אל ארץ כנען: והיתה, שומרון: שממה, כי היא עיר המלוכה: כי שכחת וגו׳, הנה שב הנביא להוכיח אנשי שומרון: נעמני׳, כמשמעו בלשון קדר, והוא צמח שיצמח מהרה, וכן וזמורת זר, והטעם שורק זר: 11 ביום, תשגשגי, מגזרת שגיא [איוב ל״ו כ״ו], תגדלי אותו מהרה, וכמוהו ובבקר זרעך תפריחי, והנה אומר לך בלל בדברי נביאי התוכחות, כי מחצי הפסוק נלמוד על חציו ברוב: נד קציר, והנה ינוד הקציר כמו וטל ילין בקצירי [איוב כ״ט י״ט]: ביום נחלה, תחסר מכה, והנה נחלה תאר למכה, וככה מאכלו בריאה [חבקוק א׳ ט״ז], והעד וכאב אנוש, מגזרת ויאנש [שמואל ב׳ י״ב ט״ו], והנה הטעם כי הרבית בנים ויבא יום האיד ויסופו: 12 הוי המון עמים רבי׳, מלך אשור ומחנהו בבואו על ציון: ישאון, מגזרת שאון והנה הנ״ון איננו שורש והנו[4]) כנ״ון זדון [משלי י״א ב׳]: 13 לאמים, וגער בו, השם במלך אשור: ממרחק, כנגד ארצו: ורודף, הנשאר מהמונו: 14 לעת [ערב], בערב היו אנשי ירושלם יריאים ממנו: בלהה, כמו בלהות אתנך [יחז׳ כ״ו כ״א] וטעם בלהות בהלות, הפוך כמו כשב וכבש [ויקרא ג׳ ז׳, וד׳ ל״ב]: בטרם בקר ואיננו, בצאת המלאך והכחיד רוב המחנה: זה חלק שוסינו, דברי הנביא והוא שמח:

---

1) מאורם עם. ב. — מאור עם. ג. — מאור רעם. ד. 2) ל׳ רפיון כלומר ירפה. ב.
3) עשוים. ב. 4) = א. ג.

יח

1 הוי ארץ, הוי לשון קריאה כמו הוי הוי ונוסו מארץ צפון [זכר׳ ב׳ י׳]:
צלצל כנפים, כפול מצל, שהיא ארץ רחבה: מעבר לנהרי כוש, שם מלכות
אשור: 2 השולח, מי שהוא מנהגו לשלוח בים שלוחים: לכו, אתם
מלאכים קלים ובשרו ישראל שברחו ונלו והם מעבר לנהרי כוש, ובעבור
נהרי אמר ובכלי גמא: ממושך, הם ישראל שנמשכו ממקומם ככבשים עד
שמורטו: ממושך אל עם נורא, הם הכושיים: [מן הוא], מן אותו העם, או
הוא רמז לנהרי: גוי וגו׳, היתה דעתו כדעת הנער כאשר ילומד קו לקו, על
כן היתה מבוסה: ואל״ף בזאו לחסרון אות הכפל, וכמוהו דליו שוקים [משלי
כ״ו ז׳] על דעת ר׳ משה הכהן: וטעם נהרים מלכים, כמו את מי הנהר
[ח׳ ז׳]: 3 כל וגו׳, הטעם כאילו נס נישא על כל הארץ: וכתקוע שופר וגו׳,
לדעת מעשה השם במחנה סנחריב: 4 כי וגו׳, טעם אשקטה על השכינה
שעמדה: ואביטה, ואראה: מכוני, היא ירושלם: כחם, אויר: צח עלי
אור, אחר הגשם כמו יפיץ ענן אורו [איוב ל״ז י״א], כי השמש הנקרא אור
גם כן הירח, כי כן כתוב לעושה אורים גדולים [תהל׳ קל״ו ז׳], הם[1]) סבת
הגשם במאמר השם: 5 כי לפני קציר, כמו תשלח קציריה, והטעם היות קציר:
כתם פרח ובוסר גומל, כמו ויגמל שקדים [במדבר י״ז כ״ג] עודנו יהיה
בנצתו: וכרת, השם: הזלזלים, הם הדבקים עם השרש, ואין למלה הזאת
אחות: ואת הנטישות, אותם הבדים הגדולים שנטשו: התז, כמו כרת
ובלשון קדמונינו ז״ל[2]) ימצא, ובא פועל עבר אחרי עבר בלא וי״ו דבק כמו
חמק עבר [שה״ש ה׳ ו׳]. וטעם הפסוק קודם שימלא פרי מחשבותם יכחדו:
6 יעזבו, זה מחני אשור הנכחד ביד המלאך: לעיט, כמו[3]) וירד העיט
[ברא׳ ט״ו י״א], על משקל שש [אסתר א׳ ו׳] גם שיש [דה״י כ״ט ב׳]: וקץ,
מגזרת קיץ [ברא׳ ח׳ כ״ב]: תחרף, מגזי חורף [שם], לאכול נבלות המתים:
7 בעת, שי, דורון הטעם יובילו שי [תהל׳ ע״ו י״ב]: עם ממושך ומורט,
הם ישראל הגולים, והנה יובאו[4]) לכבוד השם אל מקומו שהוא בהר ציון,
ולפי דעת רבי משה זה פי׳ יוסיף יי שנית ידו [י״א י״א]:

יט

1 משא מצרים, רוכב על עב קל, רמז לגזירות הבאות מהרה:
2 וסכסכתי, כטעם בלבול, ואת אויביו יסכסך [ט׳ י׳]: 3 ונבקה, מגזרת

---

1) כי חס. ב. 2) גטין ע׳, סנהדרין כ״ב: 3) עוף, כמו. א. 4) יבוא. ב.

בוקק [כ"ד א'] כטעם מריק[1]). ונבקה מבנין נפעל מפעלי הכפל, כמו ונסבה
ורחבה [יחז' מ"א ז']: האטים, מגזרת ויהלך אט [מלכ' א' כ"א כ"ז], המעשים
שיעשו בסתר: 4 וסכרתי, יש מחליפין הכ"ף בג"מל, ולא יתחלפו באמת
כי אם אותיות הנוח והנכון שהוא מגזרת ויסכרו מעינות תהום [ברא' א' ב']:
אדונים קשה, דקדוקו מסורי בתורה [שמות כ"א ד']: ומלך עז, הוא מלך
אשור: 5 ונשתו, מגזרת לשונם בצמה נשתה [מ"א י"ז], כטעם יבושת:
6 והאזניחו, האל"ף נוסף[2]), והטעם יזנחום בני אדם: דללו, מגזרת דל
[ויקרא י"ד כ"א]: יאורי מצור, היאורים, שלא יוכל האויב להכריתם בבוא
במדינה[3]) במצור: קנה וסוף, צמח על שפת היאור: קמלו, נכרתו, וחברו
בספר עצמו [ל"ג ט']: 7 ערות, יש אומרים כמו מתערי כאזרח רענן
[תהל' ל"ז ל"ה], וטעמו רטוב, והטעם כי כל ערות שהוא על יאור ועל פיו
וכל מזרע יאור הכל ייבש, ויש אומרים נחשף כל מה שהיה על היאור
ועל פיו, כי הצמח הוא כמכסה: 8 ואנו, כמו ואבלו: הדייגים, שם
התאר כמו גנבים [כ"ג א']: חכה, כמו בחכה העלה [חבקוק א' ט"ו], שבה
ילקחו הדגים ורבים גזרו המלה מחיך והם בדרך רחוקה: מכמורת, רשת:
9 ובשו, שריקות, יש אומר מגזרת משרק [ברכות י"ח], והנכון שהוא עין
השורק, וכן השרוקים [זכר' א' ח']: חורי, הלבנים והוא שם התאר
או הי"וד סימן הרבים, והיה ראוי להיותו חורים, וכמוהו חורי יהודה [ירמ'
כ"ז כ']: 10 והיו שתותיה, כמו כי השתות יהרסון [תהל' י"א ג'], השתות
שיבנו לקחת הדגים: כל עושי שכר, כמו ויסכרו מעינות תהום [ברא' ח' ב']
ואם הוא בשי"ן, וכמוהו בשורי מהם [הושע ט' י"ב]: אגמי נפש, האגמים
ששם נפשות הדגים: 11 אך, חכמי יועצי, הדקדוק[4]) כן הוא, חכמי פרעה
יועצי פרעה, והוא דרך קצרה[5]), וכמוהו נהרי נחלי דבש [איוב כ' י"ז]:
נבערה, מגזרת ואני בער [תהל' ע"ג כ"ב]: בן חכמים אני, כמו בן חורים
[קהלת י' י"ז] כי כל אחד יהלל עצמו (כי) אבי חכם היה גם היו אבותי
מלכים בימים הקדמונים: 12 אים וגו', אם הוא בן חכם היה גם מלך[6]),
שידע דברי העולם, למה לא ידעו מה יעץ השם עליהם: 13 נואלו, כמו
אשר נואלנו [במדבר י"ב י"א] כטעם אוולת: נשאו, מגזרת הנחש השיאני
[ברא' ג' י"ג], מבנין נפעל: פנת שבטיה, הם הגדולים כמו פנות כל העם
[שופטים כ' ב'], וטעם שבטיה המשפחות: 14 יי מסך, גם נסך [כ"ט י']
שנים שרשים והטעם אחד, כמו ערב: עועים, מלה זרה והוא מגזרת עוה
[יחז' כ"א ל"ב]: 15 ולא וגו', אפילו צמח שיש לו ראש וזנב לא יהי' לו,
ויש אומרים שהוא דרך משל, כי הוא תועה ולא ידע מה יעשה. והנה לא
יעשה מעשה ראש שהוא זקן ונשוא פנים [ט' י"ד]: זנב, הוא שאר ההמון,

---

1) ממק. ס. 2) נוסף והוא כמו והזניחו. ב. 3) מדינה. ג. 4) על דרך הדקדוק ב. ג. 5) והוא דרך קצרה = ג. 6) חכם בן מלך. א.

Digitized by Google

וככה כפה ואגמון: 16 ביום וגו׳, אחר שישמע בתחלי אלה הגזרות שגזר
השם עליו ובאו, אז יפחד מהשם: 17 והיתה, לחגא, כמו יחוגו וינועו
כשכור [תהל׳ ק״ז כ״ז] מגזרת ובמחוגה יתארהו [מ״ד י״ג], וטעם אדמת יהודה
בעבור השכינה השוכנת פה[1]: 18 ביום, שפת כנען, מזה נלמוד כי
הכנענים בלשון הקדש היו מדברים: עיר ההרס, שם עיר[2], והתמה מהמחליף
ה״א בח״ית: 19 ביום וגו׳, דרך הדרש ידוע, כי המזבח רמז להריגת מצרים
ועל דרך הפשט שהוא כן, והעד ועבדו זבח ומנחה [כ״א]: 20 והיה וגו׳,
מי שהוא בצער יבא לזבוח שם: ורב, גדול כמו על כל רב ביתו [אסתר
א׳ ח׳]: 21 ונודע, ועבדו וגו׳, בזבח ומנחה: 22 ונגף, ורפוא, הטעם
ורפאם רפוא: ונעתר, יתרצה להם: 23 ביום אשורה, אל אשור ויהיו
בשלום אחרי שבות קצתם ויהיו עבדי מלך אשור: 24 ביום,
[שלישיה], רובי המפרשים אמרו כי שלישיה מגזרת ושלישים [שמות י״ד ז׳],
והם צריכין למשנה קודם השליש, ועל הפשט מגזרת שלשה, כי יהיו באשור
אנשים שיכירו השם, וכן במצרים יותר, והנה ישראל יהיו ברכה כי יתברכו
בם מצרים, ואנשים מאשור יכירו השם: 25 אשר ברכו, כי השם ברך ישראל
על כן יהיה ברכה, אז[3] יברך כל אחד מאלה השלשה: ברוך עמי, בעבור
שיעשו מזבח לשם בפרהסיא קראם עמי: ומעשה ידי, שיש בהם אנשים
מעט שיכירו מעשה[4] השם: ונחלתי, שהם לעולם נחלתו, כי אשור ומצרים
כמו מקרה הם כנגדם, והמתרגם אמר ברוך עמי אשר במצרים:

כ

1 בשלוח, סרגון, יתכן היותו סנחריב או אחר, ואשדוד היתה לפלשתים:
2 בעת, ופתחת השק, לאות כי הנביא היה לובש שק, וזאת שאלה קשה,
איך ילך הנביא ערום להיות לאות על מצרים, ואני אפרשנה בתחלת תרי
עשר בעזרת השם: 3 ויאמר, אות, ומופת, כמו [יחז׳ כ״ד כ״ד] והיה יחזקאל
לכם למופת[5]: וטעם שלש שנים לשלש שנים מהיום או[6] שלש שנים
יהיה מצרים ברעה: 4 כן, גלות כוש, שבאו לעזרם: וחשופי, בעבור
שהנביא הלך ערום או שהשם חשפם: שת, הוא האחור מגזרת עד
שתותיהם [שמואל ב׳ י׳ ד׳]: ערות מצרים, זאת ערות מצרים, או מלת וחשופי

---

[1] בה. א. ב. [2] בכ״י על הגליון שיטה ח״ל: והנביא לא היה יודע שם העיר האמתית אלא נגלה לו שלא עיר הַהֶרֶס שהוא שם שמה מן החמש ערים, כלומר לאחת מן הערים קורא עיר ההרס: ועיר ההרס אינו לשון הריסה אך כך שמה ואולי היתה מפורסמת מכולן על כן מזכירה: [3] נ״ל או, כי הראב״ע בא לפרש ל׳ יחיד במלת ברכו בדרך ב׳: [4] = ג. [5] לאות. ו. ד. = ה. [6] עד. ג.

Digitized by Google

שת מושכת עצמה ואחורת עמה: 5 וחתו, ישראל הבורחים אל[1]) מצרים:
מכוש מבטם, שעיניהם תלויות אליהם: תפארתם, שהיו מתפארין בם:
6 ואמר, היושב באיי הים סביבות מצרים מישראל: הנה, כן אירע לאלה
שנסנו אליהם[2]):

כא

1 משא מדבר ים, הוא בבל, כי זה המשא עליה, והוא מערב כנגד
פרס ומדי, או פירושו ים כמשמעו: לחלוף, כמו לעבור: ממדבר בא,
האויב ולא מהים: ומארץ נוראה, ארץ מדי ופרס: 2 חזות, נבואה: קשה,
על בבל: הוגד לי, דברי הנביא: [הבוגד וגו׳]. מי שירצה למרוד ולבגוד יוכל
והרוצה להיות שודד יוכל לשוד: עלי עילם, היא מדינת פרס: צורי, כמו וצרת
עליה [דברים כ׳ י״ב], ובאה המלה מלרע כמו שובי נפשי [תהל׳ קט״ז ז׳]:
כל אנחתה השבתי, יש אומר אנחת ישראל ויש אומר׳ אין מי שיאנח על
בבל, ויש אומרים נשבתה כל אנחתה שעשתה, ולפי דעתי כי מתחלת כל
אנחתה עד סוף הפרשה הם דברי הנביא על לשון בלשצר המלך, כי הכל
יודע שהנביא ישמח במפלת בבל, ואיך יאמר על כן מלאו [פסוק ג׳], והנה
ככה ידבק הטעם, אמר המלך כאשר שמעתי קול עלי עילם כמנהג אנשי
המלחמה להזכיר שם ארצם, אנחתה של בבל השבתיה במיני השיר, שהובאו
כלי בית יי ושתה[3]) בהם, ובבל במצור ובמצוק: 3 על וגו׳, שב על עלי
עילם, כאשר שמעתי כן לא אשמע ולא אראה מרוב הפחד: 4 תעה,
פלצות, מן ויכרות אסא את מפלצתה [מלכים א׳ ט״ו י״ג] כדמות תפארת,
שהיו הפרסיים מתפארים על כן נבעתי, או רעדה כמו יתפלצון [איוב ט׳ ו׳]:
את נשף חשקי, הלילה ששתה בכלים ופחד כאשר קרא לו דניאל הכתב
[דניאל ה׳ ג׳]: 5 ערוך, צפה הצפית, לפי דעתי אין ריע לו וטעמו נגוני,
וטעם קומו השרים וגו׳, שנהרג בלשצר באותו הלילה ומשחו דריוש הזקן למלך,
ונקרא המלך מגן כי הוא יגן על העם, וכן מגיננו ראה אלהים [תהל׳ פ״ד י׳]:
6 כי, אלה דברי הנביא: העמד המצפה, בדרך נבואה: 7 וראה, הטעם
אם ראה רכב צמד פרשים או רכב חמור או רכב גמל יקשיב וירבה להקשיב
מה שמועה בפיהם: 8 ויקרא וגו׳, בדרש[4]) כי אריה הוא חבקוק בגימטריא,
והנכון בעיני שהוא חסר כ״ף כמו אש אוכלה הוא [דברים ד׳ כ״ד], והטעם[5])
ויקרא המצפה כאריה בקול גדול: על מצפה אדני אנכי עומד תמיד,
והטעם לבקש חזון: 9 והנה זה בא וגו׳, והנה רכב איש עם צמד פרשים:

---

[1]) הבורחים אל. ג. [2]) אליהם לעזרה. ג. [3]) ושתה (?) צ. ג. — צ״ל שתו ושמו.
[4]) עיין רש״י. [5]) חסר מסר... והטעם. = צ.

Digitized by Google

ויען, כל אחד: ויאמר נפלה נפלה, פעמים שלא נשארה לה פליטה: שבר,
המשבר לארץ[1]), כמו אשר ילדה אותה ללוי [במדבר כ"ו נ"ט]: 10 מדושתי,
והנה בבל מדושה, והי"וד סימן השם או הנביא, או דבר רכב איש, כי גם
אני דשתיה והיתה כבן גרן, ויתכן היות בן הגורן הבר שישאר, וזה רמז
לישראל: 11 משא דומה, כמו ומשמע ודומה ומשא [בראׄ' כ"ה י"ד]: אלי
קורא משעיר, ידבר על לשון דומה כאילו (הוא[2]) בא מרגל משעיר לחקור ארץ
דומה, והוא שואל לשומרים[3]) אמור לי אתה שומר מה מלילה, מה מליל,
והטעם כאילו השואל הוא מאנשי דומה ויש לו צורך לקום בלילה ללכת
לדרך או להתעסק בשדי, כמנהג רוב המקומות, וטעם פעמי' שישאל לרבים,
והנכון בעיני שזאת המלה[4]) לראות אם השומרים ישנים: מה מליל, ראוי
להיות סמוך[5]), וכמוהו ביין חלבון [יחז' כ"ז י"ח] כיין הטוב [שה"ש ז' י'], שיחסר
שם מקום, ויאמר הגאון שומר מה עבר מהלילה שומר מה נשאר, ולפי
דעתי שהוא כמו בליל שודד ער מואב [ט"ו א'] והטעם בליל כך מהשבוע:
12 אמר שומר, כמה בקר ולילה עברו ואתם בני שעיר[6]), שאתה מהם,
לא באתם למלחמה: אם תבעיון, מתרגום ארמית ובא למ"ד[7]) הפועל שלם,
כי הי"וד תמורת ה"א, גם בעיו כמו ויאמר שלחו[8]) [מלכים ב' ב' י"ז], אם
תבקשו לבא בקשו[9]): שובו, לשולחים אתכם ובאו כולכם: ובאה מלת אתיו
זרה ויתכן שנקמץ האל"ף בעבור שהוא מהגרון: ויתכן להיות השומר השליט
על הארץ, כי כמה שליטים לא יוכלו לסבול רעות וימסרו מקום שלטונם[10]):
13 משא בערב, כמו מלכי הערב [ירמ' כ"ה כ"ד], ממשפחות קדר וכן ביער
בערב: דדנים, כמו שבא ודדן [בראׄ' י' ז'], והטעם שארצם חמה ויבשה
והיא חסרת מים, והנה הנביא יוכיחם שיעשו חסד עם הארחות להשקותם
מים כאשר הוכיח מואב [דברים כ"ג ה']: 14 לקראת צמא וגו', ה"א התיו
תחת אל"ף: תימא, כמו חדד ותימא [בראׄ' כ"ה ט"ו]: בלחמו, שב אל
הצמא והטעם עשו חסד עמו, כי מנהגו היה להאכיל כל נודד אליו, וטעם
קדמו הוא ואנשיו או חבריו: 15 כי, אלה הנודדים והם שברחו מפני מלך
אשור: נטושה, יש אומרים כי הנו"ן תחת הלמ"ד, ואיננו נכון רק הוא כמו
והנם נטושים [שמואׄל א' ל' ט"ז]: 16 כי, בעבור זה העון שלא עשו חסד,
כטעם על דבר אשר לא קדמו אתכם [דברים כ"ג ה']: בעוד שנה, וכלה
כל כבוד קדר, וזאת השנה חשובה היא, שהיא ארוכה כשני שכיר[11]):
17 ושאר, טעם ושאר לאות, כי הרוב יאבד:

---

[1]) נ"ל שבר לארץ, המשבר: [2]) צריך למחוק מלת הוא כי אין לה טעם: [3]) לשומר. ב.
[4]) השאלה. ב. ג. [5]) נ"ע והלא הוא סמוך, מה טעם 'ראוי להיות'? ומה טעם 'ולפי דעתי'
בסוף המאמר? ונ"ל שסדר הדברים צריך תקון ואולי כצ"ל, ראוי להיות מלילה ולפי דעתי שהוא סמוך
כמו בליל.... מהשבוע וכמוהו וגו': [6]) עברו, בן שעיר. א. [7]) = ב. ג. [8]) שלחו (מלכים
ב' י"ח ל"ד) ג. [9]) = ב. ג. [10]) סנטורים (כ"א השליט). ה. [11]) לעיל פ"ז י"ד פי'
בדרך אחרת:

Digitized by Google

כב

1 משא גיא חזיון, ירושלם שהיא מקום הנבואה, יש אומרים כי טעם
עלית לגגות לקטר למלאכת השמים, ולפי דעתי שהטעם עלותם לראות החיילות[1]
הצרות על ירושלם כי כן מנהג המדינות: 2 תשואות, מגזרת שאון [יג ד׳]:
עליזה, שמחה והטעם כי היתה מלאה אנשים, ונלכדו בשביה וברעב ולא
יכלו להלחם: 3 מקשת, שראו, מרוב הפחד מסרו עצמם ואוסרו: מרחוק
ברחו, כמו עם לבבם שלם [דה״י י״ו ט׳]: 4 על וגו׳, אלה דברי הנביא:
שעו ממני, הרפו ממני כמו לא תשעה ממני [איוב ז׳ י״ט], אמרר, השומעים
בבכי: 5 ומבוכה, מגזרת נבוכים הם [שמות י״ד ג׳]: מקרקר, מהפך או
הורס והנה הוא הפך הקיר כמו ושרשך מארץ חיים [תהל׳ נ״ב ז׳]: ושוע
אל ההר, יש אומרים כמו ישעו ואין מושיע [שמואל ב׳ כ״ב מ״ב], ויש אומרים
כי השועה תגיע אל ההר[2]): 6 ועילם, זאת הנבואה על ביאת נבוכדנצר,
וטעם עילם אפילו עילם שהתגבר עליהם נבוכדנצר, הוא ישא אשפה ויבוא
על ירושלם: וקיר, שאפילו[3]) שהם בעלי מדינות קיר, כמו וארם מקיר
[עמוס ט׳ ז׳], יגלה מגניו על ישראל סביבות ירושלם: 7 ויהי, כ״ף עמקיך
לנכח ירושלם: שות שתו, הדייק והסוללה וכלי המלחמה: 8 ויגל, וכבר
נגלה מסך יהודה והטעם כי ראו בבוא האויב כי אין להן כח לסבול, ויתכן
היות ויגל השם: ותבט, שב אל יהודה שהסתכלו בכלי הנשק וראו בקיעי
עיר דוד כי רבו, והוצרכו לקבץ את מי הבריכה להיות כמו חומה סביב
למקום: 10 ואת, והוצרכו לספר הבתים לדעת מספר אנשי המלחמה:
ותתצו הבתים, הסמוכים לחומה מחוץ: 11 ומקוה, כמו מקוה מים [ויקרא
י״א ל״ו]: ולא הבטתם[4]) אל עושיה, שהוא השם, כי הוא עושה זאת
הגזרה להביא נבוכדנצר: ויוצרה, הטעם על הגזרה, ויתכן היות מרחוק
דבק עם מלת ויוצרה, ויתכן היותו דבק עם לא ראיתם: 12 ויקרא, כנוי
לגזרה, והנכון שהקריאה היא נבואת הנביאים: 13 והנה וגו׳, הריגה יציאת
הרוח, והפך זה וישחטם במדבר [במדבר י״ד ט״ז]: אכול ושתה, ידבר הנביא
מה שיהיו אומרים: 14 ונגלה, זה הדבר ותחסר מלת אני[5]) כמו יי
במראה אליו אתודע [במדבר יב׳ו׳] ויש אומרים כי הם דברי הנביא והראשון
הוא הנכון: עד תמותון, ביד האויב הצר עליכם: 15 כה וגו׳, וטעם יי
צבאות בעבור הסוכן שהוא ממונה על בית המלכות, וכאילו הוא פקיד על
הממון שהוא אצור: הסכן, כמו ערי מסכנות [שמות א׳ י״א], כמו אוצרות:
וטעם 'עלי' שיתנבא עליו ויאמר לו מה לך לשבת פה ומי לך פה ממשפחה
שיוכלו לעזור לך: 16 כי חצבת לך פה קבר, כמו כרית, ובורות[6])

---

[1]) המחנות. פ. [2]) יש אומרים ... אל ההר. = ב. [3]) אפילו. ב כ״ל שצריך להגיה שלפ״ד יש להוסיף מלת אשר אחריו או מלת שהם במקום אחרי 'מדינות': [4]) הבינותם. ב. [5]) נ״ל אני, עיין לעיל ה׳ ט׳. [6]) כמו ובורות ב. ד.

חצובים [דברים ו׳ י״א], והטעם שתחשוב בלבך כי לעולם תהיה סוכן, ובירושלם
תמות, וכבר תקנת לך שם קבר, והאומר שפירי׳ קבר כמו ארמון, איננו
נכון, והעד שמה תמות׃ 17 הנה יי מטלטלך, כפול, מן ויטילו הכלים
[יונה א׳ ה׳]׃ טלטלה, אתה שתחשוב כי אתה גבור כטעם והיית לאיש
[מלכים א׳ ב׳ ב׳], והנה הוא כדמות קריאה או טלטלה כטלטול גבר, והראשון
קרוב אלי׃ 18 צנוף, מגזרת מצנפת [שמות כח ד׳] שיקחנו עם כל ממונו
וכל כבודו׃ כ״ף כדור לדמות, וזאת הלשון ידוע מדברי קדמונינו ז״ל[1]) גם
מטעם המקום׃ ארץ רחבת-ידים, היא בבל׃ מרכבות כבודך וגו׳, הטעם
שם ימות הוא וכל מרכבותיך[2]) כי אתה קלון לבית אדוניך, או אז תהיה,
והקרוב שזה היה בגלות יהויקים או יהויכין, בעבור וקראתי לעבדי והלבשתיו
כתנתך׃ 20 והיה וגו׳. טעם לעבדי שהיה עבד השם ולא כן שבנא׃
21 והלבשתיו כתנתך, יש לכל ממונה כתונת ידועה ואבנט, כאשר היו
חוגרים אבנט ידוע חכמי אטונס׃ והיה לאב, מלמד טוב ואוהב כאב[3])׃
22 ונתתי, מזה הפסוק נלמוד כי על הבית הוא בית המלכות׃ 23 ותקעתיו
יתד, כיתד, וכמוהו ועיר פרא אדם יולד [איוב י״א י״ב]׃ 24 ותלו, אחר
שהמשילו ליתד אמר ותלו עליו׃ הצאצאי׳, הם הבנים שהם יציאי מעים׃
והצפיעות, אולי הם הבנות מגזרת יצא צפע [י״ד כ״ט], ואחר שאמר שהוא
לאב הנה איש יהודה כבניו והנשים כבנותיו, שהם נמשלים אל כלים קטנים,
וטעם מכלי האגנות כמו וישם באגנות [שמות כ״ד ו׳], אולי שם הזהב׃ ועד
כל כלי הנבלי׳, כלי הנגונים, והטעם שלא ישאר דבר בבית המלכות שלא
יהיה תחת רשותו׃ 25 ביום, תמוש היתד, רמז לשבנא שהיה חושב שהוא
כיתד תקועה במקום נאמן׃ ונכרת המשא אשר עליה, הם אנשי ממשלתו׃

כג

1 משא צור, צור היא על הים ונבוכדנצר תפשה׃ כי שדד כל
בית, בצור שלא יבא שום סוחר׃ מארץ כתים, אפילו מארץ כתים שהיא
רחוקה נגלה להם זה השוד, והזכיר כתים בעבור האניות, והעד וצים מיד
כתים [במדבר כ״ד כ״ד]׃ 2 דמו [ישבי אי], רמז לצור אף על פי שהיתה
מלאה מסוחרי צידון, גם היא על הים, והעד וירכתו על צידון [בראשית מ״ט י״ג]׃

---

[1]) משנה כלים י׳ ד׳. — נראה כי טעות יש בדברי ראב״ע כי בל׳ משנה כ׳ כדור עיקרים, ואפשר שטעות סופר יש כאן וצריך להגיה כ״ף כדור איננו לדמות: עיין בפירושו לאיוב ט״ו כ״ד.
[2]) נוסחא משובשת היא כי לא פירש כלום רק שונה ל׳ המקרא בל׳ משובשת, גם גרסת כ״י א, מרכבותיו תחת מרכבותיך לא תקנה המעוות, אולי לפרש בא כי מלת ימות מושכת אחרת עמה׃ [3]) טוב. א

3 ובמים רבים וגו׳, הסוחרים היו מביאים[1]) לצור זרע מי שיחור, ותבואתה היה קציר יאור מצרים: ותהי סחר גוים, שם, ויחסר מלת בעלת כמו וחסרון לא יוכל להמנות [קהלת א׳ ט״ו]: 4 בושי, כי אמר ים, זה הוא התקיף בכל הים[2]), והטעם על צור כאילו לא היה באי צור[3]) עם, וזה טעם לא חלתי: 5 כאשר, נשמע שוד מצרים ויתחלל[4]) השומע כן יחילו כשמע צור: 6 עברו תרשישה, בה״א, כמו אל תרשיש: יושבי [אי], כל אי: 7 הזאת, היא צור שהיתה עליזה לכם כטעם משוש לכל הארץ [תהל׳ מ״ח ג׳], והנה היא קדומה, ואיך עתה הלכה בשביה לרחוק: 8 מי, המעטירה, שהייתה עטרת לאיים: כנעניה, כמו סוחריה כמו כנען בידו [הושע י״ב ח׳]: 9 יי׳, השם שהוא מלך צבאות יעץ זאת: 10 עברי, אל ארצך בת תרשיש והטעם ברחי אל מקומך מהרה כרוץ היאור, או עברי ארצך כמעבר היאור: אין מזח, כמו ולמזח תמיד יחגרה [תהל׳ כ״ח י״ט], דמות אזור מחזק החלצים: 11 ידו [נטה], השם והטעם מכה: מעוזניה, רמז לצור, והנו״ן תחת בלוע הדגש, גם כנען סוחר, ויש אומרים כי תחסר מלת ארחות כנען, בעבור מעוזניה שהוא לשון נקבה: 12 ויאמר, השם: המעשקה, הטעם כי הון סוחריה ילקח בצור, וטעם כתים לכי אל כתים לסחור: 13 הן וגו׳, הנה ארץ כשדים, והטעם על יושביה: זה העם, שהוא עם כשדים: לא היה, כמוהו, וכמוהו לא היה פחד [תהל׳ כ״ג ו׳], ויש אומרים מי יתן ולא היה: כי הנה ממלכת אשור יסדה הטעם שהושימה[5], והיתה נוה לציים, הם החיות שהם בארץ[6]): [הקימו בחוניו], אף על פי שאשור הקימו המקימים בחוניו להלחם[7]) כמו עופל ובחן [ל״ב י״ד], והוא בנין גבוה, והנכון שוי״ו בחוניו שב אל עם כשדים, כאשר הקים בחוניו — עוררו, פועל יוצא כאילו הבחונים עוררו הארמונים עד שהתעררו — שמה למפלה: 14 הלילו אניות תרשיש, ההולכת בסחורה אל צור[8]): 15 והיה, ונשכחת צור, כמו ונשכחה, וכמוהו ושבת לנשיא [יחז׳ מ״ו י״ז] מלך אחד, הטעם מלכות נבוכדנצר ובנו ובן בנו, כי כאחד יחשבו: כשירת הזונה, יהיה לה דיבור ומעשה: 16 קחי וגו׳, כי הזונה הנשכחה תסובב העיר והיא מנגנת אולי תזכר, וכן צור תשלח ספרים אל כל סביבותיה אולי יבאו הסוחרים אליה כאשר בראשונה: 17 והיה, הטעם, בגעת זה הזמן: ושבה לאתננה, כמו אתנן זונה [דברים כ״ג י״ט] דמים על הזנות: וזנתה את כל ממלכות, הטעם שיבואו אליה לסחורה: 18 והיה וגו׳, מאשר תרויח תקדיש ממנו לשם: לא, יושם באוצר ולא במקום חוסן: כי ליושבים

---

1) הם הסוחרים המביאים. ג. 2) זה ים התקיף בכל אי, זה ים התקיף בכל הים. ב. ג.
3) כאילו היה בא על צור. ג. 4) ויתחלחל. א. ב. 5) שהשימה ב. ג. 6) החיות מה פירש הראב״ע באמרו כי ציים הם חיות השוכנות בארץ? אולי צריך להגיה הם החיות שהם בארץ ציה, וכן הוא בכ״י. ג. יש גורסים הם החיות קטנות שהם בארץ (דפוס באז׳), אך לא ידע איך הוליד המפרש ענין קטנות ממלת ציים. עיין בפירושו י״ג כ״א וגם ל״ד י״ד: 7) בחונים להלחם. ג.
8) לצור. ס.

לפני יי', הם גלות ירושלם בשובם בימי כורש: לאכל לשבעה, הגולה תשבע: ולמכסה, מכסה: עתיק, תקיף כמו יצא עתק מפיכם [שמואל א' ב' ג']: ויש שואלים והלא התורה אסרה אתנן זונה [דברים כ"ג י"ט] ואיך אמר הנביא כי אתנן צור הזונה יהיה קודש, התשובה הכתוב בתורה הוא האמת, וזה שאמר הנביא הוא על דרך משל ואיננה זונה כלל:

כד

1 הנה, בוקק כמו מריק וכמוהו גפן בוקק [הושע י' א']: ובולקה,
כטעם מחריבה, ואחות זאת המלה בספר הזה[1]): ועוה, יהפך פניה:
2 והיה, כל האדם יהיו שוים ברעה הזאת וכאשר יתחברו שנים כפ"ן היא
דרך קצרה וכן הוא האדון כעבד והעבד כאדוניו: כמלוה, הוא הנותן משלו
חנם: כנושה, הוא בעל הממון: ואשר נושא בו, הוא הלוקח ממון על
משכונו: 3 הבוק, מגזרת בוקק, והוא שם הפועל מהפעלים הכפולים:
תבוק, כמו תסוב [תהל' קי"ד ג'] וככה הבוז תבוז, ואחר שהשם גזר זאת לא
תשאר תפארת לאדם על חביריו: 4 אבלה וגו', הטעם על מלך אשור
שהשחית ממלכות רבות: נבלה, מבנין נפעל כמו ונבקה רוח [י"ט ג']
ורחבה ונסבה [יחז' מ"א ז'], ויתכן היות נבלה השני כמו נבול תבול [שמות
י"ח י"ח], מהבנין הקל: אומללו, יושבי מרום הארץ: 5 והארץ חנפה,
תורות, שקול הדעת שכל בני אדם[2]) משתוי[3]) בו: חלפו חוק, כרתו כמו
כליל יחלוף [ב' י"ח]: חק, הם חוקי השם כפי התולדת, וזה הוא טעם
'ברית עולם': 6 על כן [אלה], באלה, חסר בי"ת כמו כי ששת ימים [שמות
כ' י"א], ויש אומרים כי תחסר מלת תחת, כמו ונשלמה פרים שפתינו[4])
[הושע י"ד ג']: חרו, כמו וחרה נחשתה [יחז' כ"ד י"א], כמו נשרפו: 7 אבל
תירוש אמללה גפן, כי אין זומר ועודר: שמחי לב, כי היין ישמח לב:
8 שבת משוש תופים, מבית המשתה: שאון עליזים, כאשר ישתכרו:
9 בשיר לא ישתו יין, בניגון כי אם לצורך כי ימר השכר, ולפי דעתי שמלת
ימר מפעלי הכפל כמו יקל [וַתֵּקַל? בראש' ט"ז ה'] והוא מבנין נפעל:
10 נשברה [קרית תהו], הטעם כל קריה שהולכים יושביה אחרי התוהו:
סוגר כל בית מבוא, כי יצא כל אדם למסלות[5]) מרוב הצער: 11 צוחה,
כמו צעקה: על [היין], מקום היין: בחוצות, בפרהסיא: ערבה, מגזרת ערב
[בראש' א' ה'] כמו חשכה: 12 נשאר, ושאייה, שם מגזרת שואה [י' ג']:

---

[1]) טעות סופר יש כאן כי שורש בלק לא נמצא בספר ישעיהו, וצ"ל 'בספר חזון נחום' כי שם נמצא: [2]) העולם. ב. [3]) משתנים. ג. [4]) מלת כי נראה הספר שלפני ראב"ע היתה אצלם מ' מלה בספרינו. [5]) שהולכים... למקלום = ב. ג.

והנביא אמר נשאר על דרך בן אדם להבין השומעים, וכן טוב משניהם [קהלת ד׳ ג׳]: 13 כי, כנוקף זית, כנוער זית וקרוב מטעם ונקף סבכי היער [י׳ ל״ד]: כעוללת, והטעם מעט, כי אם כלה בציר ישארו עוללות: 14 המה וגו׳, כל המפרשים הסכימה דעתם כי מפרשת הנה יי בוקק הארץ הוא לעתיד על מלחמת גוג ומגוג, ולדעת רבי משה הכהן שידבר על מלך אשור, ומשתה שמנים [כ״ה ו׳] על מות מחנה סנחריב ויִדיו[1]) הוי עטרת גאות [כ״ח א׳]: המה, הנמלטים: ירונו, הרמת קול ומגמת ותעבר הרנה [מלכים כ״ב ל״ו]: מים, ההולכים בים, וכן מלת צהלו והעד צהלת הסוס[2]): 15 על, באורים, יש אומרת גבולות וכמוהו מאור כשדים [ברא׳ י״א ל״א], ויש אומר בבקעים[3]), והראשון הוא הנכון: באיי הים, כבדו את יי כי כבדו מושך אחר [עמו]: 16 מכנף, יתכן היות טעם המה הצדיקים[4]) ובעבור שהארץ היא עגולה אמר מכנף הארץ, והטעם ממקום רחוק: צבי, פאר או מתרגום ארמית, ומלת ואומר דברי כל גוי, וכן שמענו: רזי, מגזרת וישלח רזון בנפשם [תהל׳ ק״ו ט״ו] וטעם פעמים בכל רגע: בוגדים בגדו, כי כל אדם בוגדים בגד אחר בגד: 17 פחד וגו׳, ובעבור זה בא הרע לכל עם והנה כאשר תפחד הנפש, והפחת שהיא כמו בור קרובה, ונלכדה רגלו בפח, מיד יפול: 18 והיה, כי ארובות, כמו חלונות, והטעם גזרות שמים: 19 רעה, מגזרת תרועם [תהל׳ ב׳ ט׳] וזאת הלשון ידועה בארמית: פור התפוררה, כטעם שבר כמו שלו הייתי ויפרפרני [איוב ט״ז י״ב] וככה אתה פוררת בעזך ים [תהל׳ ע״ד י״ג]: 20 נוע, הטעם על יושבי הארץ שינוסו ממקום למקום, ויתנודדו כמלונה כי השומר יחליף מקום מלונו: וטעם ׳וכבד׳ כי יבקשו להתנועע ולברוח ויכבד פשעם עליהם, ויפלו: קום, שם הפעל, וככה ומלך אלקום עמו [משלי ל׳ ל״א]: 21 והיה וגו׳, יש רבים שפירשו זה על קדרות המאורות, והנכון שהם המלאכים שהם עומדים לעזור לגוי ולהיות לגוי אחר[5]) לשטנם, וזה מבואר בספר דניאל [דניאל י׳ י״ג וכ׳], על כן אמר ועל מלכי האדמה באדמה, כי מלכות המלכים דבקה עם מלכות המלאכים: 22 ואספו אספה [אסיר], כאסיר, כאשר יובא המון האסירים אל הבור לסגור עליהם ויעזבום ימים רבים, וכן ׳יפקדו׳ לתת להם מחיה, והטעם כי תמשך זאת[6]) הרעה, ויתכן היותו כמו ומימים רבים תפקד [יחז׳ ל״ח ח׳], וזאת הפקידה לרעה: 23 וחפרה, טעם הלבנה והשמש כי הם מושלים, והנה מלכי אדמה יבושו גם[7]) תקדר

---

[1]) נ״ל ועד או וטביו ועד. [2]) איננו במקרא, אולי כוונת הראב״ע היתה להביא ראיה ממלות מצהלות אביריו (ירמ׳ ח׳ ט״ז) והחזיק בענין ושכח המלות, וגם כל פירוש צהלו הוא שלא במקומו, וסדר הדברים כך הוא, ירונו, הרמת קול וגו׳, וכן מלת צהלו וגו׳ מים, ההולכים וגו׳. [3]) בבקעים: [4]) גם הדברים האלה אינם פירוש מלת כנף רק שייכים למעלה לפסוק י״ד ושם מקומם, אולי טעות סופר יש כאן משום לא יכולתי לתקן: [5]) לעזור לגוי גוי ולהיות לגוי אחר. ב. [6]) כמו זאת. ב. [7]) כי. א. ב. ג.

השמש והלבנה, אז תראה מלכות השם בהר ציון, אז יהיה כבוד לדבקים
בשם, ויש אומרים כי הטעם על עובדי המאורות ואיננו דבק בטעמי הפרשה:

כה

1 יי אלהי, דברי הנביא או[1]) כל אחד מהזקנים: עצות מרחוק, מימים
קדמונים והטעם דבק עם עשית: [אמונה אמן] והנה נראו באמונה, ובאה מלת
אמונה אומן כמו יי עזי ומעוזי [ירמ׳ ט״ז י״ט]: 2 כי וגו׳, הטעם כמה ערים ישחתו
בבוא גוג ומגוג, ובדברי רבי משה הכהן על ימי סנחריב[2]): לגל, כמו עד
הגל הזה [בראׁ ל״א כ״א]: ארמון זרים, הם הגוים הגולים: מעיר, מכל
עיר: 3 על, עם עז, הנמלטים או הרחוקים כאשר ישמעו: 4 כי וגו׳,
התמה כי כל קריה בצורה נלכדה ומקום הדלים נמלט, וזאת ירושלם מחסה
מזרם כי האויב נמשל למים: כי רוח עריצים, פי׳ מזרם: 5 כחורב בציון,
כמו בארץ ציה [ירמ׳ ב׳ ו׳]: שאון זרים תכניע, והנה ׳חורב בצל עב׳ כפול
בטעם: והנה בצל עב כאשר יסתר העב ואיננו נראה: והנה זמיר עריצים
כמו שאון זרים מגזרת זמירות [כ״ד ט״ז]: יענה, מגזרת עני, והוא פועל
עומד ומגזרת לענות מפני [שמות י׳ ג׳]: 6 ועשה, בהר הזה,
היא ציון: משתה שמנים, הטעם שיאכילם מאכלים שמנים: ממוחים,
מגזרת ומוח עצמותיו ישוקה [איוב כ״א כ״ד], והוא מהבניין הכבד הדגוש:
ואחר כן ישקם שמרים מזוקקים והנה ישתכרו, כטעם כי כאשר שתיתם על
הר קדשי [עובדיה א׳ ט״ז]: 7 ובלע, כמו כבלע את הקודש [במדבר ד׳ כ׳]
כטעם גלוי: הלוט, כמו וילט פניו באדרתו [מלכים א׳ י״ט י״ח], והנה טעמו
כמו מסכה והוא כמו מכס׳, כמו והמסכ׳ צרה כהתכנס [כ״ח כ׳]: 8 בלע
המות, יבלע אותם: מעל כל פנים, כי רעות גדולות עשו לכל: 9 ואמר,
דבק עם מלת עמו: ויושיענו, והוא יושיענו תמיד, והנה הוא כזמן עומד:
10 כי, יד יי, מכתו: ונדוש מואב, שבאו לעזור הצרים על ציון, ונדוש
מבנין נפעל מהפעלים השניים הנראים, או מפעלי הכפל: כהדוש, שם
הפעל מבנין נפעל, ובא שורק תחת חולם כי יתחלפו: מדמנה, מקום הדומן:
11 ופרש, השם ידיו בקרב מואב: השוחה, כמו מי שחו [יחז׳ מ״ז ה׳]:
והשפיל, גאות מואב: עם ארבות ידיו, אין לו אח, וטעמו לפי מקומו,
ומפרשים הוציאוהו מגזרת עושה ארבות [מלכים ב׳ ז׳ ב׳], בדרך רחוקה:
12 ומבצר, כ״ף חומותיך כנגד מואב: השח השפיל, בלא דבק וי״ו כמו
כרע שכב[3]) נפל [שופטים ה׳ כ״ז], וטעם ׳השח׳ כי כבר השח בבוא סנחריב:

---

1) הנביא או = נ. 2) סנחריב ליתא (?) b. 3) גרסת הספרים שלפנינו היא כרע נפל שכב:

כו

1 ביום, עיר עז לנו, זאת ירושלם שהיא עוז לנו: השם ישית החומות וחיל החומה: 2 פתחו וגו׳, אין ראוי לפתוח שערי זאת המדינה שיבוא בה וידור בה כי אם צדיקים כישראל: 3 יצר וגו׳, מי שיצרו סמוך עליך, אתה השם תצרנו בשלום, ויש אומרים שיתכן להיות מלת שלום זכר גם לשון נקבה: 4 בטחו וגו׳, על כן יאמרו אבות לבנים בטחו בשם, בי״ת ׳ביה׳ משרת כמשפט: צור, חזוק לעולם[1]) כי יש בספרים[2]) שמרכיבים אל״ף בי״ת עם השם שהוא חצי השם במספר האותיות ובספר תהלות אפרש זה בפסוק סולו לרוכב בערבות[3]) [תהל׳ ס״ח ה׳]: 5 כי השח, מפעלי הכפל כמו הקל ארצה זבולון [ח׳ כ״ג] והטעם על מדינות הגוים: ישפילנה ישפילה, כמו עזי ומעזי [ירמ׳ ט״ז י״ט] והטעם תמיד: 6 תרמסנה וגו׳, כל כך ישפילנה[4]) עד שתרמסנה רגל ולא רגל שר כי אם רגלי עני: פעמי, כמו רגלי, כי שלש פעמים כמו רגלים [שמות כ״ד י״ד וי״ז]: 7 ארח וגו׳, ולמה זה בעבור שאין ארח לצדיק רק אורח מישרים: ישר, ואתה השם, ישר מעגל צדיק תפלס, כמו תשקול: 8 אף וגו׳, אלה דברי צדיקים שיקוו השם[5]) להראות משפטו בעולם כי הנפש מתאוה לשמך, ויחסר אות למ״ד כאילו אמר לאורח משפטיך: 9 נפשי, רעיון נפשי, שאויתך בלילה: אף רוחי בקרבי אשחרך[6]), והנה יש לאדם נפש ורוח כאשר פירשתי בקהלת [קהלת ג׳ כ״א]: כי כאשר, יראו משפטיך לארץ ילמדו צדק: יושבי תבל, שם מקום היישוב: 10 יחן, מפעלי הכפל כמו על כמון יוסב [כ״ח כ״ז]: והנה הטעם כי השם יחן על הרשע והוא לא ילמד צדק, והטעם שיאריך לו אולי ילמוד: בארץ נכוחות, במקום שיש שם יושר, יעשו עולה: נכוחות מגזרת נכח כמו טובים ונכוחים [שמואל ב׳ ט״ו ג׳], ולא ישים לב לראות גאות השם: 11 יי וגו׳, הטעם אחר שידך רמה והם לא יחזיון, יחזו שיקנאו לעמך, ויבושו, ותאכל האש צריך, ויש אומר יחזו קנאתך בכלם[7]), והוא דבק בטעם ׳אף אש צריך׳: 12 יי, תשפות, תערוך, כמו שפות הסיר שפות [יחז׳ כ״ד ג׳]: כי וגו׳, תמיד אתה עשית לנו מה שלא נדע אנחנו לעשותו[8]): 13 יי וגו׳, כי גם אנחנו עבדנוך כאשר בעלונו, היו אדונינו, כמו כסף ישיב לבעליו [שמות כ״א ל״ד], ואעפ״כ היינו מזכירים שמך, וטעם לבד בך כי אתה עזרתנו, כאילו אמר אין עזר כי אם בך, על כן יש לנו להזכירך: 14 מתים, ואלה האדונים שבעלונו הנם מתים: 15 יספת וגו׳, כל מה שיספת ליסר עמך פעם אחר פעם, הודו[9]) כבודך, ואם הרחקתם

---

1) מלות צור חזק לעולם מקומם בסוף הפסוק: 2) ספרים. 3) לא נמצא בפירושו לתהל׳ אשר בידינו: 4) ישפילה כמו עזי.... ישפילנה = ב. 5) נ״ל אל השם: 6) שאשחרך. פ. ב. נ. 7) נ״ל בכל עם. 8) כן מגיד אתה עשית מה שיגיע אלינו לעשות. ב. 9) הוא. ב.

Digitized by Google

ממקומם: 16 יי וגו׳, בצרתם פקדוך: צקון לחש, הנו״ן נוסף כנו״ן אשר לא ידעון [דברים ח׳ ג׳], והיא מלה זרה, והיתה ראויה להיותה יצקו, לכן באה חסרת פ״א הפעל כמו והיום רד מאד [שופט׳ י״ט י״א], והטעם כמו ולפני יי ישפך שיחו [תהל׳ ק״ב א׳], והטעם [צ״ל וטעם] מוסרך, שהיו אומרים בלחש המוסר שהיית מייסר אותם: 17 כמו הרה, פי׳ מוסרך: תקריב. עצמה ללדת: 18 הרינו חלנו, רוח, וכן ילדנו, והטעם כי לא היה בנו כח להנצל, וזה הוא ישועות [בל נעשה], לא נוכל לעשות: ארץ, בארץ, חסר בית כמו כי ששת ימים [שמות כ׳ י״א]: ובל יפלו, יש אומרים שהוא חסר אל״ף[1]), אומרו [צ״ל כמו] ויפלו מאד בעיניהם [נחמי׳ ו׳ ט״ז], ואין ויפלו שם כי אם כמשמעו, כאשר אפרש, ולפי דעתי שלא נוכל שלא יפלו: 19 יחיו וגו׳, רק מתיך, הכף לנוכח השם, הם יחיו, ולפי דעת הכל שזה רמז לתחיית המתים, ויש אומרים שהוא הפך מתים בל יחיו, כי הנה אדונינו מתו ואנחנו שהיינו חשובים כמתים היינו חיים: נבלתי, היו״ד סימן הנביא כי הוא מישראל, וכן הוא, יחיו מתיך ומתי נבלתי יקומון, כאילו קול ישמעו לאמר הקיצו, כי טל אורות, טל עם אורה, הוא טלך, והכ״ף לנוכח השם, ויש אומרים כי אורות צמחים כמו ללקט אורות [מלכים ב׳ ד׳ ל״ט], והם צמחים יסבו כנגד השמש והירח: וארץ, נִפתח הוי״ו להורות על ה״א הדעת הנעדר, והארץ תפיל הרפאים ממנה כנפל אשת: ויש אומרים אתה לבדך החיית מתיך, כי תולדת הארץ להפיל המתים בתוכה: 20 לך עמי בא בחדריך, על דעת רבי משה הכהן שיסגרו[2]) בירושלם מפני סנחריב: חבי, יש אומרים כי בא כדרך בעלי הה״א באחרונה, כי ימצא עם לשון נקבה כמו וחטאת עמך [שמות ה׳ ט״ז], ורבי יהודה המדקדק נ״ע אמר כי חבי שם על משקל שבי [כ׳ ד׳], והראשון הוא האמת: 21 כי, יוצא ממקומו, הגזרות היוצאות מלפני השם: את דמיה, הם החללים הנקברים בקרבה:

כז

1 בַּיּוֹם [ההוא], באותם הימים: [יפקוד] זאת הפקידה (כמו) הכתובה למעלה: לויתן, הוא התלי ונקרא בריח בעבור שהוא מבריח מן הקצה אל הקצה: ועל לויתן, גם[3]) הוא בים, והוא צורת נחש, כי גם צורת נחש בים, ועקלתון שם התאר, והתנין הוא הגדול אשר בים, ויש אומרים כי לויתן נחש בריח גם עקלתון הם ביבשה, והטעם על מלכי הארץ, והתנין

1) אל״ף פלא. א. ב. ג. 2) שיסגרו. ב. 3) אלא גם קשה כי התלי הנזכר קודם הוא בשמים, לכן נ״ל להגיה: גם הוא בשמים והוא צורת נחש כי גם צורת נחש בשמים אלא „גם" איננה בכ״י ב.

Digitized by Google

הוא מלך מצרים, כאשר הוא כתוב בספר יחזקאל [יחז' כ"ט ג'], ויש אומרים מלך צור. והישר בעיני רבי משה הכהן שהוא (רמז) כמו ויכחד[1]) כל גיבורי חיל ונגיד ושר [דה"י ב' ל"ב כ"א]: 2 ביום, חמר, תירוש כמו תשתה חמר [דברים ל"ב י"ד], והטעם שתתן פרי הרבה: ענו, נגון, קול ענות [שמות ל"ב י"ח]: לה, לציון, ומלת ענו למנגנים, וכבר הזכיר הנביא [לעיל ה' ז'] שיהודה נטע שעשועי השם: 3 אני, נוצרה, על השכינה שהיא בציון: לרגעים אשקנ', משל לנבואה שלא תפסוק: פן יפקד עליה, אמר ר' יונה המדקדק כי פן כמו לא וי"וד יפקוד תחת אל"ף סימן המדבר, וכמו ארח חיים פן תפלס [משלי ה' ו'], והטעם על כל העמים אפקד בלתי עליה, ויאמר רבי יצחק בן שאול נ"ע כי יפקד כמו לא נפקד ממנו איש [במדבר ל"א מ"ט], שהוא דבק עם לרגעים אשקנה: פן יבול עליה, כל אחד מעליה, כמו נובלת עליה [א' ל']: ויאמר רבי משה הכהן פן יפקד עליה האויב, אצרנה לילה ויום, והוא הישר בעיני: 4 חמה וגו', יש אומר כי גם אלה דברי השם, והטעם אין לי חמה רבה: מי יתנני [שמיר ושית], כדרך בן אדם דבר הכתוב, ויחסר בי"ת כמו כי ששת ימים [שמות כ"א י"א], וכן הוא, מי יתנני בשמיר ובשית שיש בכרם, והטעם על הרשעים, וביום מלחמתי בכרם, אפשעה בה, כמו כי כפשע [שמואל א' כ' ג']: אציתנה, אבעירנה, כמו למה הציתו עבדיך [שמואל ב' י"ד ל"א]: 5 או יחזק, ישראל במעוזי אז לא אלחם עם ישי', כטעם היה השם כאויב [איכה ב' ה'], וטעם שלום יעשה לי פעמים, ולא עם אומות העולם בשבילם: ויאמר רבי משה הכהן כי פירושו כן, זה שאומר לא אומר אותו בחמה שיש לי: מי יתנני, כמו מי יתן לי, וכמוהו כי ארץ הנגב נתתני [שופטים א' ט"ו], מי יתן לי השמיר והשית בכרם, והטעם אם לא יסירו ישראל הרשעים מהם אהרג הכל: או יחזק-במעזי, אז ישרש יעקב: ולפי דעתי כי חמה אין לי איננו דברי השם, ואל תתמה כי בספר הזה רבים כאלה, והנה עד קרוב הרינו חלנו, יחיו מתיך [כ"ו י"ח], ואלה דברי איש יהודה, אחר שהשם אמר אני יי נוצרה לרגעים, פן יפקד עליה[2]) אמרו אין אנחנו מדברים בחמה, שאם יבוא האויב לשום הכרם שמיר ושית, הייתי הורג את עצמי, כמו והיה יחזקאל לכם [יחז' כ"ד כ"ד] ואת שמואל [שמואל א' י"ב י"א] כאשר עשה ביום הזה [ויקרא ח' ל"ד], והנה במלחמה דבק עם מי יתנני, או יחזק השם שיתן לי עוז ברית, שיהיה השם בשלום עמי, גם האויב, אז ישרש יעקב: והוצרכתי לפירוש הזה בעבור מלת יעשה שלום לי, כי השם עושה שלום לבדו: 6 הבאים, בימים הבאים, ויחסר בי"ת כאילו אמר בהבאים, ויש אומרים כי טעמו הבנים: ישרש, ותשאר[3]) שרשיה [חבל' פ' י']: תנובה,

---

[1]) שהוא כמו ויכחר: ג. — שהוא כמו ויכחר: א. — שהוא כמו מכחד. ד. [2]) עליו. ו.
[3]) ל"ל ותשאר.

פרי: 7 הכמכת וגו'. זאת הפרשה על גלות שמרון והעד האשרים: מכהו.
הוא אשור: הרוגיו. הם הכנענים הנהרגים בקחת ישראל את ארצם. והטעם
כי השם לא הכה את ישראל כמכות אלה הנזכרים: 8 בסאסאה. רובי
המפרשים אמרו שהוא מגזרת סאה. והטעם מדה. והיא מלה כפולה כמו
ירקרק [ויקרא י"ג מ"ט] מטלטלך [כ"ב י"ז]: הי"א תריבנה על שמרון והנה
אחר כן כי עיר בצורה: בשלחה. יש אומר כי היא השחיתה עצמה בכלי
מלחמתה. כמו ובעד השלח יפלו [יואל ב' ח'] והנכון שהוא מגזרת שלחיך
[שה"ש ד' י"ג] והעד ביום קדים. והנה הוא כן. במדה שמדדה לנפשה. כי
מריכה עשתה אפילו עם אנשי כפריה. והם שלחה. על כן הגה השם אותה.
כמו אשר הוגה מן המסילה [שמואל ב' כ' י"ג]. והנה הה"א תחת יו"ד השורש
כמו ידה הדה [י"א ח']: ביום קדים. רוח מזרחית: 9 לכן בזאת יכופר
עון יעקב. והטעם שלא יבוא לו רע. כי עון יעקב רע. והנה הטעם שהיתה
הגזרה בטלה אילו היו מבטלין ע"ז: הסר. שם הפעל: מזבח. של
הבעלים: גיר. כמו סיד: מנופצות. ככלי יוצר תנפצם. משוברות: לא יקומו
יעמדו: 10 כי [עיר בצורה] בדד. היא. והיא שמרון: סעיפיה. כמו על שתי
הסעיפים [מלכים א' י"ח כ"א]. והטעם על ערי הפרזות: 11 ביבש קצירה.
כמו וטל ילין בקצירי [איוב כ"ט י"ט]: תשברנה. הפארות. שהם קטנים[1]
מהקציר: מאירות. יש אומרים מגזרת אריתי מורי [שה"ש ה' א']. והטעם
לוקטות. והטעם אפילו הנשים שאין להם כח. ויש אומרים שמאירות כמו
מבעירות. והטעם כי יהיו לעצים. וזה הנכון. וכמוהו ולא תאירו מזבחי חנם
[מלאכי א' י']: 12 והיה. באותם הימים: יחבט. כמו כי תחבט [דברים
כ"ד כ']. חובט חטים [שופטים ו' י"א]. על כן תלוקטו והטעם כי ישאר מעט
מרוב: 13 והיה. הטעם אז יבקשו כל בני אפרים הנדודים לשוב אל ירושלם.
כי ראו כי מלכותם אבדה:

כח

1 הוי. שכורי אפרים. שהיו השרים[2] מתעסקים ביין: צבי. כמו לצבי
ולכבוד [ד' ב']: וטעם עטרת על המלוכה: ראש גיא שמנים. ראש כמו
ראשי בשמים [שה"ש ד' י"ד]. וכל כך היו רבי' עד ששב כמו גיא כמו ונשב
בגיא [דברים ג' כ"ט] ויש אומר כמו גיא מאד [ע"ז ט']. שהוא חסר ה"א: הלומי
כמו הלמוני בל ידעתי [משלי כ"ג ל"ה]: 2 הנה חזק. תואר ליום או לחיל:
שער קטב. [הכ"י[3]) הראשון] מושך אחר. וכן הוא כשער: קטב.
כמו אהי קטבך שאול [הושע י"ג י"ד]: הניח לארץ [ביד]. הטעם כי השם

---

[1]) קטנים. ב. [2]) עשירים. ב. [3]) וכ"י פרמא. ד. עיין דף ט' שער' 5.

הוריד אלה הזרמים. והניחם לארץ בידו החזקה: 3 ברגלים. עטרת. באה מלת יחיד. והטעם רבות. וכמוהו רבים: 4 והיתה ציצת נובל. כאילו אמר זה הציץ שיהיה נובל. כמו בת בבל השדודה [תהל׳ קל״ז ח׳]. או ציצת עלה נובל. והוא הנכון: כבכורה. היא התאני הבכורה בטרם בא פרי הקיץ: 5 ביום וגו׳. והנה זה הפך צבי עטרת אפרים. כי תראה מלכות השם בציון: 6 ולרוח. ליושב על המשפט. הם הסנהדרין. והטעם שיחזיקם: משיבי מלחמה [שערה]. אל השער. יש אומרים משיביה מהשער. ורבי משה הכהן אמר כי השם יחזק הבורחים. והוא הנכון: 7 וגם [אלה]. יש מאנשי יהודה: כהן. שהוא המורה וכן הנביא שהוא מוכיח: שגו ברואה. בדברי הרואה מוכיחי העם: פקו פליליה. השופטים. והנה פקו פועל יוצא. או תחסר מלת דברי. והוא הנכון. והנו פועל עומד מגזרת ופיק ברכים [נחום ב׳ י״א]. כטעם הנתק הברכים: 8 כי וגו׳. כן מנהג המשתכרים: בלי מקום. שאיננו מלא כמו עד אפס מקום [ה׳ ח׳]. וכן[1]) מלאו קיא ומלאו צואה. והנה ממעל ומתחת: 9 את וגו׳. אם בא הנביא להוכיחם אין מבין. כי בעבור היין אינם בדעתם. כנערים: שמועה. שם: גמולי מחלב. הוא סמוך ומוכרת כמו השכוני באהלים [שופטים ח׳ י״א]: עתיקי. שהסירו אותם. כמו ויעתק משם [ברא׳ י״ב ח׳]. והמלה תאר השם: 10 כי צו לצו. ראויים הם לדבר עמם כאשר ידבר האב אל בנו הקטן. שלא ידע עוד: צו לצו. מצוה אחר מצוה. או מצוה דבקה למצוה: קו לקו. למוד הכתיבה: זעיר שם. מעט מעט פעם אחר פעם: 11 כי בלעגי. מגזרת לעג [תהל׳ ע״ט ד׳] כי כן המנהג שידבר המלמד לתינוק: ובלשון אחרת. שיבקש המלמד. אותו׳ שאינם קשות על הלשון תחת אחרות. כן ראוי שידבר המוכיח אל העם הזה: 12 אשר אמר להם. הנביא: זאת. ירושלים היא מנוחתכי עשו מנוחה לעיף שלא יברח אל מצרים ואשור: המרגעה. מגזרת מרגוע [ירמ׳ ו׳ ט״ז]. ושניהם שמות. ועל דעת המדקדק הירושלמי שהמלה פועלת: האל״ף בסוף אבוא נוסף כאל״ף ההלכוא [יהוש׳ י׳ כ״ד]: 13 והיה. והנה חשבו כי דבר השם איננו עקר. רק כאב ביד להרגילם למען לא[2]) ילכו אל מצרים כאשר כתוב הוי היורדים מצרים לעזרה [ל״א א׳] כי הפרשה אחת היא: 14 לכן. אנשי לצון. המתלוצצים לאמר כי דברי השם כמו צו לצו: מושלי. יש אומרים מגזרת ממשלה. והטעם השרים. והנכון שהוא כמו על כן יאמרו המושלים [במדבר כ״א כ״ז]: 15 כי כרתנו ברית. עם מות שלא נמות עתה: ועם שאול עשינו חוזה. כמו ברית. ויאמר רבי משה הכהן כמו חזון דרך נבואה. ומה יעשה במלת עשינו חוזה. ולפי דעתי שחוזה הוא הנביא וכן הוא ברית את מות ועם שאול עשינו ברית חוזה. כברית שתעשה על ידי

---

[1]) ספקות יש כאן כי אין פירוש למלת וכן, ונ״ל מלאו מוסבת עלמה ולהסרס עמה וכן טוב:

[2]) = נ. ג.

נבואה[1]: שוט שוטף. על רעב והקרוב שהוא כן שוט נחל שוטף: כי שמנו. הטעם אף על פי ששמנו כזב. וכן רפאה נפשי כי חטאתי לך [תהל' מ"א ה']: 16 לכן. הנני יסד. שם התאר מהבנין הכבד על משקל אבד (?). והנה כמוהו יוצא. ושבח אני את המתים [קהלת ד' ב']: אבן בחן. כמו עופל ובוחן [ל"ד י"ד]. והטעם שתהיה נשגבה ציון ממלך אשור: פנת יקרת מוסד. הראשון שם כמו היסוד. ויקרת סמוך אליו. ומוסד השני פעול[2]) מבנין הכבד הנוסף על משקל מוצב ארצה. על כן הסמ"ך דגוש לבלוע הכפל: המאמין לא יחיש. כי עוד לימים רבים תהיה זאת הנבואה: 17 ושמתי. דרך משל על קו ומשקלת הבונים. בעבור שאמר הנני יסד בציון אבן. ויש אומרים כי האבן על דרך משל על חזקיהו: ויעה ברד. מגזרת היעים. והנה ברד פוֽעל. כי יעה פועל יוצא. וטעם ברד משל למלך אשור: ומחסה. מושך אחר וכן הוא וסתר מחסה מים ישטופו[3]). או תחסר מלת אלה: 18 וכפר. כמו ואיש חכם יכפרנה [משלי ט"ז י"ד] כטעם השחתה והסרה: [וחזותכם את שאול]. וברית חזותכם עם שאול: וי"ו והייתם כפ"א רפה בלשון ישמעאל. וכמוהו ביום השלישי וישא אברהם את עיניו [ברא' כ"ב ד']: 19 מדי. עבור הנחל השוטף יקחכם: זועה. איננו כמו זעוה [דברים כ"ח כ"ה] הפוך כאשר יפרישו רבי'. רק הוא מגזרת ולא זע ממנו [אסתר ה' ט'] ובא הוי"ו באמצע כוי"ו מות. והטעם כי יפחד מי שיבין[4]) שמועתכם מה שירע [צ"ל שאירע][5]) לכם: 20 כי. המצע. שהוא למטה ביציע: מהשתרע. מהתפרש וְהַמַּשְׁךְ[6]) המסך כמו ושרוע וקלוט [ויקרא כ"ב כ"ג]: והמסכה. כמו מכסה: כהתכנס. שם הפועל מגזרת לך כנוס [אסתר ד' ט"ז]. וטעם כהתכנס כאשר יתחברו תחתיה רבים. וזה דרך משל על העם והמושלים בם: 21 כי כהר פרצים. הוא הנודע במלחמות דוד [שמואל ב' ה' כ'] שנקרא בעל פרצים כי בפתע פתאום רוצחו[7]) הפלשתים במעשה פלא. או כעמק [בגבעון]. שהוא בגבעון: [ירגז]. שרגז (רמז) בעת עמוד השמש והירח [יהוש' י' י"ב]. כן יעשה השם מלחמה זרה על ישראל שלא נשמע כמוה: נכריה עבודתו. כפול בטעם. כמשפט: 22 ועתה. מוסריכם. מוסרות: ונחרצה. גזרה גזורה כמו אתה חרצת [מלכים א' כ' מ']: 23 האזינו ושמעו קולי. ושמעו אמרתי. והטעם הקול[8]): 24 הכל. הטעם כי החורש יתקן האדמה פעם אחרי פעם[9]). ויזרע. והארץ מתולדתה תעשה התבואה: יפתח וישדד. יתקן השדה. כמו ישדד לו יעקב [הושע י' י"א]. והטעם כפול:

---

1) על יד הגביה. ב. 2) פועל. ב. ד. 3) יש לתמוה מה פירש ראב"ע בתוספת מלת מחסה? אולי כוונתו לשנות מלת כזב וצריך להגיה "ומחסה כזב. מושך אחר וכן הוא וסתר כזב מים ישטופו. או תחסר מלת אלה" נ"ל כי בפי' הב' תקן כפי הטעמים והוסיף מלת אלה המשכת במלת מים:
4) מְשִׁיבִין. א. 5) כן הוא בכ"י. ב. 6) והמפרש המסך. א. 7) נצחו. ב. ג.
8) נ"ל כפול או הכול ונ"ל טעם אָמְרָתִי הכול היום יחרש וגו'. 9) פעם או שתים. א. ב. ג.

25 הלא, שוה, מגזרת שוה, ואשת מדינים נשתוה [משלי כ"ז ט"ו]: קצח, הוא כמין כמון ודק ממנו, והוא שחור: שורה, יש אומרים הטובה, ויש אומרים במדה, כמו במשורה [ויקרא י"ט ל"ה] והוא הישר: ושעורה, השעורה ידוע [1]): נסמן, כמו סימן: וכסמת גבולתו, מגזרת מגבלות תעשה אותה: [שמות כ"ח י"ד]: 26 ויסרו, והשם כבר יסר הזורע והמפיץ ולמדו איך יעשה, וטעם למשפט כמו במספרם כמשפט [במדבר כ"ט ל"ג], לעשות כמנהג, וכן אלהיו יורנו: 27 כי בחרוץ, הוא כמו עלי שכותשין בו, כמו חרוץ חדש [מ"א ט"ו]: על כמון לא יסב, כי טעם לא ימשוך אחר עמו: 28 לחם [יודק], ומנהג הלחם שיודק: אל"ף אדוש נוסף כאל"ף אזרועך [ירמ' ל"ב כ"א]: [והמם וגו'], ועת שיהמם גלגל עגלתו אז פרשיו לא ידוקנו, והטעם כאשר יחרוש לא ידוקנו, כי כל דבר בעתו ברא השם להיותו כן, על כן אחריו גם זאת וגו', הטעם כי לא ידושנו לנצח: 29 הפליא עצה, פליאה: תושיה, חכמה, ויאמר רבי משה הכהן שהוא מגזרת יש: והנה הטעם כי תולדת האדמה והזרעים טובה [2]) מתולדתם שישמעו דברי הנביא ולא יועיל, והסך זה יערף כמטר לקחי [דברים ל"ב ב'] כאשר פרשתיו:

כט

1 הוי אריאל, יש אומר כי נקראת ירושלם כן על שם המזבח, כמו וההראל, והאריאל [יחז' מ"ג ט"ו וט"ז], כי אותיות יהו"א מתחלפות, ויש אומרים שנקראת כן בעבור שמזלה אריה, וזה רחוק: קרית, סמוך ויחסר מלת אמת או הדומה לה: [חנה דוד], שחנה שם דוד, או כך דרך הלשון לסמוך אל פועל עבר, כמו בראשית [בראׄ א' א'] תחלת דבר יי [הושע א' ב']: ספו שנה, הוסיפו שנה, כמו לספות עוד [במדבר ל"ב י"ד]: וחגים הם העולות: ינקופו, פועל עומד, והטעם שיפסקו העולות, או יהיה פועל יוצא ותחסר מלת הנוקפים, כמו ויאמר ליוסף [בראׄ מ"ח א']: 2 והציקותי לאריאל, לירושלם: והיתה תאניה, כמו ואנו הדיינים [י"ט ח'], ויש אומרים מגזרת אנה [בראׄ ל"ז ל"ו] שלא ישאר רק מקומה: והיתה לי כאריאל, שהמזבח שמם מהעולות, או כאריאל שיזבחו בלם: 3 וחניתי כדור, פתאם (? כמו כדור אל ארץ רחבת ידים [כ"ב י"ח]: מוצב, מגדל מצב: 4 ושפלת, הטעם על דברי שלוחי חזקיהו אל רבשקה: מארץ תדברי, כאילו תדברו מתחתית הארץ: כאוב, כמו וכאובות חדשים [איוב ל"ב י"ט], כי כן אומנותם: 5 והיה כאבק דק, הוא חסר מלה כי הוא סמוך (ובספר מדוקדק כְּאָבָק): המון

---

[1]) זה הפירוש אך למותר, כי איננו מורה כלום, ועוד ידועה ל' נקבה היה לו לכתוב, אולי הנוסחא משובשת, וצריך לתקן 'ושעורה נסמן. בשעור ידוע: נסמן כמו סימן': — ושעורה ומקום השעורה ידוע כמו סימן. ב. [2]) לו טובה. א.

Digitized by Google

זריך, הם מחנה אשור, וזה יהיה לפתע פתאם: 6 מעם יי [תפקד], תהיה זאת
הפקידה על הצרים[1]: ברעם, בגלגל: ברעש, בארץ: [וקול וגו׳], ובקול גדול
בסופה וסערה עם להב אש, הטעם על צאת המלאך על מחנה אשור להכחידו:
7 והיה כחלום, שיראה אדם בלילה שיקיץ ואין כל כן היה מחנה אשור: וכל
צוביה, חסר אל״ף וכל אנשי מצודתה או הטעם וכל המצדות כמו המגדלים:
8 והיה וגו׳, לעולם אחר[2]) חלום מלת והנה, והטעם כאילו, והוא[3]) שב אל
הרעב: שוקקה, מבקשת משקה: 9 התמהמהו, ידבר על [צ״ל אל] אנשי
ציון שיתמהו[4]) לחפש איך יהיה זה, ומה סוד זאת הנבואה, והנה הנביא
ידבר כאשר ידבר איש אל רעהו, ולמה לא ידעו כי הם שכורים ולא מהיין:
10 כי נסך, מגזרת המסכה צרה כהתכנס [כ״ח כ׳], וכ״ף עליכם לאנשי ציון:
ויעצם, מגזרת עָצַם כאילו שם עצם על עיניכם: והנה כסה לעד על מלת נסך:
11 ותהי, כל הנבואה: כי חתום הוא, לא יוכלו להבין, וכן טעם חתום
תורה [ח׳ ט״ז] כאשר פירשתי: 12 ונתן וגו׳, הטעם לא יבינו זאת הנבואה
חחכמים המבינים, ואשר אין בינה להם: 13 ויאמר, כי נגש, מגזרת והנוגשים
אצים [שמות ה׳ י״ג] מבנין נפעל, והטעם שיצער נפשו חנם להתענות (א״ג
מן ויגש אליו יהודה[5]) ברא׳ מ״ד י״ח): בפיו, כל אחד: מצות אנשים
מלומדה, כטעם רגילות, כעגל לא לומד [ירמ׳ ל״א י״ח]: 14 לכן הנני
יוסיף, כמו ונשאר אני [יחז׳ ט׳ ח׳] כי אומלל אני [תהל׳ ו׳ ג׳] בעבור שהוא
פתוח הלמ״ד, ויש אומרים שמלת יוסיף פועל על משקל תומיך גורלי [תה
ט״ז ה׳]: הפלא ופלא, שלא יבינו, על כן אחריו ואבדה, ויש אומר שהוא
כמו עושה פלא [שמות ט״ו י״א], ולפי דעתי שעושה[6]) פלא כזה[7]): 15 הוי
המעמיקים, בעומק לבם: נפתח למ״ד לסתיר לחסרון ה״א הבנין כמו לשמיד
[כ״ג י״א]: 16 הפככם, והנה הפך האמת: אם כחומר היוצר יחשב,
האדם: ויצר, מגזרת יוצר אמר בעבור יוצרו לא יבין, והנה הלמ״ד כלמ״ד
אמרי לי [ברא׳ כ׳ י״ג]: 17 הלא מעט, בימים: ושב לבנון, שהוא נותן
פרי יותר מהכרמל, ככרמל, והכרמל כיער, וזה הטעם על רעבונם:
18 ושמעו, אז יבינו דברי הנבואה, ולא יראו אלה העורים כי אם אחר
שיהיו באופל: 19 ויספו, הצדיקים ימלטו, כי ערי יהודה הבצורות נתפשו
כי נכרתו שופטי אחז כאשר פירשתי למעלה [א׳ כ״ו]: 20 כי אפס, תם
כמו כי אפס כסף [ברא׳ מ״ז ט״ו]: כל שוקדי און, כמו לשקוד על דלתותי
[משלי ח׳ ל״ד]: 21 מחטיאי, ישמרו דבור אדם ויחטיאוהו כדי להענישו,
או יחטיאו אחרים בדבריהם: יקושון, מגזרת מוקש [דברים ז׳ ט״ז], ור׳
משה הכהן אמר כי הם יוכיחו המוכיח, מגזרת התקוששו וקושו [צפני ב׳ א׳]

---

1) מצרים. ב. נ. 2) במקרא אחר. ב. 3) והוא הטיף. ב. 4) שיתמהמהו ב.
5) לפי הפי׳ הראשון הגרסא במקרא נֻגַּשׁ, לפי הפי׳ הב׳ נִגַּשׁ. 6) שהוא עושה. ב. 7) ג׳ פירושים
יש כאן, א׳, ה׳ יסיר חכמת העם ואבדה וגו׳, ב׳, ה׳ יעשה נפלאות גדולות אשר יהיו מופלאים
מהבנת העם, ג׳, ה׳ יעשה הפלא הזה שתאבד חכמת וגו׳.

Digitized by Google

ואמר כי היה השי״ן ראוי להדגש: 22 לכן אשר פדה את אברהם, והוציאו
מבין הרשעים: יחוורו, ילבינו, וזאת הלשון ידועה בארמית: 23 כי
בראותו ילדיו, והטוב שאני עושה עם הטובים, יקדישו שמי: יעריצו, ייראו
אחרים, או הוא פועל עומד, אחר שהזכיר יעקב אמר על דרך משל כי אילו
היה חי ויראה הילדים הטובים והפלא שאעשה עמם, היה הוא עם בניו
מקדשים שמי, כי אני הייתי קדוש יעקב: 24 וידעו, ורוגנים, כמו ותרגנו
באהליכם [דברים א׳ כ״ז], והם הפך הלומדים:

ל

1 הוי, אוי, לבנים הסוררים: ולא מני, ולא ממני וכן שעו מני
[כ״ב ד׳]: ולנסוך מסכה, כמו והמסכה [כ״ה ז׳], והטעם משל על העצה:
ולא מרוחי, הטעם מנבואתי: 2 ההולכים וגו׳, והנה פירש הכתוב למעלה: לא
השתנה מ״ם מעוז בעבור שהוא מפעלי הכפל: 3 והחסות, שם,
והיה ראוי להיות חסות [צ״ל חסיות] על משקל עבדות [עזרא ט׳ ח׳]: 4 כי,
שריו, הוי״ו שב אל העם שהיו משלחים אפילו שריהם למצרים אולי יושיעו
ירושלם מכף מלך אשור: 5 כל וגו׳, אל״ף הובאיש נוסף, כל אדם הוביש
אלה ההולכים[1], (פועל יוצא), כי הלכו אל עם לא יוכלו לעזרם: 6 משא
בהמות נגב וגו׳, דבקה[2], על היורדים מצרימה והנה הנביא אומר (על) בהמות
נגב, והיא מצרים, כי היא בפאת דרום כנגד ארץ ישראל, ואמר כי בדרך
שילכו אלה היורדים יפגעו בהמות קשות כדובים ונמרים, על כן לביא וליש
מהם: בארץ צרה, שלא יוכלו לברוח ואלה היורדים ישאו על כתף עירים
ממונם, שיברחו בו אל מצרים כמו את החיל הזה [דברים ח׳ י״ח]: דבשת,
כמו גבנון ואין רע לו, והנה הטעם שבהמות נגב ישחיתו מהם: 7 ומצרים,
קראתי לזאת, ירושלם, שינצח מי שישב בה ולא ירד: 8 עתה בא, אליהם,
כי הנביא היה משתומם משבת אתם: ועל ספר חקה, כתו׳ חקה ברפי,
ויש ספרי׳ שהה״א במפיק והנה הו׳ לשון ציווי, והשלם חוקקה או חוקקה
או חקקנה בנו״ן: 9 כחשי׳, שם התואר על משקל אכרים [ירמ׳ י״ד ד׳]
ונקמץ הכ״ף בעבור אות הגרון: שמוע, שם הפועל: 10 לא תראו,
לנו, לא תתנבאו: ונקראו רואים בעבור שנבואתי׳ במראות אלהים:
נכוחות, כמו דברים [צ״ל דבריך] ישרי׳ ונכוחים [שמואל ב׳ ט״ו ג׳] והוא שם
התאר: דברי חלקות, שם, וכן חזו מהתלו׳: 11 סורו, אלה דברי העם
לנביאים: השביתו, ממנו זכר או שם השם: 12 בדבר הזה, בנבואה:
ותבטחו בעושק, ובממון[3]: ונלוז, שם התואר, וכן הו׳ ודבר נלוז, כמו כי

---

[1]) המלאכים. ג. מלות ׳פועל יוצא׳ אך למותר או מקומם אחרי ׳נוסף׳: [2]) זאת הנבואה
דבקה. ג. [3]) אולי צ״ל בממון:

Digitized by Google

תועבת יי נלוז [משלי ג' ל"ב] והוא הפך הישר: 13 לכן, טע' ותבטחו בממון שתתנו למלך אשור ולא יבוא, העון הזה, ישחתכם: כפרץ [נפל נבעה], כמגדל[1]) נופל או דבר נבעה, והוא מטעם נפוח מגזרת אבעבועות [שמות ט' ט'] או יהיה נבעה תואר פרץ: פתע גם פתאום קרובים, כטעם[2]) אדמת עפר: 14 ושברה וגו' נבל, כלי יוצר: לא יחמול, לכתותו: לחתות אש, כמו יחתה [משלי ו' כ"ז], גחלים אתה חותה על ראשו [שם כ"ה כ"ב], והוא מפעלי הכפל[3]): ולחשוף, מגזרת מחשוף הלבן [בראשית ל' ל"ז] חשף יי את זרוע קדשו [נ"ב י']: גבא, מגזרת ונבאיו [יחז' מ"ז י"א] תרגם בור בארמית, וטעם לחשוף לגלות, כי המים הם בסתר: וזה הטעם על היורדים מצרים: 15 בשובה, השקט כמו שובה יי רבבות אלפי ישראל [במדבר י' ל"ו], הטעם כי תשועה תהיה לכם במקומכם ולא תרדו מצרים: 16 ותאמרו וגו', אמר רבי יונה המדקדק כי ננוס מגזרת נס, כטעם נרכב שיש אחריו, ויש אומרים שהוא כמשמעו, אתם נסתם ורודפיכם יניסון אתכם: על קל, שם התאר לסוס או [נ"ל כמו] כר[4]) לגמל: 17 אלף, סמוך אל אחד מהם[5]) והוא תאר לשר, והטעם כי שר שיש לו אלף אנשים ינוס מפני גערת אדם אחד: תנוסו, כלכם: כתורן, רמז שישארו מעט מהרבה: והנכון בעיני כי טעם כנס על הנותרים בירושלם שלא ירדו על מצרים: 18 ולכן יחכה יי על דרך דיבור בני אדם: לחננכם, מפעלי הכפל על משקל אין גחלת לחמם [מ"ז י"ד], מהבנין הקל, ממשקל לשכב את בת יעקב, ואם הם זרות בדקדוק: ולכן הוא ירום לרחמכם כי השם יעשה לכם משפט מאשור: 19 כי עם, בכו לא תבכה וגו', אלה דברי הנביא, כי השם יחנך: ובא לקול הלמ"ד[6]) בעבור שזעקת אליו: ענך, מלה זרה בדקדוק וכן כי פארך [ס"ה ה']: 20 ונתן, לחם צר ומים לחץ, שהיו ברעב כאשר פירשתי ושב לבנין לכרמל, ומים איננו סמוך וכן הוא ומים מי לחץ, כמו האהלה שרה אמו [בראשית כ"ד ס"ז]: ולא יכנף, ירחק שיהיה בכנף הארץ: מוריך, בדרך הישרה והם חזקיהו ושריו: והיו עיניך, כפול בטעם כמשפט: 21 ואזניך וגו', הטעם כי בעיניך תראה מוריך לפניך, וכן מאחריך תשמע דברי הנביאים והמוכיחים, ויש אומרים כי זה דרך משל על מראה הלב ומשמעו: כי תאמינו, האל"ף תחת יו"ד ימין וכמוהו רבים: והטעם כי אם תאמינו או תשמאילו מהדרך ישרה תשמע באזניך מוריך בדרך הטובה: 22 וטמאתם, צפוי, שם: אפודת, מכסה יקר על הצלם: תזרם, כי הם אסורים בהנאה: כמו דוה, אשה טמאה שלא יגע בה טהור: 23 ונתן, אשר תזרע, אחר מות מלך

---

[1]) נ"ל כפרץ מגדל. [2]) קרובים בטעם כמו. ב. [3]) מלה הזה אינה מפעלי הכפל, ואי אפשר שיהיה כאב"ע טעות כזה, ואולי טעה המעתיק והשמיט הסדר וכן צריך להיות 'לא יחמול, לכתותו, והוא (נ"ל מלה כתות) מפעלי הכפל: לחתות אש. כמו יחתה, גחלים אתה חותה על ראשו: ולחשוף מגז' מחשוף הלבן, חשף יי את זרוע קדשו, וטעם לחשוף לגלות, כי המים הם בסתר: גבא מגז' ונבאיו תרגם בור בארמית: וזה הטעם על היורדים מצרים': [4]) עיין בפירושו ס"ז א' וגם בבר' ל"א ל"ד. — כר הגמל. א. ב. ג. [5]) = ג. [6]) נ"ל בלמ"ד:

Digitized by Google

אשור: כר, כמו ככר הירדן [בראׁ' י״ג י']. וכן (כי) בת עין [תהלׁ' י״ח ז'] חסר ב״ית, כל כך יהיה הזרע והצמח רב: 24 והאלפים, השוורים שיחרשו כהם וכן העיירים, כמו שגר אלפיך [דברים ז' י״ג]: בליל, כמו אם יגעה שור על בלילו [איוב ו' ה']: חמיץ, גם חמץ שוים: אשר זרה, אותו: ברחת, מגזרת רוח והוא כלי ובמזרה[1]): 25 והיה על כל הר גבוה, פלגים יבלי מים, כמו ועַל יובל ישלח שרשיו [ירמ' י״ז ח']. והטעם רב המטר עד שיעמוד על ההרים: ביום הרג רב וגו', שימותו אנשים בנפול מגדלים, וזאת נחמה, כי אם ימותו עשרה יחיו רבבות, כי בעבור שיפול קיר על האלמנה לא יעצור השם הגשם שלא ישלחנו להחיות רבים, כי אין לגשם דעת שירד על מקום אחד ולא על מקום אחר עמו ביחד: 26 והיה וגו', כל המפרשים אמרו כי זה הפסוק לעתיד, וטעם הפרשה על מלחמת גוג ומגוג, רק רבי משה הכהן אמר שהיא כולה דבקה, והנה אחריה אומר הוי היורדים מצרים וככה לפניה: וטעם אור הלבנה, שהשם יחזק אור הלבנה והחמה אחרי הגשם הרב, וזה דבר פלא: שבעתים, פי' כאשר פירש הנביא, כאור שבעת הימים, והטעם כאור שבעת הימים מחובר: ביום חבוש יי, בזמן שירפ' השם מכת ישר' בימי גוג או בימי אשור: 27 הנה שם, טעם שם שישמע מעש' השם במחנה אשור: וטעם ממרחק מהשמים, בעבור רדת המלאך: וכבד משאה, כמו והמשאת החלה [שופטים כ' מ'] כי שמות [רבות] הם לעשן: 28 ורוחו, הרוח היוצא מפיו, דרך משל על דבר המלאך: להנפה, רובי המפרשים אומרים כי להנפה כמו להניף, ורבי משה הכהן אמר שהוא כמו רסן, והנה זה הרוח כרוח שקר שהתנבא עליו מיכיהו [מלכים א' כ״ב י״ט], וזהו הנכון, והטעם כי הרסן יושם על לחיי הסוס[2]) להוליכו לדרך הישר' וזה הרוח ישים רסן מתעה: וכמוהו בנפת שוא, והנה טעם להנפה כמו קשר[3]): 29 השיר וגו', הכ״ף לנכח יהודה: כליל התקדש חג, ליל הפסח, על כן אמרו הקדמונים ז״ל כי בליל הפסח נכחד מחנה אשור: לבא בהר יי, דבק עם כהולך: 30 והשמיע, הוד קולו, כאשר[4]) יפחד השומע מקול רעם: ונחת, ירידה כמו ותנחת עלי דרך [תהלׁ' ל״ח ג']: יראה, לעולם: ב״ית בזעף מושך אחר, בנפץ[5]) מגזרת תנפצם [שם ב' ט']: ואבן ברד, דרך משל: 31 בשבט יכה, כאילו בשבט יוכה, או כי בשבט יכנו השם: 32 והיה כל מעבר מטה, מוסדה, פעול מהבנין הכבד הנוסף, כי הנה מטה על לשון נקבה, שמעו מטה ומי יעדה [מיכה ו' ט']: והטעם כל מקום שיעבור עליו זה השבט, (וכן המטה) אשר יניח יי עליו, לא יהיה לשם יגיעה, רק יכה, והמכה, הוא המלאך, שמח כמו בתופים ובכנורות: ובמלחמות תנופה, תנופת יד לנגן: 33 כי, מאתמול, ואם הוא בשורק הוא כמו

---

[1]) נ״ל וכן במורה. [2]) לפי רסן הסוס. א. [3]) שקר. ג. [4]) כמו לפסד הסמכה כאשר. ב. ג. [5]) וכן שוא בנפץ. ב. ג.

חולם. וטעם אתמול מלפנים: תפתה. שם מקום מטונף סביב ירושלים. ושם ישליכו כל דומן ויעלה ממנו עשן: והטעם כי השם ערך למחנה[1]) אשור: גם הוא למלך הוכן. הטעם כי נכחד כל נגיד ושר ויש אומר כי היא (צ״ל הוא) רמז למלך אשור: מדורתה. מגזרת מדורה [יחז׳ כ״ד ט׳] מקום בעור האש: נשמת יי. היוצאה מהרה[2]) וזה דרך משל על הגזרות הבאות במהרה:

לא

1 הוי. כמו אוי. ליורדים מצרים שלא ראו זאת התשועה והלכו להנצל[3]). ושם ימותו: ולא שעו. שלא הרפו עצמם לבטוח בשם. מגזרת שעו מני [כ״ב ד׳]. והאומר כי שעו חסר[4]) נו״ן איננו נכון: 2 וגם. גם השם ידע מחשבותם והביא רע עליהם: ואת דברו לא הסיר. לא בטל: 3 ומצרים. ולא רוח. מלאך כמו יי אלהים שלחני ורוחו [מ״ח ט״ז]: ידו. מכתו: ויחדו. מצרים והבורחים אליהם: והטעם כי מלך אשור השחית מצרים בבואו אל ירושלם: יכליון. שלם כמו יחסיון [תהל׳ ל״ו ח׳]: 4 כי. יהגה. כטעם ישאג: אשר יקרא. זה אל זה להתחבר להלחם עם האריה: מלא. כלם. שלא יחסר רועה שלא יבא: ומהמונם לא יענה. מגזרת עני [דברים כ״ד י״ב] גם לענות [שמות י׳ ג׳]. וכמוהו זמיר עריצים יענה [כ״ה ה׳]: ירד. רמז למלאך: 5 כצפרים. מלת צפרים נקבה. ואם היא במ״ם כפילגשים לעולם לשון נקבה. על כן עפות: עפות שם תואר בפועל[5]) כמו רצות ושבות[6]) [יחז׳ א׳ י״ד]: יגן. יסתיר מגזרת מגן [ברא׳ ט״ו א׳]. והטעם על בני הצפרים שיגנו עליהם ויצילום: והציל. שם הפועל אף על פי שהוא בחירק: פסוח. מגזרת ופסח יי על הפתח [שמות י״ב כ״ג]: 6 שובו. אלה דברי הנביא שובו לשם אתם בני ישראל שהעמקתם לו סרה. מגזרת סורר [דברים כ״א י״ח]: 7 כי. ידיכם. רמז לעושים: וטעם חטא שאין חטא למעלה ממנו: 8 ונפל. בחרב לא איש רק ביד המלאך וחרבו השלופה. ואם הוא כדרך משל להבין השומעים: ובחוריו. הנמלטים ילקחו בדרך: 9 וסלעו וגו׳. יעבור סלעו הוא גבול מלכותו. מרוב פחדו. וזה טעם ממגור. והטעם כי יברח ולא ישען על סלעו. [וחתו][7]) מכל נס שיראו שריו[8]) הנמלטים או הנשארים בארצו: אור ותנור. רמז למזבח. או דרך משל כאשר הזכיר למעלה ולהב אש אוכלה:

---

1) למלך. ד. ו. 2) מהפה. ב. ג. 3) להתנצל. א. 4) חסר. א. ג. 5) נ״ל הפועל, אם אולי הפועל הוא הבינוני. 6) לא נמצא במקרא, כי אם רצוא ושוב וטעות המחבר או המעתיק יש כאן: בכ״י ג. כתוב רצוא ושוב: 7) כן הוא בכ״י ג. 8) = ג.

Digitized by Google

לב

1 הן, הטעם על חזקיהו ושריו שתעמד מלכותו: ולמ״ד ולשרים לא
ידעתי לו טעם. וכמוהו והשלישי לאבשלום [דה״י א׳ ג׳ ב׳], למן היום
[שמות ט׳ י״ח]: 2 והיה איש, כל אחד משרי חזקיהו, או הוא בעצמו:
כמחבא רוח, מקום, והוא פועל מהבנין הכבד הנוסף: כציון, מגזרת ציה
[מ״א י״ח] כמו חורב: בארץ עיפה, צמאה כמו בארץ עיפה לך סלה [תהל׳ קמ״ג ו׳]:
[והטעם] והיה[1]) איש יהודה כיושב במקום מחבא רוח: 3 ולא תשעינה,
כמו ועיניו השע [ו׳ י׳]: 4 ולבב נמהרים, מגזרת מהירות בכסילות: ולשון
עלגים, אין חבר[2]), ובלשון קדר כמו עִבדים, והנכון שהוא הפך מדבר צחות,
ומלת צחות חסירת מלות, כי צחות תואר השם וטעמו ומשקלו זכות:
5 ולא, נבל, מגזרת נובלת עליה [א׳ ל׳]: כילי, הפך שוע ושוע כמו
נדיב שידיו רפות לתת ולא[3]) סגורות, מגזרת ושוע אל ההר [כ״ב ה׳],
ויש[4]) על דרך דרש שמלת כילי שתים מלות, כי יאמר שלי שלי [אבות
ה׳ י״ג]: 6 כי נבל, הטעם על שרי אחז: תועה, שם, כי משקלי השמות
משתנים: 7 וכילי כליו, הטעם כלי המשפט כי היו [השרים] דַיָנִים, והנה
אומנותם לעות הדין: 8 ונדיב, הטעם על שרי חזקיה על כן בתחלה
ולשרים משפט ישורו [לעיל א׳]: 9 נשים וגו׳, יש אומרים כי בנות[5]) הטעם
הקריות כי הם חשובות כבנות ושומרון היתה כאם: 10 ימים, הטעם
שנה על שנה: רגזה[6]), בחסרון נו״ן, והנגיד אומר שהוא לשון ציווי, ואם
הוא על לשון זכר, ורבי משה הכהן אמר שהוא שם הפעל: אוסף [בלי
יבוא], הטעם כפול, אוסף התבואה: 11 חרדו, על לשון זכר כמו אם
תעירו [שה״ש ב׳ ז׳] אם תמצאו [שם ה׳ ח׳], בדרך קצרה: רגזה, זכרתיו[7]),
וככה משפט פשוט׳ ועורה שיפשטו הבגדים, ועורה מגזרת ערום ועריה [יחז׳
ט״ז ז׳] עריה תעור [חבקוק ג׳ ט׳], והנכון בעיני כי הנשים הם כמשמעם:
12 על שדים סופדים, כל הנשים, תחס׳ מלת כל, כמו וכל הנשים יתנו יקר
[אסתר א׳ כ׳]: 13 על, עמי, שמרון: קוץ שמִיר, חסר וי״ו כמו אדם שת אנוש
[דה״י א׳ א׳]: כי, שמיר יעלה על כל בתי משוש: 14 כי ארמון, המלך
עזב גם נטש מהבנין הקל [צ״ל הכבד] שלא נקרא שם פועלו: עופל,
מקום שהיה גבוה, מגזרת ויעפילו [במדבר י״ד מ״ד]: ובחן, כמו הקימו
בחוניו (כ״ג י״ג) והם מגדלים, היו מערות: 15 עד יערה, מבנין נפעל,
והטעם כי אלינו תבוא[8]) הרעה, על ביאת מלך אשור אל ארץ יהודה,
והטעם גזירה: והיה, כל מדבר זרוע כמו הכרמל, והכרמל ליער יחשב

---

[1]) אז פירושו והיה. ב. [2]) אבל לו במקרא. ב. [3]) פתוחות ולא. ג. [4]) ויש אומרים. ג. [5]) = א. ב. ג. ד. [6]) נראה כי גרסת ראב״ע היתה רגזה אחת תרגזנה; כי בפסוק י״א אמר רגזה פירשתיו: [7]) = ב. [8]) תבוא. ב.

כחבירו הראשון: 16 ושכן, הטעם שהשם יעשה משפט בעקביו: 17 והיה
מעשה הצדקה שלום, כי כן היה בימי חזקיהו, כאשר אמר, ולשלום אין
קץ [ט׳ ו׳], ויש מפרשים כי יערה עלינו לשבח: 18 וישב, איש יהודה:
19 וברד, הרי״ש פתוח כי הוא פעל כמו עשן כולו [שמות י״ט י״ח] והטעם
כי אם ירד ברד אל היער ירד ולא אל מקום הזרע: וטעם תשפל העיר
שתשב פרזות כבקעה: 20 אשריכם זורעי על כל מים, שיבואו: משלחי
רגל השור, כטעם והאלפים והעירים [ל׳ כ״ד] כי פרשי אחת היא כלה:

לג

1 הוי, לשון קריאה, והטעם על אשור: כהתימך שודד, להיותך
שודד, תושד: כנלותך, כמו כהגלותך¹), וכמוהו ולא ירד [צ״ל ימה] לארץ
מנלם [איוב ט״ו כ״ט]: 2 יי, זאת היא תפילת הצדיקים בבוא מלך אשור
והיא בדרך נבואה: היה זרועם, על אנשי המלחמה: 3 מקול המון, אשור:
מרוממותיך, שנתת לו רוממות: 4 ואסף שללכם, שלל הגוים, כי סימן
הכ״ף בעבור ישראל שהגלה מלך אשור: גבים, תרגום ארבה בארמית:
שוקק, כמו אוסף, ויש אומרים כי כמוהו ובן משק ביתי [בראש׳ ט״ו ב׳]
ולפי דעתי שכמוהו בספר יואל²) ישתקשקון [נחום ב׳ ה׳], גם הוא בארבה:
5 נשגב יי, והטעם על השכינה שהיא בציון: 6 והיה אמונת עתך, לאיש יהודה
ידבר: חכמת, סמוך, ותחסר חכמת כך: [יראת וכו׳], יראת השם היא אוצר חוסן
ישועות: 7 הן אראלם, יש אומרים מגזרת אריאל כאילו אמר על אראלם,
ואיננו נכון בטעם הפרשה, ויש אומרים שהן שתי מלות, אראה להם, גם
זה רחוק, והנכון בעיני, שמלת אראלם כמו מלאכיהם והעד מלאכי שלום,
וכמוהו את שני אריאל מואב [שמואל ב׳ כ״ג כ׳] והטעם כי מלאכי כל גוי
שיבקשו שלום בעולם יבכו בשלוט מלכות³) אשור: 8 נשמו מסלות, כי
מלך אשור לא יעמוד בבריתו עם גוי: לא חשב אנוש, מאומה נגדו: 9 אבל,
ימצא ארץ לשון זכר כמו נעתם ארץ [ט׳ י״ח], והנה זה הפסוק מכחיש דברי
רבי משה הכהן שאמר כי תאכלהו אש לא נפח [איוב כ׳ כ״ו] כן דרך הלשון
כל מלה שהיא לזכר ולנקבה לא יתכן לומר לשון נקבה אחרי לשון זכר:
החפיר, לשון⁴) מלך אשור, כי הוא פעל יוצא, עד שקמל, שנכרת: היה
השרון, כמו חבצלת השרון [שה״ש ב׳ א׳]: ונוער, מגזרת ככה יהיה נעור
ורק [נחמ׳ ה׳ י״ג]: 10 עתה, בעבור שהגדיל להשחית עתה אקום: ארומם,
מבנין התפעל, והיה הרי״ש ראוי להדגש לחסרון התי״ו, כנרן אנשא:
11 תהרו, התי״ו לנוכח אשור: חשש, כאשר היא בלשון קדר כמוץ:

---

¹) כמלאתך. ב. נ. ²) נ״ל נחום. ³) מלך. ב. נ. ⁴) = ב. נ. נ״ל שיש להגיה 'לנכון' תחת 'לשון';

רוחכם, יש אומרים רוחכם תהיה כאש והוא [צ״ל היא] תאכלכם והנכון
שהוא דבק עם חשש, ולא תהיה רוח שישאכם כי אם אש שתאכלכם:
12 והיו, משרפות, כאילו נשרפו בסיד, רמז לנכחדי פתאם על ידי המלאך,
וכמוהו[1]) קוצים כסוחים אשר באש יצתו: 13 שמעו, קרובים, הם ישראל
על כן אחריו פחדו: 14 פחדו, שיפחדו מהשם בראותם גבורתו במחנה
אשור ויאמרו מי ממנו שיוכל לגור עם השם שהוא אש אוכלה, וטעם
בציון ששם הכבוד: 15 הולך וגו׳, אלה דברי הנביא, כי[2]) מי שהוא
הולך צדקות, והמלה חסרת ב״ית: אוטם, סוגר כמו יאטם אזנו [תהל׳ נ״ח
ה׳], ואם הם שני בנינים: ועוצם, כמו ויעצם את עיניכם [כ״ט י׳], ואם
הם שנים בנינים: 16 הוא, עושה אלה: ישכון, בציון כאילו דר במצדות:
לחמו נתן, יהיה נתון לו לחם להספיקו: נאמנים, שלא יכזבו, והטעם
שלא יכרתו, והנה הוא יושב בנוח[3]), גם יתענג: 17 מלך וגו׳, אלה דברי
הנביא, כאומר יזכור יהודה בבא מלאכי מלך אשור לקחת מס מחזקיהו, כי
כל אוצרות בית השם נתן, והעניש כל יהודה, והיו אומר מי ילך עמנו
משרי חזקיה אל מלך אשור במס זה, הוא מלך ביופיו תחזינה עיניך תראינה
ארץ מרחקים כי אשור רחוק׳ מירוש׳: 18 לבך, ידבר בנפשו אימה: איה
סופר, הוא הכותב כמו [צ״ל כמה] עונש כל אדם: איה שוקל איה סופר
המגדלים, מגזרת מספר, כי נתנו עונש על כל מגדל: 19 את עם נועז,
לא נדע אם הנו״ן שורש או לבנין נפעל, והיא מלה זרה אין לה משפחה,
והטעם עם נכרי או משונה, והאומר כי הנו״ן תחת למ״ד לא דבר נכונה:
נלעג לשון, כי כל לשון שלא יבין אדם אותה הוא בעיניו ללעג: 20 חזה
וגו׳. אין צורך לאדם לחזות מלך אשור, רק חזה ציון: קרית מועדינו,
כמשמעו, או כמו שרפו כל מועדי אל [תהל׳ ע״ד ח׳]: אהל, חסר כ״ף:
יצען, אין לו ריע, וטעמו לא יפול, או[4]) בל יסע יתדתיו, יתד מיתדותיו:
וכל, החבלים הם המיתרים: 21 כי וגו׳, הטעם לא יסע זה האהל, רק יהיה
השם אדיר לנו, במדינה שיש סביבותיה נהרים: יאורים, חסר וי״ו כמו
שמש ירח עמד [חבקוק ג׳ י״א]: ידים, מקומות, והטעם מכל פאה, והם
נהרים שלא ילך באחד מהם אני במשוט, והטעם שלא יפחדו מאויב לא מהים
ולא מהיבשה: 22 כי וגו׳, זה הפסוק כנגד לבך יהגה אימה, ואין מי שישפוט
עוד שיאמר פלני יתן מס זה, והמחוקק הוא הסופר יכתוב מי ומי ילך אל
המלך במס כי השם לבדו הוא שפטנו ומחוקקנו ומלכנו: 23 נטשו, כ״ף
חבליך לנכח מחנה אשור, נטשו כמו ונטשתה [שמות כ״ג י״א], דרך משל
כי הספינה תטבע והים[5]) ישליך הממון שיש בה: בל, יחזקו החובלים
התורן שלהן, ולא יפרשו נס, אז יחלק עד שלל, כמו אדמת עפר [דניאל

---

[1]) נ״ל וכמו: [2]) נ״ל כל: [3]) נפש. א. ג. [4]) נ״ל ו, ומוסב למלת בל, או
חסר כאן פירוש שני למלת יצען: [5]) בים והים. א.

Digitized by Google

י״ב ב׳] מגזרת בבקר יאכל עד [בראש׳ מ״ט כ״ז]: מרבה, כמו הרבה אפילו פסחים בזזו בז ואף כי אחרים: 24 ובל יאמר, עוד השכן בציון חליתי כי העם כולו נשוא עון:

לד

1 קרבו. ומלואה, שהיא מלאה מהם: תבל, מקום הישוב: וכל צאצאיה, מגזרת יצא: 2 כי וגו׳, כל המפרשים אומרים כי זה לעתיד, רק רבי משה הכהן אומר כי אדום חרבה בימי אשור וכל הפרשה הי׳ דבקה: צבאם, הם צבא המלחמ׳: וחלליהם, יעלה באשם, שם, והנה הוא בלי סמיכה באש, על משקל קדש: נמסו, מפעלי הכפל מבנין נפעל: 4 ונמקו, כבא לאדם יום אידו תחשך לו השמש כאשר הוא כתוב ביום המות [קהלת י״ב ב׳], והנכון בעיני שאלה הדברים רמז לכל עזר שיש לו לכל גוי במשטר¹) שמים כאשר מפורש בספר דניאל [דניאל י׳ כ׳]: ונמקו מבנין נפעל וכן נגלו, מגזרת מגלה: 5 כי וגו׳, זה החזוק לאשר רמזתי מהגזירות: הנה על אדום תרד ועל עם חרמי, שיש לי חפץ להיותם חרם לעשות משפט בהם: 6 חרב, הטעם גזרה: הודשנה, מלה מורכבת מבנין שלא נקרא שם פעלו ומבנין נפעל על דעת רבים, ואיננו נכון, רק היא מלה זרה והטעם מגזרת והיה דשן ושמן [ל׳ כ״ג]: כרים, כמו חלב כרים [דברים ל״ב י״ד], דרך משל לגדולים, כמו אילי מואב [שמות ט״ו ט״ו]: בבצרה, יש אומר שהוא קושטנטינה, וזה לא יתכן כי אין לה היום אלף שנים שנוסדה, רק היא מדינה בארץ אדום: 7 וירדו, עמם, עם הכרים והעתודים והראמים, והפרים הם רמז למלכי אדום: 8 כי וגו׳, זה הכתוב יוכיח שהוא לעתיד ויש אומרים כי זאת הנבואה נתקיימה בימי נבוכדנצר אחר גלות ציון, כטעם גם עליך תעבור כוס [איכה ד׳ כ״א]: שנת שלומים, כמו גמולך ישוב בראשך [עובדיה א׳ ט״ו] הכתוב גם בספר עובדיה על אדום: 9 ונהפכו וגו׳, כן היה או יהיה במעשה פלא, ויש אומרי׳ כי הוא דרך משל שלא ישאר שם שותי מים, כאלו נהפכו המים לזפת: בוערה, תוכיח כי תי״ו זפת לשון נקבה: 10 לילה, לא תכבה, אשה: לנצח נצחים, זמנים אין קץ להם: 11 וירשוה, קפוד, ידוע מגזרת קפדתי כאורג חיי [ל״ח י״ב]: הקו והאבן ביד הבונה, ותוהו ובהו כטעם שממה: חוריה, הם הגדולים הנמשלי׳ לעין לבן, כי הקטנים יקראו חשובים²): 12 מלוכה, יקראו אותם הקרואים ותחסר אות למ״ד ממלת מלוכה: אפס, כמו אין: 13 ועלתה, על ארמנותיה, כל אחד מהסירי׳, והם קוצים, כמו כי כקול הסירים תחת הסיר [קהלת ז׳ ו׳] וככה קמוש׳, תנים, כמו אח הייתי לתנים [איוב ל׳ כ״ט]:

---

¹) במשמר. ג. ²) נ״ל חשוכים, עיין משלי כ״ב כ״ט כן הוא כ״י. ג.

Digitized by Google

חציר, כמו חצר [שמות כ״ז י״ב] וכמוהו ישיש [איוב ט״ו י׳] וזקן וישש[1])
[דה״י ב׳ ל״ו י״ז]: 14 ופגשו ציים, דרים בארץ ציה: איים, רבים, כמו
ואת האיה [ויקרא י״א י״ד], ואם בא במ״ם: ושעיר, כדמות שעירים ברים:
הרגיעה, מצאה מרגוע: לילית, העוף שיעוף בלילה[2]): 15 שמה, קפוז.
איננו כמו קפוד [י״ד כ״ג] רק עוף אחר: ותמלט, ותוליד וכן והמליטה
זכר [ס״ו ז׳]: ובקעה, תולדתי לבקוע בציה: דגרה, כמו קורא דגר [ירמ׳ י״ז
י״א]: דיות, לשון רבות כמו הדיה [דברים י״ד י״ג]: 16 דרשו מעל ספ׳
יי, רמז לגזרות שמים שהם כתובים באצבע אלהים, והטעם שכל הגזרות
תבאנה אל ארץ אדום, גם הם[3]) הנכתבות להיות ארץ אדום נוה להן:
כי פי, רמז לגזרות היוצאות מפי השם: ורוחו, רוח פיו והנה הטעם כפול
כמשפט: 17 והוא, חלקתה, פועלת ופעולה: בקו, שהוא קו אמת:

לה

1 ישושום, יש אומרים שהמלה חסרת בי״ת, וכן הוא ישושו
בם[4]), ואין זה נכון כי מה טעם בם והאמת כי המ״ם תחת נו״ן נוסף
בפעלים כמו פדיום [במדבר ג׳ י״ט], והטעם כי ארץ אדום תהיה לבדה חרבה
רק ארץ ישראל להפך, ולדעת רבי משה הכהן שהיא ירושלם הנמלטת:
2 פרוח תפרח, ארץ ישראל או ירושלם: אף גילת ירנן, והנה התי״ו כמו
גילת לב, ויש אומרים כי לה שב אל לבנון בעצמו: המה, יושבי ירושלם:
3 חזקו ידים, לפי דעת כל המפרשים שהוא לעתיד ולדעת רבי משה הכהן
על השבים בימי חזקיהו במות מלך אשור, וטעם וברכים בעבור ההליכה:
4 אמרו לנמהרי לב, שלא היו מאמינים לראות כפלא הזה: לעשות נקם
באדום או באשור: 5 אז תפקחנה עיני עורים, כראותם זה הפלא, גם כן
השומעים: 6 אז ידלג, לשוב אל ירושלם: ותרון, דרך משל, כי ימצאו
מים בכל מקום, הפך דבק לשון יונק [איכה ד׳ ד׳]: 7 והיה השרב, מקום
חורב, וכן לא יכם שרב ושמש [מ״ט י׳] וכן תרגום אכלני [ברא׳ ל״א מ׳]
חורב בארמית: בנוה, אשר היתה רבצה בנוה תנים, והוא מקום ציה:
חציר, כמו חצר: לקנה וגומא, שיצמחו סביבות הנהרים: 8 והיה, אף על
פי שיגדלו נחלים בדרך, יהיה שם מסלול דרך מסלה: ודרך הקדש, בעבור
שובם אל ירושלם: לא יעברנו, כל גוי טמא, אף על פי שהדרך להם
היה, יפחדו שיעברו עליו, והלכו במסלול הגאולים ועוד כי ההולך בדרך
ואוילים, שלא ידעוהו: לא יתעו, כי יהיה מסלול: 9 לא יהיה, בדרך,

---

1) כ״ה בכ״י ב. בשאר כ״י ובדפוס מלא וישש מקרא: — וזקן לא הוא חסר ממש. א. ד. ב.
2) בכ״י ב. ליתא על הגליון ועל כן נקרא לילית מן לילה: 3) כן. ב ג. 4) ב״מ. ו.

אריה, ולא פריץ חיות שיזיק עד שיפחדו הרוצים לשוב, והנה ילכו השבים גאולים מאויבים ומחיות: 10 ופדויי וגו'. אלה השבים, יבואו אל ציון ברנה, ושמחת נצח על ראשם, כי כח הנשמה בראש, וי"א כי הם כדמות מסך על ראשם גם הוא נכון: ששון ושמחה ישיגו אותם, ויש אומרים כי הם ירדפו אחרי הששון וישיגוהו:

לו

1 פי' ויהי בארבע עשרה שנה מפורשת בספר מלכים[1], ואם[2]) יש מלות נוספות הטעמי' הם שוים כי המלות ככלים והטעמים הם כפועלים[3]): והנה אפרש שיש [צ"ל שֵׁש][4]) מלות: במלכים [ב' י"ח כ'] כתוב אמרת אך דבר שפתים, והטעם אמרת לאנשי' כי יש לך עצה וגבורי וזה הוא דבר שפתים[5]), והטעם כי גבורתך בדבור היא לבדה, ובישעיהו אמרתי בלבי דברי רבשקה, כי עצתך וגבורתך בדבר שפתים: ובמלכים [ב' י"ט י"ד] ויקראם על הספרים, ובישעיהו [ל"ז י"ד] ויקראהו על הספר לבדו ששם החרפות, ובשני ספרי' ויפרשהו: ובישעיהו [צ"ל ובמלכים ב' י"ט כ"ד] תוספת זרים עם מים, והטעם נהרי זרים: ובמלכים להשוות [י"ט כ"ה] והטעם שישתוו ערים בצורות עם גלים נצים, ובישעיה [שם כ"ז] להשאות באל"ף מגזרת שואה [י' ג'], כגלים נצים או יתחלף הוי"ו באל"ף כמשפטם: ובמלכים [ל"ז כ"ו] שדפי' ובישעיה [י"ט כ"ו] שדמה והם שתי לשונות[6]) והטעם אחד: ובמלכים [שם כ"ט] סחיש ובישעיה [שם ל'] שחיס, כמו כבש [ויקרא ג' ז'] כשב [שם ד' ל"ב], והטעם אחד:

לז

9 מכתב לחזקיהו, ויחי, כמו עד חיותם [והוש' ה' ח'] כמו עמידה, וכן אתה מחיה את כולם [נחמי' ט' ו'], גם כן גבול החי: 10 אני, בדמי, יש אומרים מגזרת דם, כמו לחלוחי', והנכון כמו כריתו', כמו נדמה מלך

---

[1]) = ד. ו. [2]) תיבת ואם תוכיח כי קדמו דברים על השמות ב' הפרשיות המוכרות, וכי מלות 'פ' ויהי בארבע עשרה שנה מפורשת בספר מלכים' הנה דברי הראב"ע בעצמו. לכן ראיה גם מכאן שכתב הראב"ע פי' על ספר מלכים: [3]) כפולים. ב. [4]) כן הוא בכ"י. ב; [5]) אמרת לאנשים.... שפתים. = ב. [6]) מלות. א. ב ג. ד.

Digitized by Google

ישראל [הושע י׳ ט״ו]: שאול, הוא הקבר שהוא בתחתית הארץ, הפך
השמים שהם למעלה לעולם, והעד ואציעה שאול הנך [תהל׳ קל״ט ח׳],
ואיננו גיהנם כלל: פקדתי, מגזרת לא נפקד ממנו איש [במדבר ל״א מ״ט]
והוא לשון צחות, גם כן בלשון קדר, ויש אומרים כי פקדתי פקד ממני,
כמו בני יצאוני [ירמ׳ י׳ כ׳], ואחרים אמרו פקדתי כי פקד יותר[1]), וטעם
יתר שנותי[2]) כמו את מספר ימיך אמלא [שמות כ״ג כ״ו], ושם פרשתיו:
11 אמרתי [לא אראה יה], השם איננו מקרה עד שתשלט העין בו רק
הוא נר׳ במעשיו, והטעם שלא יראה מעשי השם בעולם הזה, והוא שיכיר
מעשי השם בעולם הזה, וזהו בארץ החיים, כאילו[3]) הוא יפרש דבריו
והנה הזכיר בתחלה תענוג האדם בעולם הזה, והוא שהזכיר [צ״ל שהכיר]
מעשי השם, ואח׳ כך שיתענג במראה העין להיות עם חביריו, וזהו לא
אביט אדם עוד: חדל, כמו תבל, ויתכן היות המלה הפוכה כמו כבש כשב
מגזרת חלדי [תהל׳ ל״ט ו׳] ויתכן היות כמוהו מה חדל אני [שם ה׳] ויתכן
שנקר׳ העולם הזה חדל, שחדל לעולם להיות אדם בו: 12 דורי, מגורי
כמו מדור באהלי רשע [תהל׳ פ״ד י״א], וזאת הלשון ידועה בארמית, גם
נכון היות דור ודור מגזרתו, כטעם כי גר אנכי עמך [שם ל״ט י״ג]: נסע,
מבנין נפעל, ונדגש הסמ״ך בחסרון הנו״ן שהוא פ״א הפועל: נגלה, מגז׳
גלות [כ׳ ד׳]: מני, כמו ממני, וכן שעו מני [כ״ב ד׳]: כאהל רועי, היו״ד
ליחש המלה[4]), או כיו״ד פנימי [מלכים א׳ ו׳ כ״ז] גם אכזרי [י״ג ט׳], כי
אהל הרועה לא יעמד במקום אחד: קפדתי, כמו כפלתי: [כאורג], וכמוהו וימי
קלו מני ארג [איוב ז׳ ו׳]: מדלה, החולי, כמו מדוע [אתה] ככה דל בן המלך
[שמואל ב׳ י״ג ד׳]: [מדלה יבצעני], כי מזאת המחלה יבצעני, יתמו שני, כמו יתר ידו
ויבצעני [איוב ו׳ ט׳]: [מיום וגו׳], וזאת המחלה (שהיא) עושה עמי שלום ביום,
ומלחמה בלילה, וככה רובי התחלואים, והנה תשלימני כמו ואם לא תשלים
[דברים כ׳ י״ב]: 13 שויתי, מגזרת שוה [אסתר ה׳ י״ג] ותחסר מלת נפשי,
והנכון שהוא החולי, כי הוא שוה בגבורת מלחמתו עמי כארי, ומנהג
הארי לשבר העצמו׳, והתמה, כי בלילה ילחם עמי ויעשה שלום לי בבוקר:
14 כסוס עגור, כ״ף כסוס מושך אחר עמו כמו כרע כאח לי [תהל׳ ל״ה י״ד]
וכמוהו ככבש אלוף, ואלה עופו׳, והטעם שהחולה בכובד חליו יצפצף ויהגה
ואין מבין דבריו: דלו, מפעלי הכפל, וכמהו דליו שוקים [משלי כ״ו ז׳]
כטעם נשיאות: יי עשקה לי, זאת הדלה: ערבני, עתה[5]) ערוב עבדך
לטוב [תהל׳ קי״ט קכ״ב], ויש אומר כי העי״ן תחת חי״ת, וזה הבל, ומלת
ערבני כדרך לשון בני אדם, והטעם התערב עמי בצרתי: 15 מה אדבר

---

[1]) מעוות לא יוכל לתקון. [2]) והטעם יותר על שנותי. נ. — והטעם שנותי איננו כמו. א.
[3]) רק הנשמה קראה השם בהפרדה מעל גויתה בדרך אמת על כן טעם אמת השם בארץ החיים
כאלו. ב. נ. [4]) המלאכה. ב. [5]) נראה כי מלת עתה היא טעות המעתיק תחת מלת
מגז׳, והיא חסרה בכ״י נ.

Digitized by Google

ואמר לי, הנני יוסיף על ימיך. ומלת עשה כמו יעשה וכן נתתי כסף השדה [ברא' כ"ג י"ג]. או טעם עשה שעשה זה החסד עמי. אעפ"כ אדדה כל שנותי בזכרי זאת המדה שעברה עלי. ומלת אדדה מבנין נפעל ואין ריע לו במקרא, רק אדדם עד בית אלהים [תהל' מ"ב ה'] ובמשנה מדדה את בנה [שבת י"ח ב']. והטעם ידוע: 16 יי [עליהם יחיו]. על דברך הוא הנזכר שאמר 'והוא אמר', והנה על אמרתך ומעשיך יהיו החיים, ולכל. עת בהן חיי רוחי: ותחלימני, מגזרת יחלמו בניהם [איוב ל"ט ד'] ירבו בבר, ובדברי חכמים ז"ל עתים חלים [ראש השנה כ"ח]: 17 הנה לשלום, כאשר הייתי בחצי ימי, כי בן תשע ושלשים שנה היה כאשר חלה, כי אם תתגבר המרה האדומה על תולדת האדם, לעולם יהיה חולה בנערותו ויהי' בשלום בזקנותו, והפך זה תתגבר הלחה[1], והנה האמצעיים שנות[2]) שלום: מר לי מר, פעמים לחזוק, ויש אומרים מגזרת תמורה [ויקרא ל"ח י"ז]: משחת בלי, יש אומרים מגזרת בלתי [ברא' י"ח י"ב] והוא שם על משקל פרי, ואחרים אמרו שהוא במקום הזה כמו לא, והוא הפך[3]), והראשון הוא הישר בעיני, כאילו אמר ואתה חשקת נפשי והעליתני משחת בלי: כי (אותי)[4]) השלכת אחרי גוך. דרך משל, כבן אדם שלא יראה מה שיש אחריו, כי ידענו שאין גו לבורא הגויות, הנה ראיה על אשר אמרו קדמונינו שבעבור חטא שעשה היה מת בקוצר שנים, והם העתיקו כי המת קודם חמשים ושתים שנה הנו בכרת, ועל זה נעצב כי לא ידע שעבר עבירה שהוא חייב שימות בכרת, על כן אמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך והטוב בעיניך עשיתי, והנה הזכיר המחשבה והמעשה, והקדמונים אמרו כי לא התעסק במצות פריה[5]): 18 כי לא שאול תודך, הטעם על הגוף הנקבר בשאול, [מלת לא מושכת עצמה ואחרת עמה] וכן הוא מות לא יהללך, כמו מתן בסתר יכפה אף [משלי כ"א י"ד]: ישברו, כמו ייחלו, כמו עיני כל אליך ישברו [תהל' קמ"ה ט"ו]. ורבים יתמהו איך כתב הנביא כדברי' האלה, שמכחישים בתחיי' המתי', ויש להשיב כי הגוף אין לו כח ולא דעת בצאת הנשמה ממנו, ולמה יתמהו, והנה גם בהיות הנשמה דבקה עם הגוף איננו מבין ואף כי במותו: 19 חי חי, פעמים והטעם מי שחי כמוני, או שיחיה אחרי חליו, הוא חייב שיודך, והטעם בפה, שבו תראה חבור הנשמה עם הגוף בדרך ההודאות, ויש אומרים כי חי הראשון הוא השם, ואין צורך: אב לבנים יודיע, אלה האמונות[6]): 20 יי, אמר או יאמר או יצוה: ונגינותי, שאחבר אנגנם אני והמשוררים שהם בבית השם, כל ימי חיינו: 21 ויאמר,

---

[1]) הלחה הלבנה. ב. [2]) שלום. ב [3]) ר"ל שלא במקומו, והוא כמו מבלי שחת:
[4]) = ד. [5]) פריה ורביה. ב. [6]) אין כוונת הראב"ע לפרש מלות אל אמתך (כדעת רד"ק), כאילו נכתב אֱל ה' ואף גם זאת איננו נכון לחבר מלת אל לי' רבים, אל מלת אמתך לי' יחיד, רק כוונתו למלאות חסרון השאול ומעט הפסוק. ופי', יודיע האמונות האלה אשר הזכיר (מפסוק י"ז ואילך), ולא פי' מלות „אל אמתך" כי מובנות מאליהן:

Digitized by Google

זה פלא כי התאנים הם מזיקים לשחין וזה שאמר הנביא יש אומרים כי
הם במצות[1]): דבלת תאנים, נפתחים דבקים, ויחתכו במאכלת[2]): וימרחו,
קרוב בלשון קדר, וטעמו ידוע: 22 ויאמר, הטעם וכבר אמר חזקיהו מה
אות, וכבר הזכירו למעלה [ל״ח ז׳] וזה לך האות מאת יי:

לט

בעת, פרשה זו מפורשת בספר מלכים:

מ

1 נחמו נחמו עמי, נדבקה זאת הפרשה בעבור שהזכיר למעלה כי
כל אוצרות המלך גם בניו יגלו לבבל, על כן אחרי זאת הנחמות: ואלה
הנחמות הראשונות מחצי הספר על דעת רבי משה הכהן על בית שני,
ולפי דעתי הכל על גלותינו, רק יש בתוך הספר דברי גלות בבל לזכר,
כי[3]) כורש ששלח הגולה, ואולם באחרית הספר דברים הם לעתיד כאשר
אפרש, ודע כי מעתיקי המצות ז״ל אמרו כי ספר שמואל כתבו שמואל
והוא אמת עד וימת שמואל [שמואל א׳ כ״ה א׳], והנה דברי הימים יוכיח
ששם דור אחר דור[4]) לבני[5]) זרובבל, והעד מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו
[מ״ט ז׳], ויש להשיב כאשר ישמעו שם הנביא, ואם איננו, והמשכיל יבין:
ומלת נחמו דברי השם לנביאו או לגדולי העם וטעם פעמים דרך מהירות
או רגע אחרי רגע: 2 דברו, לעולם דבור על לב להסיר העצב והדאגה
שעברה, וכן וידבר על לבם [ברא׳ נ׳ כ״א], וטעם ירושלם כנסת ישראל:
כי מלאה צבאה, מלאו ימיה, וכמוהו כל ימי צבאי איחל [איוב י״ד י״ד]
הלא צבא לאנוש [שם ז׳ א׳] והמפרשים אמרו שהוא כמשמעו, והראשון
הוא הנכון: כי נרצה, נשלם ותם, כמו עד ירצה כשכיר יומו [שם י״ד ו׳]
אז תרצה הארץ [ויקרא כ״ו ל״ד] כטעם תם עונך [איכה ד׳ כ״ב]: כפלים,
מצרות שלקח כל גוי: בכל חטאותיה, בעבור כל חטאותיה: 3 קול קורא,
הם המבשרים: פנו, יאמר לכל גוי: דרך יי, הטעם אלה שהיו בגלות
שישובו להר הקודש וזהו דרך יי: ישרו, הטעם כפול: 4 כל גיא ינשא
שהוא שפל אז ינשא, והנה גיא איננו סמוך כמו גיא המון גוג [יחז׳ ל״ט
י״א] ויתכן שתחסר מלת גיא כך וכך, כמו מה מליל [כ״א י״א] והטעם
שיבאו השבים בלא יגיעה: העקוב, כמו עקוב הלב [ירמ׳ י״ז ט׳] והוא

---

1) טעות שצריך תקון יש כאן, ואולי יש להגיה: ישאו, ימרחו הם צווי: 2) כי דבלת התאנים נפתחים דבקים ויחתכו במאכלת, זה פלא כי התאנים מזיקין לשחין וזה שאמר הנביא י״א במצות השם: ג. ב. 3) נ״ל כי יש כאן חסרון או טעות, אולי צ״ל כמו ח׳ כי: 4) = א. 5) נ״ל לפני.

Digitized by Google

הסך מישור: והרכסים, מגזרת מרכסי איש [תהל' ל"א כ"א]. כטעם מקום
מעוות: 5 ונגלה, כאשר יחדש השם זה הפלא אז יראה כבוד השם:
כי פי ה' דבר, אלה הנבואות: 6 קול, דבק בכבוד השם: כי השם דברו
יקום לבדו ולא כבן אדם[1]): וטעם קול אומר קרא הוא המלאך שיאמר לנביא
קרא: כל הבשר חציר, כחציר כמו כי שמש ומגן יי [תהל' פ"ד י"ב]:
כציץ השדה, בבקר יציץ וחלף ולערב ימולל ויבש [שם צ' ו']: 7 יבש
חציר, הוא הצמח הלח, וכן בלשון ישמעאל: נשבה בו, כמו מרחפת,
מגזרת וישב אותם אברם [ברא' ט"ו י"א] ואם הם שני ענינים [צ"ל בנינים]:
אכן, כחציר כל העם[2]): 8 יבש וגו', אחר היותו כחציר, יבש, ואחר
היותו כציץ, הנו כנבל, רק דבר השם יקום כמו יעמד, ואין מי ישיבנו:
כי רוח יי, והטעם הרוח שישלח נושב בחציר וייבש: 9 על, מבשרת
ציון, הטעם על עדה ולא נקבה ממש: 10 הנה, בחזק יבא, תואר היד
כי ימצא על לשון זכר כמו והנה בו מגילת ספר [יחז' ב' ט']: הנה שכרו,
שיתן שכר לחוכי לו וככה פעלתו פעולת שכיר, והטעם שכר הפועל, ולפי
דעתי שזה הטעם איננו דבק עם הפרשה, רק הוא אומר שאיננו כמבקש
שכר, והטעם איננו כרועה שכיר, על כן 11 עדרו ירעה כרועה [צ"ל
כרעה עדרו ירעה]: ובחיקו ישא, מי שלא יוכל ללכת: עלות, הם ההרות[3]),
שיעלו עליהם הזכרים: ינהלם, בלט, וזה הטעם שהשם יקבץ בני הגולה
ויחבוש הנשברים: 12 מי וגו', והתמהים איך יהיה זה, והלא השם ברא
הכל וידע כמה מים יש בים, כאילו מדדם: בשעלו, כמו בשעלי שעורים
[יחז' י"ג י"ט]: ושמים, שנטה כיריעה, ידע מדתם כי הוא בראם בגבורתו
כפי החכמה, כאילו מדדם בזרת, וכדרך בן אדם דבר הכתוב: וכל, כמו
מדד, ותרגום וימדו בעומר [שמות ט"ז י"ח] וכלו: בשליש, כמו משורה,
ויתכן להיותו מגזרת שלש, לכן לא נדע היום איך יהיו[4]) המדות הקדמונים,
וכן ותשקמו בדמעות שליש [תהל' פ' ו']: ושקל בפלס, הוא הנקרא
קריסתון, הוא שיש לו זרוע ארוך, והוא מגזרת פלס מעגל [משלי ד' כ"ו]:
וגבעות במאזנים, והטעם שישים בכף מאזנים גבעה ובכף האחרי אחרת,
וזה דרך משל: 13 מי וגו', אמר הגאון כי לא הזכיר הרוח עם השלשה
המוסדים, ואמר כי השם תשובה, כאילו אמר מי תכן הרוח, והתשובה
השם, ולפי דעתי שזה איננו נכון, בעבור שהכתוב הוא את רוח[5]), ומה
טעם איש עצתו יודיענו, וכן פירושו, מי תכן רוח השם, וסמך הרוח אליו,
כמו ורוח אלהים מרחפת [ברא' א' ב'], ומי הראשון מושך אחר, ומי איש
שיודיענו השם עצתו, למה ברא כן: 14 את מי נועץ, מבנין נפעל פועל
עבר, על כן הוא פתוח ע"ן, עם מי התיעץ: ויבינהו, ויתן בינה לשם,

---

[1]) צ"ל כי מלות 'כי ... אדם' מקומן אחרי מלת הנבואות בפסוק הקודם: [2]) בכ"י ג
חסר פי' כל הפסוק. [3]) העלות. א. ב. [4]) היו ב. ג. [5]) נסמך, ואלו היה נפרד
היה כתוב אל הרוח.

Digitized by Google

ולימדו בארח משפט, ששם לכל מוסר ומוסר[1]): וילמדהו דעת, העתידות:
15 הן גוים כמר מדלי, כטיפה הנופלת מהדלי, ואין רע לו: וכשחק, הוא האבק הדק מגזרת ושחקת ממנה הדק [שמות ל׳ ל״ו], ואחר שכל בני אדם הבל נגדו את מי נועץ: יטול, ישליך, כמו ויטילו את הכלים [יונה א׳ ה׳] אך הוא משורש אחר, ורבי יונה המדקדק אמר, כי יטול מבנין נפעל, בדרך רחוקה, או פירוש יטול ישא, כמו נוטל:
16 ולבנון, ואין לשם צורך לעולות, כי אין די בלבנון לבער, וטעם לבנון שיבינו השומעים, כי הטעם כל עצי הארץ וכן טעם חיתו:
17 כל וגו׳, והנה הזכיר כל הגוים, והם האדם, ואחר כך הצמחים והחיות, והטעם אחר שכל הגוים הם כאין ומ״ם מאפס כמ״ם המה מהבל יחד [תהל׳ ס״ב י׳] כאילו אמר פחותים מאפס הם נחשבים[2]), והתמה מהגאון ז״ל שאמר שבני אדם נכבדים ממלאכי השם והלא קרא זאת הפרשה:
18 ואל מי תדמיון אל, הם בלא ה״א הדעת[3]), כמו אלהים הוא יודע [יהושע כ״ב כ״ב]:
19 הפסל, הוא הנכרת מאבן או מעץ: נסך, כמו עגל מסכה [שמות ל״ב ד׳]: ירקענו, כמו וירקעו את פחי הזהב [שמות ל״ט ג׳], ומגזרת רקיע [בראשׁ א׳ ז׳]: ורתוקו׳, כמו עשה הרתוק [יחז׳ ז׳ כ״ג] כדמות שלשלאות:
20 המסכן, יש אומרים כי המסכן כמו סוכן [כ״ב ט״ו] הוא המושם על האוצרות, וכן הוא המסכן שהוא מסכן על תרומה, והנכון[4]) שהוא תואר [העץ] שהוא אצור[5]) באוצר, שהוא תרומה לעשות ממנו פסל: יבחר, בעל התרומה: לא ימוט, לחזקנו במסמרים:
21 הלא תדעו, בשיקול הדעת שהוא העיק׳: הלא תשמעו, שילמדוהו אותם[6]) אחרים: הלא הוגד מראש, וזה למטה מכל הדעות: מראש, מיום היותכם, ואם אין לכם דעת, הלא הבינותם מוסדות הארץ:
22 היושב על חוג, מגזרת ובמחוגה [מ״ד י״ג], והטעם הכלי העושה ההוג, והוא הקו הסובב בעגול, והנה לעד כי הארץ עגולה לא רבועה, ואם אין צורך לפסוק, כי הדבר ידוע בראיות גמורות, וטעם היושב שהכל מלא כבודו: כדק, כשפריר [ירמ׳ מ״ג י׳], והוא קרוב מתבנית האהל, ואלה השמים אינם האופנים[7]): וימתחם, כמו ויפרשם: לשבת, תחתיו[8]), והטעם כי השם הוא היושב על חוג הארץ:
23 הנותן רוזנים, סגנים, כמו מחתת רזון [משלי י״ד כ״ח], כי שמות התואר ישתנו:
24 אף וגו׳, הטעם כעצים שאבדו כאלו לא נטעו מבנין נפעל, זורעו מבנין שלא נקרא שם פועלו: בל שרש, פעל מבנין פועל הקל: וגם נשף, כמו נשפת ברוחך [שמות ט״ו י׳], וטעם וגם כמו עוד:
25 ואל

---

1) מוסר ומוסר. ב. — אולי צ״ל מוסר מוסר: 2) פחותים הם נחשבים ממלאכי השם. ג.
3) יש לתמוה מה ענין ה״א הדעת כאן? אולי יש להגיה: הם (ר״ל כל הגוים) בלא הדעת כי אלהים הוא יודע: כי הפסוקים הקודמים ענינם חסרון דעת האדם: הוא בלא ה״א הדעת. א. — ואם הוא בלא ה״א הדעת. ב. — בלא הדעת כמו: ג. 4) כן הוא בכ״י ב. נ. — ויש נכון. ד. ו. 5) אוצר ב. ג. 6) שילמדו אתכם. ג. 7) כי אם האויר. ג. 8) תחתיו בני האדמה ואין רע למעלה ויתמהם. ב. — בני האדם. ג.

Digitized by Google

וגו׳, הטעם, יאמר לעובדי הפסל, היש בבני אדם בעיניכם נכבדים מהרוזנים
והשופטים, הלא תראו שהשם ישמידם כרגע: ואשוה, אהיה שוה עמו
וטעם קדוש, כי השם קדוש מהשתוות עם אחד ממעשיו, אף כי עם מעשה
ממעשיו[1]): 26 שאו, מי ברא אלה, הבריאות[2]) שהם שם, ומי הוא
המוציא בכל יום במספר צבאם, וזה כנגד הרואי׳, גם יתכן להיותו רמז
לכוכבי לכת שיש מספר ידוע לכל אחד אצל השם, רק בני קדם וכל חכמי
המזלות עד היום לא יוכלו לעמוד על אמונת מספר צאת כל אחד, או ידבר
על מספר הכוכבים שהם בגלגל העליון, כי אין יכולת לדעת מספרם: מרוב
אונים, שיש לשם, ושהוא אמיץ כח: איש לא נעדר, והטעם על המספר,
או על עצם כל כוכב, איננו מת לעולם, והנה איש כמו עצם, וכן והאיש
גבריאל [דניאל ט׳ כ״א]: 27 למה, נסתרה דרכי, אין השם רואה מה אני
עושה, וככה משפטי יעבור, והטעם יעבור ממני משפטי, ולא ישפטני על
דרכי: 28 הלא ידעת, בשקול הדעת, כי בראיות גמורות ידע המשכיל את
בוראו: אם לא שמעת, שיהיה מאמין בדברי המשכילים: אלהי עולם,
אלהי נצח, והטעם כאשר היה כן הוא, ולא ישנה[3]): בורא קצות הארץ,
כבר פרשתי בסדר בראשית [א׳ א׳] כי בורא קרוב מגזרת גוזר, וטעם קצות
הוא הקו הסובב, ועל דעת אנשי תושיה, כי הקו איננו גוף: ואחר שהוא
השם עומד לעולם, והנה הארץ לעד שהוא מעמיד אותה תמיד בתוך
הגלגלים על בלימה: לא יעף ולא ייגע ואין חקר לתבונתו, והנה לעולם לא
תמוש גבורתו וחכמתו: ויש אומרים כי נסתרה דרכי רמז על הצרות,
שישראל יחשבו כי השם לא ידעם, או אם ידעם לא יוכל להושיעם:
29 נותן וגו׳, הוא איך ייגע, והוא הנותן ליעף כח ולאשר אין אונים לו
ירבה עצמה, על משקל[4]) חכמה: 30 ויעפו, והנערים שיש להם כח
ייעפו, והבחורים יכשלו: 31 וקוי יי יחליפו, קודם תום הכח הראשון,
יבא כח אחר מהשם להם, וכמוהו אם יכרת ועוד יחליף [איוב י״ד ז׳], וזאת
הלשון קרובה בלשון קדר: יעלו אבר, כמו[5]) כנף מי יתן לי אבר [תהל׳
נ״ה ז׳] ויתכן היות זה הטעם, כי ישראל שקוו, השם הוא יחזיקם וישיבם
אל ירושלם, והבבליים שהם[6]) גבורים יחלשו:

מא

1 החרישו, כאילו אמר החרישו ושמעו אלי: ולאומים יחליפו כח,
אם יש בהם יכולת: יגשו, ואחרי שיחליפו כח אז ידברו ונקרב למשפט

---

[1]) אף כי.... ממעשיו = ב. [2]) הבריות. ג. [3]) לא ישתנה. ג. — ישונה. ב.
[4]) עם על משקל. ל. ג. [5]) הנך יכשלו, אבר כמו. ג. [6]) עמיו. ב. ג.

לדעת, אי זה גבור: 2 מי העיר וגו׳, הקדמונים אמרו כי זה רמז על אברהם שהתגבר על המלכים ושבר הצלמים, והראיה שאמר אחר כן זרע אברהם אוהבי, גם זה נכון, ולפי דעתי שהוא רמז על כורש, כי כל הפרשה היא דבקה וכן כתוב קורא ממזרח עיט [מ״ו י״א], והנה אחריו העירותי מצפון ויאת ממזרח שמש יקרא בשמי [מ״א כ״ה], והפרשה כולה[1]) מפורש שם כורש: ממזרח, כי עילם צפונית מזרחית בבל[2]): צדק יקראהו לרגלו, יפגע, או צדק יקראהו בכל מקום לכתו: ומלכים ירד, ישליט אחרים על מלכים, כי זאת המלה מבנין הפעיל והטעם כמו וירד מיעקב [במדבר כ״ד י״ט]: יתן כעפר חרבו, חרב כל מלך, וי״א כי יהיו לו חרבות רבות: וקשתותיו, תעופינה כקש נדף: 3 ירדפם וגו׳, ירדף אחרי המלכים, ויעבר בשלום, ולא ייעף, כאילו לא בא ברגליו האורח: 4 מי פעל ועשה, כדרך תקון, כמו וימהר לעשות אותו [בראש׳ י״ח ז׳], והטעם מי פעל זה, השם עשהו שהוא קורא הדורות מראש קודם שיהיו, והטעם שידע כל הדורות הבאים, ויקרא כל דור לעמוד בעתו: אני יי, הראשון לכל הדורות שעברו, ועם אחרונים אני הוא: 5 ראו איים, גבורת כורש: קרבו, אלה[3]): ויאתיון, מלה שלימה, כי היו״ד תחת ה״א הנח, שהוא למ״ד הפעל: 6 איש וגו׳, כל אי ואי וכל איש ואיש וכל גוי וגוי יוסיפו לעבוד ע״ז, אולי ימלטו מיד כורש: 7 ויחזק, מחליק, מגזרת ואנכי איש חלק [בראש׳ כ״ז י״א]: פטיש, ידוע, כמו וכפטיש יפוצץ סלע [ירמ׳ כ״ג כ״ט]: הולם פעם, מגזרת והלמה סיסרא [שופט׳ ה׳ כ״ו], והוא הברזל שיוכה עליו[4]) בו, ופעם יתכן היותו כלי הברזל שיכו עליו[5]) ונקרא פעם בעבור שיוכה עליו (פעם[6])), או הולם פעם כלי אחד: אומר לדבק, עד שיהיה הדבק טוב[7]): 8 ואתה וגו׳, אלה הם עובדי[8]) עבודה זרה (דברי הנביא[9])) ואתה ישראל עבדי, וטעם זכר אברהם כי הוציאו מבין עובדי עבודי זרה, ואוהבי איננו כמו אהובי כי אוהבי פועל[10]): 9 אשר, מקצות הארץ, שהיו בבבל, והיא רחוקה מארצם: ומאציליה, מגדוליה, הם נאצלים מהכל, כמו ואצלתי מן הרוח [במדבר י״א י״ז], וכן ואל אצילי בני ישראל [שמות כ״ד י״א], או פירושו מבין אציליה: 10 אל תשתע, תי״ו לבנין התפעל, ובא פ״א הפועל קודם התי״ו כמשפט הלשון[11]), והטעם תרפה, כמו שעו מני [כ״ב ד׳]: 11 הן, הנחרים בך, מבנין נפעל מגזרת חרי אף [שמות י״א ח׳], וכמו נחרו בי [שה״ש א׳ ו׳], והטעם על בני בבל, כי בעת פקדתם והחריבם, פקד את בניו ושבו לגבולם

---

1) נ״ל והפרשה כה אמר (מ״ה). 2) = נ. ג. 3) אלה אל אלה. נ. 4) = נ.
5) ופעם יתכן.... עליו. = ג. 6) פעם אחר פעם. נ. 7) = נ. ג. — בכ״י נ. נוסף כאן פי׳ הפסוק וגם בכ״י נ. הועתק: העושה הפסל מחזק הפועלים הם החרש של עץ והצורף והמחליק בפטיש וההולם בפעם ואם הטעם ולעיל בהולם פעם בשביל המלה הקטנה והוא ע״מ פועל ולא על פסל פועל. 8) אלה הם דברי עובדי. נ. ג. 9) = נ. ג. 10) כי אהובי פעול אוהבי פועל יוצא מאוהב ונדבק באהוב והוא הפעול: ד. 11) כל ע״ין. ג.

Digitized by Google

במצות כורש: 12 תבקשם, מצותך, חסר נו״ן על כן נדגש הצד״י, על משקל מלקות[1]), וכן אוהב מצה [משלי י״ז י״ט] כי ינצו אנשים [דבר׳ כ״ה י״א]: וכאפס, כמו לא: 13 כי, מחזיק ימינך, כי זה דבר פלא שנלכדה בבל ונהרגו בחוריה במדינה[2]), ונמלטו ישראל: 14 אל תיראי תולעת, שהיה ישראל נחשב כתולעת בעיני הבבליי, והטעם אל תיראי שתהרגי עם הבבליים: כי אני עזרתיך, פועל עבר תחת עתיד, והטעם, כי כל הגזירות העתידות, להיותם חשובות כאילו הם, ועוד כי עבר ועתיד הם כנגד הנבראים לבדם: 15 למורג, ידוע, וכמוהו המוריגי׳ [שמואל ב׳ כ״ד כ״ב]: חרוץ, שהוא גזור כמשפט, כמו כן משפטך אתה חרצת [מלכ׳ א׳ כ׳ מ׳] אל תתמה בעבור שהכתוב ידבר עם ישראל בלשון נקבה גם לשון זכר בפסוק אחד, כי טעם הנקבה העדה, ואיננה נקבה ממש, וטעם תדוש הרים משל לבבליים: 16 תזרם, רמז שיאבדו רוב הבבליים, גם ישראל שללו הבבליים: 17 העניים, כאשר תשובו[3]) מבבל אל ירושלם: נשתה, חרבה כמו ונשתו מים מהים [י״ט ה׳]: אני יי אענם, אני אלהי ישראל, כי אני מושך אחר עמו כמשפט: 18 אפתח, שפיים, הם גבוהים, הפך בקעות, גם זה פלא להיות נהר על שפי׳: אשים מדבר, שאין שם יישוב: 19 אתן במדבר ארז שטה, חסר וי״ו, ארז ושטה, כמו שמש ירח עמד [חבקוק ג׳ י״א]: תדהר ותאשור, אילנים, וכל אלה סביבות הנהרים, כי בכל מקום שהוא חסר מים לא יצמחו: 20 למען יראו, האביונים יראו בעיניהם וישימו לב: וקדוש ישראל בראה, כפי דעתי כמו גזר זאת, ולפי דעת רבים שהשם יביא[4]) מים ולא מיש: 21 קרבו, צווי מהבנין הכבד הדגוש, על משקל ברכו יי [שופט׳ ה׳ ב׳]: עצומותיכם, כמו ריבכם, וכן ובין עצומים יפריד [משלי י״ח י״ח] ויתכן היותו מגזרת עצום, והנה הוא תואר הרבים[5]): 22 יגישו, הצלמים: והגה טעם[6]) קרבו [ריבכם וגו׳] עם ישראל [ידבר] שלא היו מאמינים, והיו עובדים גם בבבל צלמים, וטעם ריבכם עד שנראה אי זה טוב: 23 הגידו, מדבר עם הצלמים[7]): האותיות, מגזרת אתא בקר [כ״א י״ב] וטעם [לאחור] העתידות הבאות לאחור הוא הזמן הבא, כי הזמן שעבר יקרא לפנים, אז נדע כי יש בכם כח להטיב ולהרע: ונשתעה, ונספר ותרגום ויספר משה [שמות י״ח ח׳] בארמי׳ ואישתעי׳, ויש אומרים כמו ואל תשתע [מ״א י׳]: 24 הן אתם, סימן לצלמים: מאפע, כמו אין והבל, ואין ריע לו בכל המקרא: תועבה וגו׳, הטעם איש תועבה יבחר בכם או לתועבה יבחר בכם, עובד אתכם: 25 העירותי, נפתח הה״א בעבור העי״ן שהוא אחריו: מצפון, כי עילם צפונית מזרחית

---

1) מלכותך. ג. — מלכות. ב. 2) = ב. ג. 3) ותוכו. ב. ג. 4) בכלל. ב.
5) הָרָבִים או צ״ל הָרִיב. — בכ״י ב. הגי׳ הָרִיבִים. 6) כטעם. ג. 7) אי זה
מדבר על הצלמים הגידו. ג.

לבבל, ותחסר מלת איש, וכן הוא, העירותי איש מצפון והוא כורש: ויאת,
מלה זרה בעבור שהפ״א והלמ״ד מאותיות הנח, והיה ראוי להיותו על
משקל ויפן, וכאשר נעלם האל״ף הרחיבו מה שיש לפניו כמשפט אותיות
הגרון, על כן נפתח הי״וד, והנה הוא מבנין הקל: ויבא [סגנים], בארצות
סגנים, או במחנה סגנים, וירמסם: 26 מי, ונאמר צדיק, צדקו דבריו,
והפך הכזב, והנה אין משמיע ואין מי שישמע אמרי הצלמים, כי פה להם
ולא ידַברו [תהל׳ קט״ו ה׳]: 27 ראשון, ראשון אחר ראשון, וזה תאר
המבשר: הנה [הנם], שיאמר המבשר לציון, והנה בניך והנם[1]), והכפל
להורות על המהירות: 28 וארא, והנה אין איש מאנשי הצלמים שיגידו
זאת: 29 הן כולם, על הצלמים: יש אומרים כי וי״ו און תחת יו״ד כי
אותיות יהו״א מתחלפות, ויתכן היותו כמשמעו, הם הבל ואף כי מעשיהם:
נסכיהם, יש אומרים מגזרת עגל [שמות ל״ב ד׳] מסכה והנכון בעיני, הנסכים
שיסכו להם עובדיהם:

מב

1 הן, רובי המפרשים אמרו כי עבדיהם[2]) (צ״ל עבדי הם) צדיקי ישראל
ויאמר הגאון כי הוא כורש, והנכון בעיני שהוא הנביא, והוא מדבר בעד
נפשו כאשר הזכיר ונתתיך לאור גוים ואתנך לברית עם [מ״ט ו׳]: נתתי
רוחי, רוח נבואה: משפט, אלה העֲתידות, כל אשר יקרה לכל גוי,
יוציאנו, ולפי דעת הגאון, כי כורש יהיה מלך צדק: 2 לא יצעק, כאשר
יעשה השופט בחוץ, שיתחברו אל השופט אנשים[3]): 3 קנה רצוץ, נקרא
על שם סופו, וככה ובגדי ערומים תפשיט [איוב כ״ב ו׳], והטעם הוא לא
ישבר קנה[4]), והטעם לא יכריח: ופשתה, לא יכבנה, שהוא דבר קל, עד
שתהיה כהה, כמו והנה כהה הנגע [ויקרא י״ג ו׳], ויש הפרש ביניהם
בדקדוק, כי כהה של תורה פועל עבר, וזאת כהה תואר השם, והטעם הוא
לא יזיק לגוי בעבור נבואתו, רק יאמר מה שיהיה באמת: לאמת יוציא
משפט, כל גוי, כאשר הוא עתיד להיותו בגזרת השם: 4 לא יכהה,
הנביא, רמז על הדבק ברוח בגוף[5]): ולא ירוץ, גופו, מפעלי הכפל,
מגזרת רצוץ [בפסוק הקודם] כמו ירון ושמח [משלי כ״ט ו׳] והטעם לא ימות
או טעמו אדם לא יכריחנו, כטעם הנזכר למעלה, והוא הנכון: עד ישים
בארץ משפ׳, שתתגלה נבואתו, וזה טעם ולתורתו, תורת נבואתו, כמו

---

[1]) הִנֵּה בניך הִנָּם. ב. ג. [2]) עבד השם. ב. ג. [3]) לא יצעק.... השופט אנשים. = ב. [4]) בכ״י ב. הוסיף המעתיק מלות 'להיות כלון'. [5]) על הדבק ברוח הגוף. פ. — על דבק הרוח בגוף. ב.

Digitized by Google

לתורה ולתעודה [ח׳ כ׳] כאשר פירשתי: 5 כה, בורא השמים, כי יש להם קו, שהוא גבול להם: ונוטיהם, על הארץ, רמז לרקיע: רוקע הארץ וצאצאיה, פועל[1]), ונפתח הקו״ף בעבור הע״ין, [כמו][2], הנוטע אזן הלא ישמע [תהל׳ צ״ד ט׳]: וצאצאיה, הם הצמחים שעל פני האדמה: נותן נשמה, לאדם, והם העם אשר עליה: ורוח, לחיות ההולכים: ואמר עליה [על האדם][3]) בעבור הליכתו בקומה זקופה: 6 אני, אלה דברי הנביא שאמר לו השם בעד נפשו: ואצרך, שלא יגע בך רע: לברית עולם (צ״ל עם), להקים ברית עם, וכן במקום אחר לברית עם להקים ארץ [מ״ט ח׳]: 7 לפקוח, שהוא מבשר ישראל שיצאו מגלות בבל וכן[4]) לאמר לאסורים צאו [מ״ט ט׳]: 8 אני יי הוא שמי, הנכבד, כי אין במקרא שם עצם (לבדו) רק זה לבדו, וזה הוא כבודי, שאגלה העתידות לנביא ויגלם על שמי לכבדני, ולא משרת אחר עמו ולא תהלתי לפסילים: 10 שירו, דברי הנביא[5]), שכל אנשי היבשה[6]) יתנו שבח לשם בשוב ישראל מבבל, על כן הזכיר קדר גם יושבי האיים ויורדי הים בשומעם זה הפלא: 11 ישאו, קול: מדבר ועריו וגו׳ וכל חצרים שיושבים שם קדר, והנה הקדריים לעולם בערבה: ירונו, הגוים יושבי סלע, ירימו קול, כמו ותעבר הרנה [מלכ׳ א׳ כ״ב כ״ו]: יצוחו, הרמת קול לשבח או לגנאי, וכמוהו צוחה על היין [כ״ד י״א]: 12 ישימו וגו׳, יודו כי עשה גבורות (השם), וכן יאמרו, 13 יי כגבור יצא, רמז לגזרות היוצאות על פי השם שהיו בסתר: קנאה, בעבור הבבליים עובדי בל: יריע, מן תרועה: יצריח, כמו מר צורח [צפני׳ א׳ י״ד], יצעק, ואם הם שנים בניינים: יתגבר, שנוצחה בבל: 14 החשתי וגו׳, אלה דברי השם: החשתי, כמו החרשתי, וכן גם אני ידעתי החשו [מלכ׳ ב׳ ב׳ ג׳]: אתאפק, כמו להתאפק [ברא׳ מ״ה א׳]: כיולדה אפעה, אצעק, ואין רע לו, ויש אומרים שהוא כן[7]), כיולדה שהיא יולדת אפעה, כן אשום ואשאף, מגזרת אפעה שרף מעופף [ל׳ ו׳]: אשם, מבנין נפעל מפעלי הכפל: אשאף יחד, כטעם שואף זורח [קהלת׳ א׳ ה׳], והנה היא שממה בלב עם שאוף בפה, וזה הטעם הוא כנגד שיהיו אנשי העולם חושבים כי אין לו כח להושיע עמו: 15 אחריב, ואיך יחשבו זה, והלא יראו שאחריי הרים וגבעות, וכל העשב אוביש, ואעשה מהנהרו׳ איים, שיודו[8]) שם בני אדם: 16 והולכתי וגו׳, ואני מוליך עורים בדרך לא ידעו, כי העור אם היה רגיל בדרך, ילך בה בלי אור, ואני אשי׳ המחשך כאילו הוא אור להם, ומעקשים למישור יש[9]) אומר כי זה רמז לשוב

---

1) פועל יוצא. ב. ג. 2) כ״ה בכ״י ב. ג. 3) כ״ה בכ״י ב. ג. 4) צ״ל שצ״ל וכן להוציא ממסגר וגו׳: 5) עיין לקמן פסוק י״ד. 6) ולא יורדי הים? אולי יש להגיה שכל יורדי הים ואנשי היבשה וגו׳ גם סוף הדברים בשמעם זה הפלא אינו במקומו, וסדר הדברים כן הוא: יתנו שבח לשם בשוב יש׳ מבבל בשמעם זה הפלא, על כן הזכיר וגו׳. 7) כי הוא. ג. 8) שידורו. ב. ג. 9) ישוה. ד:

ישראל מבבל: 17 נסוגו וגו׳. הטעם אני יש לי כח כאשר ארצה, ולא לפסילים: [בפסל], מושך אחר עמו וכן [הוא] לפסילי המסכה, בעבור מלת אתם[1]: 18 החרשים וגו׳. השמיעה והמראה עקרה בלב, והנה אלה חרשי לב ועורי לב: 19 מי וגו׳, זה הכתוב לעד על יושר פירושי[2]: החשתי וגו׳, והטעם אתם עורים כי תאמרו כי [אין] עור רק הנביא: כמלאכי אשלח, הוא שליח השם, וכן כתיב ויאמר חגי מלאך יי [חגי א׳ י״ג]: מי עור כמשולם, כמו וירא מצוה הוא ישולם [משלי י״ג י״ג] מגזרת שלם, וכן[3] המשולם הוא הצדיק: ועור כעבד יי, שיעבד השם, ואם איננו נביא[4]: 20 ראות, מלה זרה בעבור התחברות שני משקלי שם הפעל, בא[5]) המוכרת והסמוך, וכן הוא, יראו דברים רבים ולא תשמרם הנפש או העין, ואזניה׳ יפקחו ולא יסגרום, ולא ישמעו, וזה תמה: 21 יי חפץ וגו׳, זה שלא יבים להראות צדק השם עד שיגדי׳ תורתו, שיפחדו כל עוזביה, או יהיה זה הכתוב [דבק] עם הבא אחריו, כי השם הראה צדקתו, ושם זה העם האומר על הנביא שהוא עור, שסוי ובזוי: 22 והוא, שסוי, מבעלי הה״א כמו שוסי׳ את הגרנות [שמואל א׳ כ״ג א׳]: הפח, שם הפעל, כמו נפיחה, ואם הם שנים שרשים: בחורים, מגזרת חור פתן [י״א ח׳], והטעם שהם אסורים יושבים בתחתית יוצאי השבי[6]: השב, בעבור שהוא סוף פסוק, והוא פועל יוצא, השב המשסה: מי בכם יגיד[7]) זאת, כמו זה הנביא שתאמרו שהוא עור, וישמע העתיד וזה לאחור, והוא מגזרת אל תאחרו אותי [ברא׳ כ״ד נ״ו]: לפנים, מגזרת פנה[8]: 24 מי וגו׳, אז יודה השם ויאמר מי נתננו למשיסה הלא יי זו כטעם זה הוא שחטאנו לו, ולא אבו אבותינו שמוע ללכת בדרכיו: 25 וישפך עליו, כמו בנות צעדה עלי שור [בראשית מ״ט כ״ב], על כל אחד מאבותינו: חמה, והיא[9]) חמת אפו, כמו האהלה שרה אמו [ברא׳ כ״ד ס״ז]: ותלהטהו מסביב, מגזרת להט החרב [ברא׳ ג׳ כ״ד], והנה יודו כי אבותם היו עורי לב שלא ידעו:

---

1) אדם ו. 2) כי עבדי הוא הנביא. 3) הוא ישולם. הוא יְשֻׁלַּם ומגזרת שלם, והגה ב.
4) = ב. 5) אולי נ״ל בא׳ (ר״ל במלה אחת). = ג. 6) נ״ל כי מלות יצאי השבי הן טעות סופר אשר העתיקן בטעות מסוף הפסוק, יוצא. השב. — בתחתית ארץ, יצאי השבי. ג. — בתחתיות ארץ. ב. — בתחתית יושבי השבי. א. 7) גרסתנו במקרא היא „יאזין". 8) מלת לפנים איננה בפסוק הזה, ופירושה רק לבאר מלת לאחור, לכן נ״ל כי העיקר חסר כאן וכן נ״ל: לפנים, העבר, מגז׳ פנה, 9) חמה חסר והוא. ב,

מג

1 ועתה, אמר הנביא אחרי שאתם מודים, עתה יגאלכם השם: קראתי בשמך, מעלה גדולה, כמו ראה קראתי בשם [שמות ל״א ב׳] והמעלה היא שאתם[1]) שלי: 2 כי וגו׳, הכתוב ידמה השרים[2]) לנהרים, גם אש, כמו אש יצאה מחשבון [במדבר כ״א כ״ח], וטעם כי תעבור במים, על מדי ופרס כאשר ילכדו בבל: 3 נתתי כפרך מצרים, שמלכי מדי יעשו להם רעה: 4 ואתן אדם, שאני בראתים כאשר בראתיך: 5 ממזרח, היא בבל: וממערב, היא מצרים ואשור[3]), וכתי׳ והסב לב מלך אשור [עזרא ו׳ כ״ב]: 6 אומר לצפון תני, בני: ולתימן, ימין: והנה יקבצם מארבע כנפות הארץ: [בני], ובנותי, אנשים ונשים: 7 כל וגו׳, יש אומרים כי נקרא כמו קורא, ואיננו נכון, רק הוא כמשמעו, כל הנקרא בשמי שהם עם יי: ולכבודי, להיות כבוד לשמי: בראתיו, זה העם: אף עשיתיו, הטעם ותקנתיו, ורבי שלמה בעל השירים השקולי׳ ז״ל[4]) פירש בו[5]) כי זה אור העולם, ואיננו דבק בטעם הפרשה: 8 הוציא, שם הפועל: עם עור, שהיו כן בתחילה, ואף על פי שיש להם עינים, והנה כל הפרשה דבקה: 9 כל וגו׳, ושמא יאמר אדם כי ישראל לא ידעו אלה העתידות, כי הם עורים, שמא יש בגוים ובחכמיהם מי שידע׳, מי בכם[6]) יגיד אלה העתידות, וישמיעונו[7]) ראשונות שעברו, שאמרו הם קודם היותם שתהינה: יתנו עדיהם, מי שמע זה: [ויצדקו], אז יהיו צדיקי פה: ישמעו, העדים כן, ויאמרו אמת, כך היה: 10 אתם, עם ישראל ידבר ועבדי הוא הנביא: כי אני הוא, זה הייחוד שאי׳ למעלה ממנו, כי כל יש איננו הוא בעצמו: לפני לא נוצר אל, יש אומרים לפני מעמד הר סיני, ואחרי אחרי המעמד ואין צורך, רק הוא, אין לפני אל וכן אחרי לא יהיה, והטעם כי הוא ראשון ואחרון, ונזכר נוצר עם אל, כי אין אל מבלעדיו כי אם נוצר, ועורי לב יחשבו שיצא מדברי הנביא שהשם נוצר חלילה חלילה, רק לא יבינו האמת: 11 אנכי אנכי, הטעם אנכי אנכי פעמים, שלא אשתנה, כהשתנות צבאות מעלה כנגד המוצק, והתחתיים בעצם ובתבנית, על כן אושיע בכל עת: 12 אנכי הגדתי, במצרים להושיעכם: והושעתי, והשמעתי, אתכם קולי בהר סיני: ואין בכם זר, כי ישראל לבדם היו: ואתם עדי, והטעם ששמעתם כן מפי אבותיכם: ואני [צ״ל אני] אל, תמיד, כטעם אני יי לא שניתי [מלאכי ג׳ ו׳]: 13 גם [מיום], הטעם אני אל קודם היות (שם) יום, על כן מלת גם: [מיום], מהיות

---

1) שאתם. ב. 2) נ״ל שר״ל העמים, או הנהרים כי אחריו במים על מדי ופרס ולא הזכיר השרים. — הנהרים ב. ג. 3) נ״ל כי טעה המחבר באמרו כי אשור בנעבר א״י, ואין זה טעות סופר כי כמה פעמים נמצא בספר. 4) חסרנו בשלש. א. 5) עיין בעלי המגיד ד׳ פ״ר הגר ל״ד. 6) אולי צ״ל בהם. 7) וישמיעם. ד. ו. 8) ראשונות שעברו הן. ד. ו.

Digitized by Google

יום: אני הוא, ואחר שאני אל מי ינצל מידי: אפעל, חפצי ורצוני, ומי ישוב פעולתי: 14 כה, שלחתי בבלה, יש אומרים כי ת״ו שלחתי רמז לנביא, ולפי דעתי שהוא דבר יי, כי בתחלה כה אמר יי, ואחר כן אני יי קדושכם, והנה הטעם, כל כך באתי במהרה[1], כאילו שלחתי. וחכם גדול בספרד אמר כי הכבוד ידבר עם הנביא, ושר ישראל הוא, המשולח אל בבל לגאול ישראל: והורדתי בריחים, בריחי בבל[2], והיתה[3]) נלכדת, כטעם אבד ושבר בריחיה [איכה ב׳ ט׳], שערי המדינה: [וכשדים וגו׳], ואוריד כשדים שהם באניות רנתם, אורידם מהאניות: 15 אני יי קדושכם, שאהיה מלככם להושיעכם: 16 כה, הנותן בים דרך, לאות כי אניות תבאנה מהאויבים אל בבל וינצחו אניות בבל: 17 המוציא רכב וסוס חיל [ועזוז], כבד ועזוז[4] ביבשה, והם הכשדים היוצאים להלחם עם הפרסיים: דעכו, מהבנין שלא נקרא שם פעלו[5] וטעמו כבו וכן ידעך נרו באשון חשך [משלי כ׳ כ׳]: 18 אל תזכרו, בפה, הפלאים הקדמונים: אל תתבוננו, בהם במחשבה: 19 הנני עשה חדשה, לכידת בבל, או שימלטו ישראל לבדם, והוא הנכון בעיני, ועוד שאשים במדבר מים, בעבור השבים מהגולה אל ציון: 20 תכבדני, על הטוב שאני עושה, והזכיר תנים וגו׳ בעבור שהם דרים בארץ ציה, וזה הטוב אעשנו בעבור כבוד עמי: 21 עם זו, כמו זה, והטעם, זה הוא העם שלו והטעם על אלו השבים: 22 ולא וגו׳ הטעם כי זאת הטובה שעשה [צ״ל שאעשה] עם עמי איננה חיוב, כי אפילו ישראל[6] בבבל לא בקשוני: וטעם כי יגעת אפילו לא קראת אותי עד שתיגע בשבילי: וטעם ישראל קריאה, כמו אתה ישראל: 23 לא הבאת לי, עולותיך בבבל: ולא כבדתני, בזבחי שלמים ולא בקשתי ממך שתעבדני במנחה: ולא הוגעתיך בלבונה, שתקנה לי: 24 קנה, הוא קנה בושם: וחלב, זבחי חטאת לא הרויתני בהם, והנה הוא חסר בי״ת כמו ששת ימים [שמות כ׳ י״א]: אך העבדתני, דברה תורה כלשון בני אדם, והטעם כי בעבור חטאותיך שבתי בעיני הגוים כעבד שאין לו כח, וכן טעם הוגעתני: 25 אנכי וגו׳, והנה למעני שלא יחולל שמי, אמחה פשעיך: 26 הזכירני, ואם תאמר שלא חטאת לי בהיותך בארצך, וחנם הגליתיך, הזכירני: נשפטה יחד, נעמד למשפט: ספר, דבריך אתה למען תצדק: 27 אביך הראשון, הוא ירבעם, שבחרו ישראל למלך, לא על פי השם: ומליציך, הם השרים מליצי המלך או הלויים מליצי הכהנים, ויש אומרים שאביך הם המלמדים כמו אבי אבי רכב ישראל [מלכים ב׳ ב׳ י״ב] וישימני לאב לפרעה [בראש׳ מ״ה ח׳] אבי כל תופש כנור

---

1) במהרה לגאול אתכם. גר׳ רד״ק בפירושו: 2) בריחי בבל = ג. 3) והיה. ג.
4) עזת הוא שם התואר, וכאשר לא קדמו שם התואר אחר, השלים ראב״ע את המספר בתוספו אלא כדי להצדיק את וי״ו הסמוך: 5) ראב״ע גרס דֹעֲכוּ ח׳ דָּעֲכוּ: 6) = ג.

Digitized by Google

ועונב [שם מ"ה ה'] והמליצים הם התלמידים, והוא מגזרת כי המליץ [שם
מ"ב כ"ג]: 28 ואחלל [שרי קדש], הם הכהנים, וכן כתיב כי היו שרי
קודש: ואתנה, ועתה זאת הרעה עשיתי לך בעבור מעשיך:

מד

1 ועתה, שמע את הטוב[1]: 2 כה, ויצרך מבטן, רמז ליעקב[2],
כמעם בבטן עקב את אחיו [הושע י"ב ד'] ושם אפרשנו, או הוא על דרך
משל, ומבטן מיום היותם לעם לשם: ישורון[3], מגזרת ישר, והוא תאר
השם, ואפס על משקלו: 3 כי אצק וגו', כמו שאצק מים על מקום צמא
כן אצק רוח קדשי או רוח ישעי: ונדגש צד"י אצק לחסרון הי"וד, וכמוהו
בטרם אצרך בבטן[4]) [ירמ' א' ה']: 4 [וצמחו בבין חציר], וצמחו רוחי וברכתי
כמו חציר, ורבים אמרו על הצאצאים, וכן [הוא[5]) וצמחו כאילו הם
יושבים בין החציר, והטעם שיפרו וירבו: 5 זה וגו', יהיו רבים, ורבם
אוהבי השם לשוב אל ביתו: וזה יקרא בשם יעקב, להתפאר לעיני הגוים
שהוא מזרע קדוש: וזה יכתוב ידו, חסר בי"ת, וכן הוא יכתוב בידו, לבא
אל מקדש השם: יכנה כמו יקרא: ורבי' פירשוהו על הגרים כטעם והחזיקו
עשרה אנשים [זכרי' ח' כ"ג]: 6 כה, מלך ישראל, בהיותם בארצם והם
[צ"ל והוא][6]) גואלם מהגלות: יי צבאות, כי לעולם הוא מלך, והעדים
צבאות השמים: אני, מלך ראשון: 7 ומי [כמוני], ומי שיאמר שהוא כמוני:
יקרא, (כאמר[7])) ירים קולו: ויגיד, כל העוברות ויערכם לי: משומי [עם
עולם], העם הראשון, וטעם עולם בזמן שעבר: ואותיות, פעל שלם[8])
ואשר תבאנה, יגיד לנפשם שידעום: 8 אל תרהו, אין לו ריע, והמחליפי'
באל"ף איננו נכון במקום הזה, בעבור חסרון היו"ד מהמכתב שהוי שורש:
וטעם אל תפחדו כאשר תבאני אלה הצרות אל בבל, אל תפחדו אתם
(אלה אתם) הלא מאז הודעתי אתכם ואתם עדי, והנה תראו, היש אלוה
מבלעדי, ואין צור [בל ידעתי] שלא אדענו כי הוא תוהו והבל (ובוהו) ויש
אומרי' שהוא כטעם ויודע בהם [שופטים ח' ט"ז] אנשי סוכות, והנכון שהוא
רמז להמן מעלה: 9 יוצרי פסל כולם תוהו, הם ופסיליהם תוהו: וחמודיהם,
שיצירום במשכיות עד שיהיו נחמדים לעין והם הפסילים: ועדיהם המה,
כי הפסילים לא יראו ולא ידעו: למען יבושו, דבק עם ועדיהם המה:

---

[1]) ועתה.... הטובה = ב. [2]) נ"ל כי כוונת הגאון באמרו ויוצרך מבטן הוא הטעם אשר הטעים עליך בהשגחה פרטית מעת לידת יעקב, הוא יעזרך בימים הבאים, ולא כפירו' רד"ק בדברי ראב"ע להמשיל לידת הגלות עם לידת הבטן: [3]) היותם לעם: שם ישורון. ג. [4]) ונדגש לד"י.... בבטן = א. [5]) כ"ה בכ"י, ג. [6]) כ"ה בכ"י ג. [7]) מלת כאמר אך למותר, [8]) ואותיות פועלות, ב.

10 מי וגו׳, היש שנעץ כמו מי שיצר אל, וקראו[1]) כפי מחשבתו: נסך, כמו
עגל מסכה [ירמ׳ ז׳ ה׳] (לבלתי הועיל): 11 הן כל חביריו, הם כהני הבעל
או האומנים והוא הנכון: יתקבצו כלם, ויכלמו: 12 חרש, כאשר הוא
סמוך הוא פתוח הרי״ש ויש [צ״ל וכאשר הוא] במקום מוכרת לעולם הוא
בקמץ גדול, ואין מלה זרה במקרא: מעצד, כלי ברזל שיחתכו בו:
ובמקבות, כלי העושה בו נקב: יצרהו, מגזרת צורה, והנכון מגזרת יצירה:
גם רעב, תאר החרש: 13 חרש, הזכיר פסילי האבן והברזל והנה גם[2])
פסילי העץ: נטה קו, כי כן משפטי: יתארהו, יעשה תארו והנכון שהוא
כמו ותאר לכם הגבול [יהו׳ ט״ו ט׳], כדמות רושם: בשרד, מין ממיני
צבעונים, ואין רע לו: יעשהו במקצעות, יתקן, ויאמר ר׳ יונה ז״ל כי
המקצוע רמז לשרטוט: במחוגה, מגזרת חוג, הוא הכלי שיעשה בו העגול:
כתפארת אדם, יש אומרים נקבה, ואין צורך רק הטעם כפול: לשבת בית,
כאדם שיושב בביתו: 14 לכרות, הטעם יש מי שיפסול אלהיו מארזים,
ויש מי שיקח תירזה מין ממיני אילנים: ויאמץ לו, יטעהו: אורן, שם
אילן, או פירושו שורש: וגשם, גוף, גם כן תרגום ארמית, גם בלשון
קדר, ויש אומרים הוא יטע אורן, והגשם יגדלנו: 15 והיה לבער, להדליק
והנה פירש, יש שיחום באש ויש מי שישיקנו, כמו ואש נשקה [תהל׳ ע״ח
כ״א], כדמות בעור: ויסגוד, ידועה בארמית ובלשון קדר: 16 חציו,
האח, מלה יאמר אדם אותה כאשר ימצא תענוג, וכמוהו האח ראתה עינינו
[שם ל״ה כ״א]: ראיתי אור, כמו אור לו בציון [ל״א ט׳]: ראיתי, כמשמעו,
ורב סעדיה נ״ע אמר כי טעמו רוחתי בלי רֵע: 17 ושאריתו לאל עשה,
כפי מחשבתו: לפסלו, פירוש לאל עשה: 18 לא, הדעה בנקבים
הקרובים אל המצח, והבינה בנקב האמצעי שהוא בתוך הראש:
כי טח, כמו וטח את הבית [ויקרא י״ד מ״ב], והוא פועל יוצא,
והפועל הוא השם: עיניהם, כל אחד, וכמוהו רבים: 19 ולא ישוב
אל לבו, רמז לשכל שהוא העקר: מ״ם עם וי״ו במו נוסף כמלת כמו [תהל׳
כ״ח י׳]: ויתרו, הנותר: לבול, אין רע לו, יש אומרים לפסל או לצורה,
ורבי משה הכהן אמר כי כמהו כי בול הרים [איוב מ׳ כ׳], והטעם צמח:
20 רעה, כאדם שירעה אפר, שיזיק ולא יועיל, או טעמו כמו רועה רוח
[הושע י״ב ב׳]: הותל, תאר השם, כי שמות התאר משתנים על משקל
ורגל מועדת [משל׳ כ״ה י״ט]: לב, הטפש: הטהו, וזאת המלה לגנאי בכל
המקרא, כי הוא נוטה מהדרך הישרה, ומלת להטות [שמות כ״ג ב׳] פירשתיו:
21 זכר אלה, שעשית בהיותך בארצי, וטעם כי עבדי אתה, אחר שאתי
היית[3]) עבדי[4]), הודה פשעיך הקדמונים, כי אני חפץ שתהיה לי עבד:
וטעם [עבד לי] אתה לבדך: תנשני, מבנין נפעל, ולפי דעתי שהוא כן

---

1) וקראו אל. ב. נ. 2) גם הזכיר. נ. 3) היום. P. 4) כי עבדי אחר סליחה [שלמה?] היום עבדי. ב.

לא תנשי מטני זכרני ואני אזכרך: 22 מחיתי כעב, העוכרת בצאת השמש
ואיננה: 23 רנו, דרך משל, כי שמחה גדולה תהיה בישראל כי בעבור
ישראל שיגאלו, תְּגָלֶה לכל העולם תפארת השם: 24 כה, עשה כל,
אני עושה[1]) כל חפצי, והעד כי נטיתי שמים לבדי: מאתי, מכחי, כי אין
השם גוף, וכתוב מי אתי והנה הוא כמו לבדי, ודע כי הכתוב אמר נוטה השמים
ורוקע הארץ כי עמידתם תמיד בשם: 25 מפר אתות בדים, הם הבודאים
מלבם, וכמוהו בדיך מתים יחרישו [איוב י"א ג']. ויותר נכון להיותו מגזרת
בדד, כי יש נשמות שיש להם כח להתבודד: וקוסמים, הם חכמי המזלות
והטעם גוזרי', האומרי' כן יהיה, והנה הבדי' הם האומרי' כן יהיה, לא בדרך
חכמה[2]): משיב חכמים, הם רואי הכבד והכתף וחכמי העתיד: 26 מקים
דבר עבדו, הוא הנביא והטעם עצמו, ומה הוא דבר הנביא, שתושב ירושלם:
[תושב], מגזרת ישיבי כמו תורד [י"ד ט"ו]: וחרבותיה, חרבות כל עיר ועיר,
או הה"א סימן ירושלם: 27 האומר לצולה, כמו מצולה [יונה ב' ד']
במצולת ים [מיכה ז' ט'], וזה הטעם רמז על בבל שהיתה מליאה אדם
והון, כמצולת ים: 28 האומר, ולאמר לירושלם תבנה, והנה זאת הראיה
גמורה שנבנתי[3]) ירושלם בימי כורש, ורמז תוסד על בית השם שצוה
שיבנה, וכאשר יסדו ידי זרובבל, צוה כורש שלא יבנה, והנה התברר שלא
טעה דניאל בחשבונו, כאשר פירשתי במקומו:

מה

1 כה אמר יי, יש אומרים כי משיחו הוא הנביא, ויש אומר כי הוא
כורש, ושניהם נכוני', כי הנביא אמר, יען משח יי אותי [ס"א א'], גם
מצאנו ומשחת את חזאל [מלכים א' י"ט ט"ו]: לרד, שם הפועל מגזרת
הרודד עמי תחתי [תהל' קמ"ד ב'] וכמוהו ליום קומי לעד [צפני ג' ח']:
2 אני, הטעם עזר השם, או רמז לשר פרס[4]), ככתוב בספר דניאל [י' כ']:
והדורי', הפך אישר ויש אומר מגזרת הדר, והטעם ההרים, והוא שם התאר
או פעול: דלתות נחושה, הם בשערי המדינות: 3 ונתתי, אוצרות חשך
שיבוזו המדינות: למען תדע, כי בתחילה לא[5]) היה ירא השם: 4 למען,
כל זאת הגדולה לא אעשה בשבילך, רק בעבור ישראל שתשלח הגולה גם
תבנה ירושלם: אכנך, כמו אקרא בשמך לי אתה [מ"ג א']: ולא ידעתני,

---

[1]) לעשה. ב. [2]) והנה הבדים הם . . . . חכמה = ב. ג. [3]) אין זאת ראיה גמורה
שנבנתה ירושלים וגו' אבל היא ראיה גמורה לפי דעת הראב"ע שלא טעה דניאל בחשבונו, לכן
אומרים כי סדר הדברים כן הוא: הנה זאת ראיה גמורה שלא טעה דניאל בחשבונו, שנבנתה וגו'
ומלות „והנה התברר" אפשר שהיו בגליון תיקון מלות 'זאת ראיה גמורה' וטעה המעתיק: [4]) לשרי
פרס ומדי. ג. [5]) = ב. ג.

כי עוד לא ידבר לנברא[1]: 5 אני יי, לבדי, שאדע העתידות, והעד דבר
כורש: אאזרך, ואף על פי שלא עבדתני: 6 למען וגו׳, ועוד אזרתיך[2])
להיות שמי נודע בכל העולם, כי אני לבדי ואין עוד: 7 יוצר וגו׳, הזכיר
דבר והפכו: ובורא חשך, מגזרת בריאה כטעם גזירה, כי החשך איננו
כלום רק העדר האור: ובורא רע, כמוהו, והנה רע מלחמה הפך שלום
או חולי בגוף בן אדם שהוא נלחם עם התולדת, והזכיר זה בפרשה הזאת
שהוא יחזק כורש הפך מלך בבל: 8 הרעיפו, לשון ציווי למלאכים
שירעיפו הצדק ויפרו ישע ואמת: אני יי בראתיו, הוי״ו סימן כורש, והטעם
שיעשה צדק בעולם: 9 הוי, לשון קריאה, והטעם על אשר לא יאמינו
בדברי השם שאמר אלה העתידות: רב, יעשה עם יוצרו מריב׳, וזה היוצר
כמו ככלי יוצר תנפצם [תהל׳ ב׳ ט׳]: חרש, שהוא נחשב כחרש מחרשי
אדמה: היאמר חמר ליוצרו מה תעשה, זה לא יתכן, רק היוצר יעשה
חפצו, או יאמר פעלך אין ידים או יאמר ליוצר, זה שעשית לא עשוהו
ידיך, והנכון שהטעם כפול, והטעם פעלך בלא ידים נעשׂ׳, כי אין לך
ממשלה בו לעשות רצונך: 10 הוי, או יאמר הבן לאביו קודם שיולד, מה
תוליד, ולאשה שהיא אמו מה תחילין כמו כי חלה גם ילדה ציון [ס״ו ח׳]:
11 כה, אני הוא יוצר ישראל: שאלוני, לשון ציווי, כמו שמעוני ופגעו
לי [בראׄ כ״ג ח׳] בעבור אות הגרון: תצוני, בתמיה, הלא כאשר יודע
היוצר מה יעשה, הלא ישראל הם בני, והנה תצוני עם אומות העולם
ידבר: 12 אנכי, ואיך תצוני על בני, וכל העולם שלי הוא, כי אנכי
עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני הוא שידי נטו שמים, וכל צבאם צויתי
ונבראו, הטעם משל לדבור, וכן כתיב כי הוא צוה ונבראו [תהל׳ קמ״ח ה׳]:
13 אנכי, וי״ו העירותיהו על כורש: וכל דרכיו איישר, ולמה זה, כי
הוא יבנה עירי: 14 כה, יגיע מצרים, גם זה לאות שכורש יבוז[3]) מצרים
ויהיו נשבים, וידוע כי דרכם על ארץ ישראל, כי היא אמצעית בין עילם
ובין מצרים: אנשי מדה, הטעם הגדולה, כי כל איש מדה יש לו, וכמוהו
וחזקת והיית לאיש [מלכים א׳ ב׳ ב׳]: ויודו ויאמרו[4]) אך בך אל וזה היה
אחרי שוב הגולה: 15 אכן, אז יודו לשם ויאמרו, אמת כי אתה אל
מסתתר מהגוי שאין לך חפץ בו, ואתה אלהי ישראל מושיעם, ומפרשים
אמרו כי מסתתר כמו נסתר, ונראית בעבור ישראל שהושעתם, וזה איננו
נכון בדקדוק, כי מסתתר מבנין התפעל: 16 בושו, הלכו בכלימה, החרשים
שפסלו הפסילים, והם הלכו בכבוד אל המשלחים בשבילם כי צירים שלוחים
וכן ציר בגוים שולח [עוב׳ א׳ א׳] והטעם שילכו אל מקומם: 17 ישראל נושע
ביי, על כן לא יבושו, כאשר יבושו החרשים, שעשו תהו שלא הושיע בעת

1) טעות לא אוכל לתקן גם גרסת כ״י אינן מועילות כלום, אולי חלקי ב׳ פירושים נתערבו פה, א׳ כי עוד לא נברא, ב׳ כי עוד לא דבר (כורש) עם נביא: — כי עוד נביא, ב׳ — כי עוד לא ידבר לנביא, א. ג. 2) ואף על פי . . . . אזרתיך = ב. ג. 3) יבוא.
4) ויאמרו אמת. ג.

Digitized by Google

צרה: עד [עולמי עד]. שלא יוכל אדם לספר: 18 כי, הוא כוננה, באדם
ובבהמה: לא תהו בראה, לשוא: 19 לא וגו׳, והנה לא בראתי הארץ
לתוהו, ואיך אומר לזרע ישראל תהו בקשוני, ורבים פירשוהו לא בסתר
דברתי על מעמד הר סיני, והנכון בעיני שהוא רמז על אלה העתידות
שגילה סודם לנביאו, ונביאו לישראל ולגוים, על כן אמר מגיד מישרים:
20 הקבצו ובאו, לשון צווי: פליטי הגוים, הם הבבליים: והטעם, כן
קראתי מקדם, ולא ידעו זה הנושאים: 21 הגידו, האמת: והגישו, חכמיכ׳:
אף יועצו, מבנין נפעל: 22 פנו [אלי והושעו], טעם והושעו ותהיו
נושעים, והנה הרשות בידכם: 23 בי, טעם בי שהוא קיים, וכל מקום
ששם שבוע, היא גזירה שנגזר׳ ולא תבטל: יצא מפי [צדקה], דבר צדקה, כמו
צדקה ממני [ברא׳ ל״ח כ״ו], והטעם דבר אמת: כי לי וגו׳, והטעם שאלה
העתידות אעשם, עד שתכרע לי כל ברך, תשבע כל לשון להיותם לי, כי
לי ימשוך אחר עמו כמשפט, וכמוהו ובשמו תשבע [דברים ו׳ י״ג]: 24 אך
וגו׳, אלה דברי הנביא, כאומר לא ידעתי אלה העתידות בדרך חכמה, אך
ביי׳ לבדי[1]) שאמר לי אלה הצדקות והעוז, והנכון אך ביי׳ לבדו צדקות
ועוז, ונכנסה מלת לי אמר, והטעם בשם שדבר עמי: עדיו, [כמו] ולא
שבתם עדי [עמוס ד׳ ו׳]: 25 ביי׳ יצדקו, שיהיו מאמינים בשם:

מו

1 כרע בל, עבודה זרה לבבליים, גם כן נבו ויש אומרים שהוא כוכב
חמה: קורס, מגזרת [שמות כ״ו י״א] קרסים והטעם ידוע, ואין ראוי לכתבו: לחיה
ולבהמ׳, שישא אדם [אותם] עליהם: על כן, נשואותיכם עמוסות משא לעיפה:
תואר הבהמה הנושאת: 2 קרסו כרעו, הנושאי׳: ולא יכלו מלט, עצביהם
נפשם[2]), הנשואים, כי גם הם נשבו, ויש אומרים כי כרעו קרסו כל העצבים
שהיו בבבל שלא הזכירם, ולא יכלו העצבים למלט משא כי הם בעצמם
הלכו בשבי: 3 שמעו וגו׳, אלהי בבל היו נשואים, ואני אלהי ישראל
נשאתי[3]): מני בטן, מיום שהיו: 4 ועד וגו׳, דרך משל, מיום שהיו
עם השם עד עולם: אני עשיתי, ישראל, ולא כאלהי בבל, שהבבליים
יעשו אלהיהם, ואני אשאם ואמלטם, ולא כמוהם שלא יכלו למלט משא:
5 למי, ותשוו, אותי ונדמה שנינו: 6 הזלים וגו׳, עם עובדי עבודה זרה
ידבר, הזלים רבים הוציאוהו מגזרת אזל מכלינו [שמואל א׳ ט׳ ז׳], והוא
חסר אל״ף, והנכון שאין רע לו, כי אל פועל עומד, וטעמו הנותנים זהב
מכיסם, והנה בתור׳ אבנים בכים [דברים כ״ה י״ג] והנה הוא במאזנים, גם

---

[1]) נ״ל לבדו. = ב. ג. [2]) = ב. ג. [3]) ולמי . . . כשלמים = ב.

קנה כן טעמו ואין רע לו: 7 ישאוהו, תחתיו, במקומו: לא ימיש, פועל
יוצא, לא יוכל להמיש נפשו ממקומו, או הוא פועל עומד והראשון הוא
הנכון: יצעק, מושך אחר עמו, וכן הוא ומצרתו יצעק: 8 זכרו, והתאוששו,
י״א כמו והוסדו, כמו אשיותיה [ירמ׳ כ׳ ט״ו] ואושיא יחיטו [עזרא ד׳ י״ב],
ורבינו הייא גאון ז״ל אמר שהוא מגזרת אש, כאילו הוא התחדדו (צ״ל
התחררו)[1] והגאון רב סעדיה ז״ל אמר שהוא מאש והטעם הוקדו, כטעם
והיה בלבי כאש בוערת [ירמ׳ כ׳ י״ט], והשיבו זאת על לב: 9 זכרו
ראשונות, שעברו, על כן אמר מעולם, אז תדעו כי אנכי לבדי אל:
10 מגיד וגו׳, כי הגדתי האחרית מראשית, והטעם קודם היותו, כי מי יוכל
לבטל גזרותי, כי לעולם עצתי תקום וכל חפצי אעשה: 11 קורא ממזרח
עיט, הוא כורש, וקראו עיט, כאילו יעוף למלאות רצוני: אף דברתי,
זאת הגזירה, אף אביאני, יצ׳תיה בגזירת שמים אף אעשנה בארץ: 12 שמעו
אבירי לב, שאינם מאמינים בדברי השם, כטעם חזקי לב: 13 קרבתי
צדקתי, להראותה וזה טעם לבא: לא תאחר, עצמה עמו מבוא, דרך משל,
בעבור שהוא פועל יוצא: ונתתי, מושך אחר עמו וכן הוא, ונתתי לישראל
תפארתי או טעמו לישראל שהם תפארתי, והוא הנכון כמו אשר בך
אתפאר [מ״ט ג׳]:

מז

1 בתולת בת בבל, הטעם שהיא כמו בתולה, שלא יצאו דמי בתוליה:
בת, כמו קהלת[2]: אין כסא, לא יהיה לך כסא לעולם: וענוגה, שם התאר
כמו אדומה [במדבר י״ט ב׳]: 2 קחי רחים, כי כן מנהג השפחו׳, והטעם
שתלך בשביה: קמח, לא יתכן, רק נקרא על שם סופו וכמוהו ובגדי
ערומי׳ [איוב כ״ב ו׳] תפשיט: גלי צמתך, הוא השיער שהוא לפנים בראש:
שובל, הוא השיער היורד על הלחיים, ונקר׳ על דרך משבולת הנהר [כ״ז
י״ב] על דעת ר׳ משה הכהן, והנכון שאין רע לו, ופירושו כפי מקומו בלא
ראיה: עברי נהרות, לטחון: 3 תגל, מבנין נפע׳: ולא אפגע אדם,
ולא אקבל פגיע׳ אדם כמו פיוס כמו ואל תפגע בי [ירמ׳ ז׳ ט״ז], והנה אם
היה אחר מלת פגיעת[3] בי״ת, יהיה הוא הפועל, ויש אומר נקם אקח ממך
ולא אפגע אדם, כמו ויפגעו את משה ואת אהרן [שמות ה׳ כ׳] שיעמוד לי
בדרך, או שיאמר לי אל תעשה. או לא אפגע אדם שלא אשמה[4]:
4 גואלנו, אז יאמרו ישראל זה הוא גואלנו: 5 שבי, יקראו לך,
הקוראים, כמו אשר ילדה אותה [במדבר כ״ו כ״ט], וכן רבים: 6 קצפתי וגו׳,

---

1) כאילו אמר התחברו. ג. 2) עיין פי׳ איכה א׳ ט״ו: 3) נ״ל פגיעה או פגיעות או פגעת: 4) ישמם. ב. ג.

Digitized by Google

הנה הטעם כאשר קצפתי על עמי, לא רחמת אותם: והזכיר הזקן לחסרון
כוחו ובעבור כבודו: 7 ותאמרי, בלבך: [עד וגו׳], והיה ראוי שתשימי אלה
שעשיתי לעמי על לבך: לא זכרת אחריתה[1]), של גאותך, או לא זכרת מה
היתה אחרית נחלתי כאשר קצפתי עליה: 8 עדינה, שם התואר מגזרת
היתה לי עדנה [בראׁ׳ י״ח י״ב]: ואפסי, הי״וד נוסף כתוספת י״וד מני אפרי׳
[שופטים ס׳ י״ד]: [אלמנה], הבעל הוא המלך: שכול, שם על משקל דק ככפור
[שמות ט״ז י״ד] חרב שפוט [דה״י כ׳ ט׳]: 9 ותבאנה, חסרון המלוכה ומות
הבנים: כתומם, כאשר היו הרעות שלמות והוא שם הפועל, וכל זה בעבור
כשפיך: 10 ותבטחי ברעתך וגו׳, ודעתך, רמז לחכמה חיצונה מכחדת[2])
השם: ונקמץ אל״ף רואני בעבור היותו מהגרון: חכמתך, שחשבת שהיא
חכמה: שובבתך, כנוי לנצוח, ושלא ירצה לשוב מדרכו: ואפסי, כחברו,
אני חכמה ואין חכם עוד כמוני: 11 ובא עליך רעה, יום רעה: לא תדעי
שחרה, כלילה שאין לו שחר, והטעם אור: הוה, מגזרת ואתה הוה להם [נחמי׳
ו׳ ו׳], לרע[3]) שיהיה פתאום, וכמוהו והותי במאזנים [איוב ו׳ ב׳]: כפרה,
לתת כופר להסירה או לבטלה כמו ואיש חכם יכפרנה [משלי ט״ז י״ד]:
שואה, כמו שממה: 12 עמדי נא, אתה[4]): בחבריך, שם על לשון רבים
ומגזרת וחובר חבר [דברים י״ח י״א]: הועיל, שם הפועל: אולי תערוצי,
מגזרת עריץ [כ״ט כ׳]: 13 עצתיך, מלה זרה, כי התחברו יחד
סימן היחיד והרבים, וכמוהו והפלא יי את מכותך [דברים כ״ח כ״ט] ואם
הוא הפך: הוברי שמים, אין רע לו, וטעמו חכמי שמי׳, הם חכמי המזלות,
ויש מי שהוציאוהו מגזרת ברור, והטעם שלא יוכלו לדעת חלקי השעו׳ אם
לא יהיה אויר השמים ברור וזך, וזאת היא דרך רחוקה, כי ההי״א הוא
עיקר, והוא על משקל שומרי החומות [שה״ש ה׳ ז׳]: מודיעים לחדשים,
כן חכמתם[5]), כי לא יסתכלו לדעת כל התולדות באויר ובמדינות, רק
מעת התחברות המאורות, כי הם עיקר אומנותם[6]), וזה טעם לחדשים:
(רק) מאשר יבואו עליך, איננו דבק עם לחדשים, רק עם מלת ויושיעוך, ואם
היא רחוקה, וכמוהו אשר אתם יורשים אותם את אלהיהם [דברים י״ב ב׳]:
14 הנה וגו׳, טעם אש מחנה האויב, כמו כי אש יצאה מחשבון [במדבר
כ״א כ״ח]: לחמם, שם הפועל מפעלי הכפל, והוא שלם על משקל לשכב
את בת יעקב [בראׁ׳ ל״ד ז׳] והטעם שימותו הם ולא תשאר להם שארית:
15 כן היו, על אלה החכמים: אשר יגעת, שהיית נותנת להם ממון:
וסוחריך, שאינם מארצך, שהיו אוהביך, בבוא רעתך עזבוך:

---

1) אחריתך. ב. ג. 2) מכחשה. ג. 3) אולי צ״ל למלך, רע. 4) צ״ל עתה והוא
פי׳ נא. 5) בחכמתם. רד״ק בפירושו: 6) אמונתם. ב. ג. — וכן גרסת רד״ק.

Digitized by Google

מח

1 שמעו, וממי יהודה, כמו זרע וכמו עין יעקב [דברים ל"ג כ"ח]: הנשבעי'
ביי לא באמת, הטעם שהם אומרים בפה שהם לשם, ואינם כן בלב ובמעשה:
2 כי מעיר הקדש נקראו, שהם בני ציון: נסמכו, בפה: 3 הראשונות
וגו', יאמר השם לאלה שאינם מאמינים, הלא הגדתי להם כמה ראשונו' קודם
היותם, על כן ותבאנה פעל עבר: 4 מדעתי וגו', כאשר ידעתי הראשונות,
כן ידעתי כי קשה לב אתה, והוא מדבר למי שאינו מאמין בשם והוא
מזרע יעקב, וכאילו גיד ברזל ערפך שלא תסור מדרכך, ומצחך [נחושה]
שלא תבושו: 5 ואגיד וגו', הנה הטעם, אחר כי הגדתי לך העתידות,
שלא תאמר בהיותם, כי עצבך שהייתה עובד אותם בארצך עשום והם
צוו והיו, וטעם צום כדרך השם: 6 שמעת, מה ששמעת ראה, הכל בא:
ואתם הלא תגידו, כי כן הוא, הנה השמעתיך חדשות מעתה: ונצורות,
שהם נצורות והטעם אצל השם: 7 עתה נבראו, נגזרו: ולפני יום,
שהודעתיך, לא שמעתם, והוי"ו כפ"א רפה בלשון ישמעאל כמו ביום
השלישי וישא אברהם [ברא' כ"ב ד']: 8 גם וגו', באמת שלא שמעת, או
הטעם ידעתי כי לא תשמע, שתבגוד[1]) בי ולא תאמי' (בי) בדברי: וטעם
מבטן כי ידעתיך מעת היותך, והפך זה בטרם אצרך בבטן [ירמ' א' ה']
והנה קראו פושע[2]), והטעם על הגזרות, ועוד אפר' זה בתחלת ספר ירמיהו[3]):
לא פתחה אזנך, עצמה, דרך קצרה: 9 למען שמי, שתקראו עם השם:
אחטם לך, אין לו חבר, ובדברי הקדמונים חוטם, והנה הוא כן אאריך אפי
ואאריך החוטם לך, גם למען מושך אחר וכן הוא ולמען תהלתי: 10 הנה
צרפתיך, רמז על הגלות: ולא בכסף, הטעם ולא במצרף כסף, להסיר
הסיגים, והם הרשעים: בחרתיך, יש אומרים שהוא כמו בחנתיך, ואין רע
לו, והנכון שהו' כמשמעו בחרתי לך כור עוני, לא מצרף כסף: 11 למעני,
כי איך יחל, מבנין נפעל מפעלי הכפל, והי"וד שבלמעני[4]) כמו ונשאר
אני [יחז' ט' ח'] והנני יוסיף על ימיך [ל"ח ה']: 12 מקוראי,
הנקראים בני השם, והטעם יש לך להאמין כי אני ראשון ואחרון, והנה
תאמין באמת: 13 אף ידי, השמאל, דרך משל: והזכיר הימין עם השמים
בעבור שהם נכבדים מהארץ: והנה טעם אף כי אני אמת ראשון ואחרון
כי אני בראתי הכל: וטעם טפחה [כמו] אשר טפחתי ורביתי [איכה ב' כ"ב], ויש
אומרים שמדד השמים בטפח, ומזה הכתוב למדו המפרשים כי השמים
והארץ נבראו יחד לא זה קודם זה ודרך הפשט שאני עשיתים, ובעת שאקרא

---

1) שלא שמעת, זה, הטעם ידעתי כי לא תשמע כי ידעתיך שתבגוד: ב. 2) נ"ל כי שלום והנה קראו פושע מקומו למעלה לפני שלום וטעם מבטן: 3) ועוד.... ירמיהו = ד. 4) שב של למעני. ב. ג. — שב למעני. ד.

Digitized by Google

אליהם למלאות חפצי, יעמדו שנידם לפני כעבדים, וכמוהו למשפטך עמדו
היום [תהל' קי"ט צ"א] כי איך יקרא השם לאשר איננו: 14 את אלה,
העתידות: יי אהבו, סימן כורש: יעשה חפצו, חפץ השם בבבל: [וזרעו כשדים],
ויעשה זרועו בכשדים, ויתכן היות וי"ו חפצו שב אל כורש גם וי"ו וזרועו:
15 אני אני, פעמים שלא אשתנה, וי"ו קראתיו שב אל כורש: 16 קרבו,
אלה דברי הנביא: לא מראש וגו', מבתחלה לא אמרתי זה הסוד וזאת הגזירה
בסתר: מעת היותה וגו', אמר הגאון מכאן רמז כי הנשמה קודם הגוף, ולא
אמר כלום, כי הנה הכתוב אומר בתחילה, עתה נבראו ולא מאז, והטעם
כאשר נגזרה זאת הגזירה שיצאה מפי השם, אל המלאכים[1]) הם השרים
הממונים על המלכיות[2]), כאשר הוא כתוב בספר דניאל [י' כ'] שם הייתי
גם אני, ורוחו הוא המלאך, והגאון אמר כי הוי"ו תחת בי"ת, ואמר כי
כמוהו דרשו יי ועזו [תהל' ק"ה ד'] ואין צורך: 17 כה וגו', והנה זאת הנבואה
להודיע שכר השומעים אל דברי השם: 18 לוא, האל"ף במלת לו נוסף
כאל"ף ההלכוא אתו [יהושע י' כ"ד]: והנה וי"ו ויהי כפ"א רפה בלשון
ישמעאל, וטעם כנהר שלא יפסוק, וככה גלי הים: 19 ויהי כחול [זרעך],
מספר זרעך: וצאצאי מעיך, כמו בטנך: כמעותיו, כמעות הים, והנה הזכיר
הגלים והחול, ומלת כמעותיו רמז למעי הדגים: וי"ו שמו [שב] אל זרעך:
20 צאו, ידבר עם בני הגולה: הוציאוה, כמו בפרהסיא, ולא די שינאל[3])
עמו, עד שיחדש[3]) להם פלא בשובם אל ציון, שלא צמאו בחרבות שהוליכם
השם שם: 21 מים מצור, והטעם ממקום שלא היה שם מים: ויזובו,
כמו זב מבשרו [ויקרא ט"ו ב']: 22 אין וגו', יש אומרים כי אין שלום
לרשעים מישר, ויתכן שיהיה רמז לבבליים, כי זאת הטובה תהיה לישראל,
ואין שלום לבבליים:

מט

1 שמעו, אלה דברי הנביא: מרחוק, היושבים בארץ[4]) רחוק, או
מרחוי על דבר העתיד: מבטי קראני, אפרשנו בספר ירמיה[5]); 2 וישם
פי כחרב חדה, לדבר צחות, או חדה על נבואתו על בבל, והטעם אע"פ
ששם פי כחרב חדה החביאני השם בצל ידו, ולא יכלו לי הבבליים ורשעי
ישראל, והנה החביאני כמו נדן לחרב, והעד ובאשפתו: ברור, זך נראה:
3 ויאמר לי, השם: עבדי אתה [ישראל, אתה], הוא מזרע ישראל אשר בך אתפאר,
או אתה ישראל שאתה נחשב בעיני ככל ישראל, והוא הנכון: 4 ואני, גם

---

1) אלה המלאכים. ו. ד. 2) הממלכות. ב. — רד"ק בפירושו גורס, ומלאכו הממונה על
מלכות פרס: 3) אולי צ"ל גאל, הדם, כי עבר בעבור לצמא: 4) במקום. ב. ג. 5) פירו'
ראב"ע לספר ירמי' לא נמצא עד היום:

אלה דברי הנביא בעד נפשו: אמרתי, בלבי: לריק יגעתי, שהוגעתי
נפשי להוכיח את ישראל ולא שמעו: אכן משפטי, אצל השם שיתן לי
שכר על יגיעתי, וככה ופעולתי כמו ולא תלין פעולת שכיר [ויקרא י"ט י"ג]:
5 ועתה, יצרי, השם יצרני להוכיח את ישראל עד שישובו אל השם: לא
יאסף, השרש שהוא בוי"ו כאשר הוא קרי, וכמוהו הוא עשנו ולא אנחנו
[תהל' ק' ג'] וחבריהם, והגאון אמר לא יאסף לא ימות, כי מנהגו לפרש
כדרך קרי וכדרך כתיב, והנכון מה שאמרתי, רק האל"ף הכתוב הוא תחת
וי"ו, כאשר פירש ר' יהודה המדקדק נ"ע[1]): 6 ויאמר נקל, הוא בעיני
להיותך עבד לשובב ישראל אל ארצם בדבור: ונצורי ישראל, חרבות,
כמו כעיר נצורה [א' ח']: והטעם כי לא תשיב ישראל לבדם, רק נתתיך
לאור גוים: להיות ישועתי, להשמיעה קודם היותה: 7 כה וגו', גם אלה
דברי הנביא וככה הוא, כה אמר השם לי, שאני בזוי נפש אצל הרשעים,
והנה לבזה נפש שם התאר: למתעב גוי, פועל יוצא לשנים פעולים, שהנביא
ידבר דברים שיתעבוהו בשבילם הגוים, או יהיה למתעב גוי שהנביא יתעב
כל גוי: לעבד מושלים, והטעם כפי מחשבת גדולי ישראל, או רמז על
הבבליים והוא הנכון: מלכים יראו וקמו, הנה כבר רמזתי לך זה הסוד
בחצי הספר [מ' א'], ועל דעת רבים כי המלכים כמו כורש כאשר ישמע
דברי הנביא, יקום וישתחוה: למען יי', כי נאמן בדברו: והנה כ"ף ויבחרך
לעד על יושר זה הפירוש: 8 בעת רצון עניתיך, גם זה עד על הרמז,
ורבים אמרו כי כ"ף עניתיך שב אל כורש, והנה אין הפרשה דבקה, ורבי
משה אמר כי בי"ת בעת רצון כבי"ת במרחב יה [תהל' קי"ח ה'], ואיננו רחוק:
9 לאמר, רמז על ישראל שהתנבא הנביא קודם הגאולה: ובכל שפיים
מרעיתם, ימצאו מרעיתם: 10 לא וגו', בשובם אל ציון: שרב, כמו חורב,
והיה שרב [ל"ה ז'], והמכה לשמש, כמו יומם השמש לא יככה [תהל' קכ"א ו']:
11 ושמתי כל הרי לדרך, שישפלו ההרים והמסלות ירומו, והנה הם
בשפלה: ובאה מלת ירומון עם מסילות כמו אם תמצאו את דודי [שה"ש ה' ח'],
והעיקר אחר שהכל לשון רבים לא יחושו לאמר על נקבות בלשון זכרים,
ויש אומרים כי טעם כל הרי שהשבים יהיו רבים עד שילכו על ההרים,
ויפרשו ירומון על השבים כאילו הוא כן ועל מסלותי ירומון: 12 הנה,
מרחוק יבאו, ממזרח: [מצפון], היא בבל: ומים, אשור כאשר הוא כתיב
והסב לב מלך אשור [עזרא ו' כ"ב]: מארץ סינים, מפאת מצרים אולי
הסנה מזאת הגזירה: 13 רנו וגו', דרך משל, או רננת שמים להיות
האויר זך והארץ לתת צמח וכן ההרים: 14 ותאמר, קודם הגולה[2]) היתה

---

[1]) עיין ספר אותיות הנח והכפל הוציאו לאור פעם ראשונה הח' דוקעס (Ewald, Beiträge etc. p. 12; comp. ibid. p. 83, 2. ומחדש נדפס בספר: Two treatises on ve bs containing feeble and double letters etc. ed. John W. Nutt. (עיין שם דף י"א).

[2]) נ"ל הגאולה:

אומרת ציון, כי יי שכחה, וטעם ציון כנסת ישראל: 15 התשכח, בעבור שהשם שם בתולדת כל הנקבות לרחם על ילדיהן אמר כן: עולה, כמו עולל, וכן עול ימים וזקן [ס"ה כ']: מרחם בן בטנה, הטעם כפול: גם אלה תשכחנה, גם יש נשים אכזריות שתשכחנה בניהן[1], ויתכן שתשכחנה אלה: ואנכי לא אשכחך, וטעם עולה כי על הקטן[2]) תרחם יותר כי אין בו כח: 16 הן, אמר הגאון כי על כפים העבים, ולפי דעתי שהכתוב דבר על לשון בני אדם, כי על כפים חקותיך שאראה אותך תמיד, והעד חצי פסוק כמשפט: 17 מהרו וגו', הנה באו בניך, ויצאו ממך כל מהרסיך: 18 כלם, המ"ם סימן בניך, ויאמר רבי משה הכהן ז"ל כי טעם כלם על בניך ועל מהרסיך, והטעם על הרשעים, ויפרש יצאו כמו פועל עבר ואין צורך: חי אני, והנה גזרה שלא תבטל כאשר אני חי כן זה יהיה אמת: ותקשרים ככלה, כקישורי כלה בצואר: 19 כי [חרבתיך], תחת חרבותיך, וכמוהו האתן בכורי פשעי [מיכה ו' ז'], ונשלמה פרים שפתינו [הושע י"ד ג'], או כי עד הנה היו כן: תצרי מיושב, מרוב היושבים, והם כלם בניך, על כן (טעם) ורחקו מבלעיך: 20 גשה, לשם בשבילי: 21 ואמרת, וגלמודה, יושבת בדד, וכמוהו יהי גלמוד [איוב ג' ז'], ושורש המלה מארבע אותיות והוא תאר השם: סורה, שם התאר שסרה ממקומה, ולא יתכן היותו פעול, כי סר איננו מהפעלים היוצאים: ואלה איפה הם, שתי מלות כטעם איו[3]): 22 אשא אל גוים ידי, כאדם שישא ידו ויראהו, וכן ארים נסי והטעם שאודיע זאת הישועה: והביאו, הגוים בניך: בחוצן, כמו גם חצני נערתי [נחמי' ה' י"ג]: 23 והיו מלכים אומניך, כמו אומן את הדסה [אסתר ב' ז'], זה דרך משל לרוב הכבוד שיהיה להן: 24 היוקח וגו', דברי הנביא ידבר בעד ישראל, שהיו אומרים איך יצאו ישראל מיד הגוים: היוקח מגבור, המלקוח שלקח והוא השבי: ואם שבי צדיק ימלט, בעבור צדקתו, אחר שלקחו הגבור: 25 כי כה אמר יי, השבי, שלקח הגבור, יוקח ממנו: עריץ, כמו גבור, והוא תאר השם כמלת איתים [בראש' י"ד ה'], הנה הוא יוצא: ועוד [את יריבך אנכי אריב], כי אעשה מריבה עם אנשי ריבך, ורבים אמרו כי [יריבך] שרשו מבעלי הי"וד בראשונה, ואחרים אמרו שהוא הפוך, ויאמר הירושלמי כי תחסר מלת אשר כאילו אמר ועם אשר יריבך, וישם הי"וד שהוא לעתיד, והנה שכח ריבה יי את יריבי [תהל' ל"ה א'], והכלל שהי' מלה זרה: 26 והאכלתי מוניך, מגזרת לא תונו איש את עמיתו [ויקרא כ"ה י"ז], ואחרים אמרו סופריך, כמו על ידי מונה [ירמ' ל"ג י"ג] שישראל נמשל לצאן: דמם, מדמם, והוא דרך צחות:

---

1) בכ"י' לא עלמן. ד. — בכ"י' לא טעמו. ב. ס. 2) הזקן. ו. 3) אין. ד. — אלה היו. ג.

Digitized by Google

נ

1 כריתות, גט כריתות: אמכם, ובין אשתו[1], והנה זה יכחיש דברי ירמיה, ואתן את ספר כריתותיה אליה [ירמ' ג' ח'], והתשובה כי ירמיהו דבר על מלכות ישראל שלעולם לא תקום[2] וכמוהו לא תוסיף קום [עמוס ח' ב'], וישעיהו דבר על מלכות דוד שממנו יהיה משיח: 2 מדוע באתי, רמז לנביאים שהתנבאו, אולי ישובו ישראל לשם: הן בגערתי וגו', הנה ראיה גמורה שלא תקצר ידי מפדות: 3 אלביש שמים קדרות, מלבוש קדרות, הטעם על העבים, ויש אומרים על קדרות השמש כאשר תקדר כולה בחצי היום, וכאילו שק כסותם, בעבור שהשק הוא שחור: 4 יי וגו', אלה דברי הנביא: למודים, מתואר[3] השם, והעד למוד מדבר [ירמ' ב' כ"ד], לשמוע כלמודים: ולעות דבוק עם לדעת: (ומלת לעות מגזרת[4]) עת): והטעם[5]) יעף, לב התלמיד כאשר ילמד דברים קשים ויעף וילאה: והנה לעות לשום עת או היא מלה זרה אין רע להּ: וטעם יעיר וגו', כי יי יעיר אותי בבקר בבקר, ופירוש יעירני[6]) שיעיר אזני שאהיה שומע כלימודים, והנה אני תלמיד לשם: 5 יי וגו', אחר שהשם פתח אזני שגלה סודו לי, לא מריתי אני להיות שלוחו: 6 גוי וגו', לא חששתי אם אני נתתי על שמו גוי למכים: 7 ואדני יי יעזור לי על כן לא נכלמתי, והטעם כי השם יקיי' כל דברי נבואתי: 8 קרוב מצדיקי, קרוב הוא העת שאראה אני[7]) צדיק בדברי הנבואות, אז אומר מי יריב אתי: 9 הן וגו', ואחר שהשם עזרני מי הוא ירשיעני, ואלה שהם מרשיעים אותי בפה, והם[8]) כולם כבגד יבלו, כטעם יאבדו: 10 מי [בכם], ידבר הנביא עם אלה[9]): אשר הלך חשכים, שב אל ירא השם[10]), שלא יבקש גדולות ותאות העולם, יבטח בשם, ויש אומר כי אשר הלך חשכים (שב אל ירא השם), תאר לעבדו שהוא הנביא, והטעם, מי גם בכם, כמו אין בכם, בעבור שראיתם הנביא אין לו מעלה בעולם הזה, וזה הוא הנכון בעבור הכתוב הבא אחריו: 11 מאזרי זיקות, כמו שביבים, מטעם הפרשה, הטעם[11]) נפשכם[12]): מדי היתה, גזרה: למעצבה תשכבון, בעצבון תמותון, כמו וישכב דוד [מלכים א' ב' י'] ורבים כן:

---

[1]) נ"ל ובין אשה, בכ"י ב. ליתא. [2]) תשוב. א. [3]) תואר. ב. ג. [4]) ומלות 'לעות מגז' עת' הוא שלא במקומו פה וגם הוא נוסף ללא צורך, כי פי' להלן 'והנה לעות לשום עת' וגו': [5]) נ"ל וטעם. [6]) נ"ל כי הראב"ע פי' ראשונה מלת 'יעיר' בהוסיפו הפועל (ה') והפעול (אותי), ואח"כ הוסיף ואמר כי פי' 'יעירני' (ר"ל יעיר אותי) הוא 'שיעיר אזני' (ר"ל מה שאמר הנביא 'יעיר לי אזן'), ופי' 'לשמוע' שאהיה שומע: מלת יעירני ליתא בכ"י ג. [7]) שיראה שאני. [8]) אולי נ"ל הן: [9]) פי' אלה המרשיעים אותי: [10]) שב אל ירא השם = ב. [11]) = ב. [12]) נ"ל מאזרי נפשכם בזיקות. — נ"ל כי סדר הדברים כך הוא, מאזרי, הטעם נפשכם: זיקות, כמו שביבים מטעם הפרשה:

Digitized by Google

נא

1 שמעו, שב לדבר עם הטובים, המאמינים בדברי הנביא, וטעם והביטו כמו אל תתמהו איך תשוב ציון מלאה בנים כאשר היתה: הביטו אל צור, כמו הנני עומד לפניך שם על הצור[1]) [שמות י"ז ו']: [חצבתם] שחצבתם ממנו וזהו אברהם: ואל מקבת בור, מגזרת ויקב חור בדלתו [מלכים ב' י"ב י']: נקרתם, ממנו, זאת שרה: 2 הביטו, אמר רבי יונה כי תחוללכם פועל עתיד כמו תשובבכם[2]), תחת פועל עבר חוללתכם, ויאמר רבי משה הכהן כי הוא תואר השם, ואם אין על משקלו: ואברכהו, הוי"ו פתוח כי הוא לעתיד, והטעם שאמרתי לו ואברכהו[3]), וכך היה (וכן[4])): 3 כי נחם יי ציון, הנה הוא דבק, כטעם נחם כל חרבותיה, ברוב הבנים והיושבים: 4 הקשיבו אלי עמי, אלה דברי השם: תורה מאתי תצא, היא הנבואה: ארגיע, כמו אניח וכמוהו זאת המרגעה [כ"ח י"ב], ויאמר אחד מן המפרשים, כי ארגיע אעשה רגע בלא עיכוב, והראשון הוא הנכון: 5 קרוב צדקי, להראות: וזרועי, פועלים וגוים פעולים, אז אלי איים יקוו: 6 שאו וגו', מזה הפסוק למדו אנשי תושיה, כי נשמת האדם עומדת, ודברם אמת, לכן אין טעם הפסוק כן, והשמים הוא הרקיע והארץ היא מיושבת, וישועת השם ואמונתו וצדקתו לעולם עומדת[5]): 7 שמעו, חרפת אנוש הבבליים ושאר הגוים שנשבו שם: 8 סס, כמו עש, ואין רע לו, (וצדקתו עומדת לעד)[6]): 9 עורי, מלרע, וככה רבים: לבשי עז, כי הלבוש תפארת לזרוע: המחצבת רהב, אנשי הנצוח וכמוהו לא פנה אל רהבים [תהל' מ' ה'] אזכיר רהב ובבל [שם פ"ז ד']: מחוללת, מגזרת חיל אחז [שמות ט"ו י"ד], והטעם על האותות שנעשו במצרים: ותנין הוא פרעה וכן כתוב בספר יחזקאל התנין הגדול [יחז' כ"ט ג']: 10 הלא, את היא המחרבת ים, על בקיעת ים סוף המחרבת מי תהום רבה: השמה, אשר שמה כמו השבה עם נעמי [רות ב' ו'], והטעם כפול: 11 ופדויי, הטעם עורי זרוע השם, ואז ישובון פדויי השם, וכבר פירשתיו [ל"ה י']: 12 אנכי

---

1) מלאה בנים ..... שם על הצור = ב. ג. 2) המלה הזאת איננה במקרא: 3) ואברכה, ואברכהו. א. 4) = א. 5) ר"ל אע"פי שהשמים והארץ, אשר נראים בהם ישועת ה' וצדקתו ואמונתו לבני אדם, כלים ואובדים בפרטיהם, כמו וסבלו לאושיע, עומדים לעולם בכל דור ודור: עיין פירושו תהל' ק"ב כ"ז. — רד"ק בפירושו כאן הזכיר פירוש ראב"ע בזה"ל: ומזה הפסוק למדו אנשי תושיה כי נשמת האדם עומדת ודבריהם אמת, והשמים הוא הרקיע והארץ היא המיושבת וישועת האדם וצדקתו לעולם עומדת: הנה דבר ראב"ע בפירושו לתהל' ק"ב כ"ז לעד כי לא ירד רד"ק לעומק כוונת ראב"ע כאן, ולא העתיק דבריו כראוי או העתיקם מתוך ספר משובש: 6) לפי הנראה נשנה פה ללא צרך, ואפשר שהסופר העתיקו כאן פעם שנית בטעות או שכתב 'לעד' תמורת 'לעמו' והיתה כוונת ראב"ע לפרש, שהבבליים וגו' יאכלו, אבל צדקת ה' לעמו עומדת:

Digitized by Google

מנחמכם, סימן לנביא עם ישראל: מי את, על דעת הכל עם ישראל
ידבר, ולפי דעתי שהנביא ידבר ברוח הקודש עם נפשו, והעד ואשים דברי
בפיך [לקמן נ״ו]: חציר, חסר כ׳, כמו אש אוכלה הוא [דברים ד׳ כ״ד]:
13 ותשכח, כאלו שכחת, ידבר ברוח הקודש אל לבו, שהוא עושך ויש
לו כח גדול, שהשמים והארץ ברשותו: המציק, כאשר אמר גוי נתתי
למכים [נ׳ ו׳]: להשחית להרוג, ואיה עתה חמת המציק: 14 מהר צועה,
מגזרת צועים, וצעוהו [ירמ׳ מ״ח י״ב], והנה צועה כמו יושב במצור ובמצוק,
ואם הוא פועל עומד, והטעם כמו קשור, ומלת להפתח לעד[1]): ולא ימות
לשחת, זה הנביא: ולא יחסר לחמו, כמיכיהו [מלכים א׳ כ״ב כ״ז] וירמיהו
[ירמ׳ ל״ז] שיאכילום (צ״ל שהאכילום) לחם לחץ: 15 ואנכי רגע, יש
אומרים שהוא הפוך כמו גוער, ויש אומרים מניח, אחר שהמו גליו, לשון
מרגוע [ירמ׳ ו׳ ט״ז], והוא הישר בעיני, או טעמו אניח אני הים, ואני אצוה
שיהמו גליו, והטעם משל על המציקים: 16 כסיתיך, להצילך, כי אמר
כאשר כונן להשחית [לעיל י״ג]: לנטוע שמים, דרך משל, שיתנבא על
המדינות שתשובנה לקדמותן: וליסוד, שם הפועל, ונעלם הי״וד כמשפטו,
והנה בא כמו השלם, וכמוהו מניח לו לישון [קהלת ה׳ א׳]: 17 התעוררי,
כוס חמתו, דרך משל לאדם שישתכר, ולא ידע מה יעשה לו, והוא שוכב
נרדם[2]): קובעת, אין רע לו, ויש אומרים השמרים שיקבעו למטה:
התרעלה, כמו והברושים הורעלו [נחום ב׳ ד׳], כמו רעדה שירעד האדם
בראותה: מצית, מגזרת למען תמצו [ס״ו י״א], ואם הם שנים בנינים (צ״ל
שרשים), והטעם רעה שלמה[3]): 18 אין וגו׳, כאשה שאין לה מנהל,
והטעם אין מלך או שופט שיושיענו: 19 מי ינוד לך, יקונן, כמו
לנוד לו ולנחמו [איוב ב׳ י״א]: השוד והשבר, השוד הוא החרב, כי השוד
לעולם עם החרב, והשבר הוא הרעב[4]) כמו בשברי לכם מטה לחם [ויקרא
כ״ו כ״ו], וי״א זוגות באו הרעות: מי אנחמך, חסר ב׳ במי אנחמך, כי
האדם יתנחם כאשר יאמר לו מה שאירע לך כבר אירע כן לפלוני:
20 בניך עולפו, כמו ויתעלף [יונה ד׳ ח׳]: שכבו, מתי רעב וחרב:
כתוא, כמו עוף[5]), ואין רע לו, (והטעם כתוא מכמר) והנה הוא סמוך אל
מכמר, כמו יפלו במכמוריו[6]) [תהל׳ קמ״א י׳]: גערת, הוא חמתו: 21 לכן
שמעי, זאת הנבואה הכתובי׳ אחרי הפסוק: ושכורת, סמוך, ותחסר מלת
חמת או אף או רעות: 22 יריב עמו, והטעם יקח ריב עמו, כמו

---

1) לעדה ב. 2) כוס חמתו... נרדם = ג. 3) ואם הם... שלמה = ג. 4) והשבר הוא הרעב = ה. 5) ואלו חמר. ג. 6) מלות 'והטעם כתוא מכמר' אך למותר, או בלבול הסדר יש כאן ואולי צ״ל: כתוא מכמר, הנה הוא סמוך אל מכמר, והטעם כמו יפלו במכמוריו:

Digitized by Google

ריב אלמנה [א' כ"ג]׃ 23 ושמתיה ביד מוגיך, מגזרת יגון, והוא מבנין הכבד כמו אשר הוגה [איכה א' י"ב]׃ שחי, והשפילי, ונעבור עליך׃ וכחוץ, הטעם כפול׃

נב

1 עורי, כל המפרשי׳ הסכימה דעתם, כי זאת הנבואה עודנה לעתיד
אע״פ שישוב להזכיר, סורו צאו משם [י״א], וזאת היא תשובת ר׳ משה
הכהן ז״ל, ולא אמר כלום כאשר אפרש, כי אם אמרנו שזאת הנבואה
היא על גלות בבל ושוב הגולה, הנה כתוב לא יוסיף יבא בך עוד ערל
וטמא, וכתוב כי מי נח זאת לי, כן נשבעתי [נ״ד ט׳], והנה היא גזרה לא
תבטל כלל׃ ובא יבא אחרי יוסיף כמו אל תרבו תדברו גבוהה [שמואל א׳
ב׳ ג׳], ויחסר אות שי״ן, והוא דרך צחות בלשון׃ 2 התנערי מעפר, דרך
משל, על כן אמר שבי כי היא (הוה)[1] שוכבת בעפר׃ התפתחי מוסרי
צוארך, הטעם שלא תהי עוד[2]) תחת ממשלת גוי׃ 3 כי, חנם נמכרתם
מכרתי אתכם לגוים, והטעם בלא כסף[3]), וכן אגאלכם חנם׃ 4 כי וגו׳
הטעם כמה רעות עברו[4]) על עמי (באו) כי בתחלה ירד אל מצרים לגור
ושם ענה[5])׃ ואשור באפס עשקו, כמו בלא דבר, כמו חנם עשקו, הטעם
על גלות אשור׃ 5 ועתה מה לי פה, עוד, דרך משל כלשון בני אדם,
או מה לי שאחריש׃ כי לקח עמי חנם, בבבל ובאדום ובכל גוי׃
ומושליו, הם גדולי ישראל, והנכון שהם כמו על כן יאמרו המושלים בואו
חשבון [במדבר כ״א כ״ז]׃ יהילילו, בהראות ה״א הבנין׃ מנואץ, התי״ו
מבולע, וכן הוא מתנואץ׃ 6 לכן ידע עמי שמי, כאשר אומר הנני׃
7 מה וגו׳, אחר שאושיעך, וזה הטעם הנני, מה נאוו מבניין נפעל, מגזרת
וכי תאוה הוא לעינים [ברא׳ ג׳ ו׳], והאומר כי הנו״ן שורש, אינו אמת, אע״פי
שתמצא זאת הלשון[6]) בלשון חכמינו׃ מלך אלהיך, זה הוא הנני׃ 8 קול,
צופים שיש[7]) וכלם[8]) ישאו קול לבשרך׃ כי עין בעין, כי כלם יראו
בעינים, ששב יי ציון, וכמוהו אשר עין בעין נראה אתה יי [במדבר י״ד י״ד]׃
9 פצחו, לשון צחות, וכן בלשון קדר, הנה הוא כטעם דיבור׃ 10 חשף,
הטעם הראו׳ גבורתו, כגבור שיהרוג בכח זרועו׃ כל אפסי ארץ, ויש
אומרים קצות הארץ בלא חבר, רק מהטעם, ואחרים אמרו כי כמהו ואשור
באפס עשקו [מ״ז ח׳], כאילו אמר באפסו, ועוד כמוהו אני ואפסי [לעיל ד׳],
ויש אומרים שהאל״ף נוסף, כמו פיסת בר [תהל׳ ע״ב ט״ז], והנכון בעיני

---

1) = ב. ג. 2) = ג. 3) מכרתי אתכם . . . . כסף = ג. 4) = ב. ג.
5) שם ועבדו. 6) צ״ל נאה. 7) נוסף יש לך. ב. ג. 8) לכולם. ד. — ואולי צ״ל לך והם׃

Digitized by Google

שהוא כמו מי אפסי, ואל תתמה[1] כי הפסוק ישים יד ורגל ובטן ופה והטעם ידוע, שהמדבר הוא בן אדם וכן השומע, ישים הדברים בדרך משל כאילו הם על צורות בן אדם, להבין השומעים׃ 11 סורו וגו׳, אמר רבי משה הכהן ז״ל צאו מתוכה של בבל, והנכון בעיני שמלת סורו סורו טמא, לכל הגולה שהיא בינות הגוים׃ סורו סורו, פעמים דרך מהירות כמו סורה אדוני [שופט׳ ד׳ י״ח]׃ צאו משם, כל אחד ואחד ממקום גלותו׃ טמא אל תגעו, שיבדלו מאומות העולם׃ צאו מתוכה, כל אחד ממדינת גלותו, כי אין בכל הפרשיות למעלה זכר בבל׃ הברו, בנין נפעל והיה ראוי להדגש בעבור אות הכפל׃ נשאי כלי יי, הם ישראל נושאי התורה, ויש אומר על הלוים שהם נושאי הארון, והראשון נכון בעיני׃ 12 כי לא בחפזון תצאו, כאשר יצאתם ממצרים׃ כי הולך לפניכם, כבוד השם׃ וטעם מאספכם בעבור שהם מפוזרים בגלות[2], ולפי דעתי כי השם יסוב אותם, כי הכבוד הולך לפניהם ואחריהם, כמו מאסף לכל המחנות [במדבר י׳ כ״ה] 13 הנה ישכיל עבדי, זאת הפרשה קשה מאד׃ אמרו תועי רוח[3] שהוא רמז לאלהיה׳, ויפרשו עבדי הגוף, וזה לא יתכן, כי הגוף לא ישכיל ואפי׳ כשאדם חי, ועוד מה טעם יראה זרע (יאריך ימים)[4], והוא לא היה לו בן[5], ועוד יאריך ימים ולא היה כן, ועוד ואת עצומים יחלק שלל, והראיה גמורה כי למעלה, כי הולך לפניכם יי, והם ישראל, ואחר כך רני עקרה, והיא כנסת ישראל, והנה טעם עבדי, כל מי שהיה בגלות מישראל והוא עבד השם, ורבים פירשוהו על משיח, בעבור שאמרו קדמונינו ז״ל [מדרש רבה איכה א׳ ע״ז] כי ביום שחרב בית המקדש נולד משיח, והוא אסור בזיקי׳, והנה אין טעם לפסוקי׳ רבים, נבזה וחדל אישי׳, מעוצר וממשפט לוקח, ויתן את רשעי׳ קברו, ומה טעם יראה זרע יאריך ימים. והגאון רב סעדיה ז״ל פירש כל הפרשה על ירמיה ויפה פירש וטעם יזה גוים רבים בפיו בדרך נבואתו. כיונק לפניו גם כתב בתחלת ספרו [ירמ׳ א׳ י׳] כי קטן היה כאשר נתנבא. ויי הפגיע בו והוא חטא רבים נשא כי כן כתוב זכר עמדי לפניך לבקש עליהם טובה [שם י״ח כ׳]. כשה לטבח יובל וכן כתוב ואני ככבש אלוף יובל לטבח [שם י״א י״ט], ופירש ואת עצומים יחלק שלל על ארוחה ומשאת שנתן לו רב טבחי׳ [שם מ׳ ה׳], והנכון בעיני כי כל הפרשה דבקה כי מה טעם להזכיר ירמיהו אחר הנחמות ולפני הנחמות[6], והנה ידבר על כל עבד יי שהוא בגלות, או יהיה עבדי כמו ישראל עבדי[7], וזה קרוב מזה׃ והנה ישכיל עבדי, יבין עבדי, כי עוד ירום ונשא, מבנין נפעל׃ 14 כאשר שממו עליך, כמו ושממו עליה אויביכם [ויקרא כ״ו ל״ב],

---

1) כמו פירש זה הנכון, ואל תתמה. ג. 2) וטעם מאספכם....בגלות = ג.
3) = א. ואחרים. ג. — בעלי פלוגתיו. ד. 4) = ב. 5) והוא לא היה בן. ב.
6) ולפני הנחמות = ג. 7) או יהיה עבדי הנביא. ב. ג.

Digitized by Google

והטעם שישתומם כל מי שיראה עבד השם: וטעם רבים הגוים: וטעם כן כאילו אמר היה כן: כן משחת מאיש, והנה משחת תאר השם: ותארו, בא על דרך רחבו[1]): וזה דבר ידוע, כי כמה גוים יש בעולם שיחשבו כי צורת היהודי משונה מכל הצורות, וישאלו היש ליהודי פה או עין, כן[2]) [שמעתי] בארץ ישמעאל ובאדום: 15 כן יזה וגו׳, זה הטעם כמו ירום ונשא, כאשר היה (כן) אמת[3]) שנשחת תוארו בעיני הרואים, כן יבא זמן שינקם מהם: וטעם יזה ישפוך דמיהם: אז יקפצו מלכים פיהם, והנה עליו כמו בשבילו: אשר לא ספר להם ראו, שלא עלה על לב הגוים שתהיה לישראל[4]) תשועה:

נג

1 מי, אז יאמרו הגוים[5]) מי האמין וגו׳ מי היה מאמין שתהיה כשמועה הזאת ששמענו: וזרוע יי על מי נגלתה, לעולם, כאשר נגלתה על אלה ויעל, והנה הוא עבד השם מישראל, או כל ישראל: [לפניו], לפני השי״[6]): עולה [צ״לו יעל] כיונק, כמו ילכו יונקותיו [הושע י״ד ז׳]: וכשרש מארץ ציה, שלא יתן פרי שלא יגדל: לא תאר לו, פירושו כמו[7]) ותארו מבני אדם [כ״ב י״ד]: ונראהו ולא מראה, ולא משרת עצמו ואחר עמו וכן הוא ולא נחמדהו, וכמוהו מתן בסתר יכפה אף [משלי כ״א י״ד]: 3 נבזה וחדל אישים, חדל להחשב עם אנשים: איש מכאובות, עבד השם, ואם על הכל הטעם כמו איש מלחמה, והוא קרוב מטעם עצם, והוא סמוך, וטעם מכאובו׳ וחלי, צער הגלות: וכמסתר פנים ממנו, יש עד היום הזה גוי[8]) כאשר יראה יהודי יסתיר פניו ממנו, והטעם שלא יראנו להושיעו: 4 אכן, זה הוא ראש הפסוק אנחנו היינו מחליאים, והוא היה נושא מכאובינו שהיינו מכאיבים אותו היה סובל, ואנחנו חשבנוהו שהוא נגוע, מגזרת והנה הנגע עמד בעיניו [ויקרא י״ג ה׳]: מוכה אלהים, סמוך, שהשם הכהו וענהו: עד הנכון שהחלאי׳ ראויין לבוא עלינו, בעבור כי תורתינו הכל הבל, ובאו על ישראל שתורתם תורת אמת, והעד כולנו כצאן תעינו: 5 והוא מחולל, מגזרת חלל[9]): ומוסר [שלומנו], שיתמיד[10]) שלומנו, והוא עליו, והעד ובחבורתו נרפא לנו: וטעם מחולל [מפשעינו][11]) כי השם יפקוד על הגוים, בעבור שצערו ישראל, וכתיב ונקיתי דמם לא נקיתי [יואל ד׳ כ״א] וטעם מוסר שלומנו ידוע, כי כל זמן שישראל בצער הגלות יהיה[12]) שלום לגוים, הלא תראה

---

1) כמהו, ובא על דרך רחוק (?) ג. 2) רד״ק בפירושו גורס כן הוא. 3) אמתנו. ד.
4) לעולם. ב. 5) הגוים זה לזה. ג. 6) לפניו לפני השי״. ג. 7) פירושו אינם כמו. א.
8) אי. 9) חיל. ב. ג. 10) שיוסר. א. 11) נרפא לנו והטעם. ג. 12) כי יש זמן שישראל בצער הגלות ויהיה. ג.

Digitized by Google

כתו׳ על עת הישועה, והיתה עת צרה [דניאל י״ב א׳]. ועוד כתו׳ כאשר
השיבו המלאכים כי כל הארץ יושבת ושוקטת [זכרי׳ א׳ י״א] וענה המלאך
עד מתי לא תרחם ירושלם [שם י״ב]. הטעם כי כל זמן שיש לגוים השקט
לא תרוחם ירושלם: 6 כולנו. באחרונה יכירו האמת. והנה הוא דבק
עם נגוע ומוכה אלהים, וכמוהו אך שקר נחלו אבותינו [ירמ׳ ט״ז י״ט]:
הפגיע. מגזרת ויפגע במקום [ברא׳ כ״ח י״א]: עון. במקום הזה כמו עונש
כמו אם יקרך עון [שמואל א׳ כ״ח י׳] כי לא שלם עון האמרי [ברא׳ ט״ו ט״ז]
ויגדל עון בת עמי [איכה ד׳ ו׳]. ויש אומרים מגזרת ואל תפגע בי [ירמ׳ ז׳
ט״ז]. ויהיה פי׳ עון כלנו כמשמעו. והטעם כי יפגע בעבור היות שלום
בעולם. כטעם ודרשו את שלום העיר [שם כ״ט ז׳]. לכן מלת עון תבא
קשה עם הפגיע בו: 7 נגש. מבנין נפעל: ולא יפתח פיו. ואין צורך
לפרש זה, כי כל יהודי כן הוא בגלות. כי בשעה שיעונה לא יפתח פיו
לדבר, אף כי הוא הצדיק שבהם לא יתעסק בעולמו כי אם בעבודת השם
ולא יכיר שר או גדול שיעמד לו בפרץ בקום עליו אדם. ולא יפתח (לו)
פיו והטעם בכל עת[1]): 8 מעצר וגו׳. והנה השם גואל ישראל והאמת[2])
צדיקי ישראל: לוקח, השם לקחו מעוצר והוא היה עצור: וממשפט, משפט
נקמות: ואת דורו מי ישוחח. כמו או שיח לארץ ותורך [איוב י״ב ח׳],
והטעם מי היה מגיד לאנשי דורו שיהיה כן[3]). והוא[4]) כבר היה כמו נגזר
מארץ חיים: מפשע עמי. דברי כל גוי. וזה שהנגע שיהיה לישראל היה
מפשעינו, כמו מחולל מפשעינו. והנכון שהוא כן, ומפשע עמי יבא הנגע
להם. בעבור מלת למו שהוא כמו להם: 9 ויתן. יש מפרשים על מתי
גלות, ויש[5]) אומרים שמלת במותיו מגזרת ואתה על במותימו תדרך [דברים
ל״ג כ״ט]. והטעם בנין שיושם על הקבר. והנה יהיה במותיו כמו קברו:
ואת עשיר כמו ואת רשעי׳, והטעם הגוים שהם עשירים כנגד ישראל.
והנכון בעיני. שטעם הפסוק. שכל כך היה ישראל בצער בגלות. שהיה
רוצה שימות עם הגוים, כמו תמות נפשי עם פלשתים [שופטים ט״ז ל׳].
והכתוב אמר ויתן על מחשבתו, כמו וילחם בישראל [יהושע כ״ד ט׳] על
בלק, והעד כי זה מרוב הצער, שאמר על לא חמס עשה כי הגוים יצערו
ישראל חנם, ולא בעבור מעשה שעשו, ולא דבור רע שידברו שהוא נכון
להתפרש לשני עניני׳. ואם טען טוען, והלא במות לא תשתני במלת על
במותימו. ומדוע השתנה במלת במותיו, יש להשיב, כי זאת המלה תבא על
שנים משקלים, כמו סריסי פרעה [ברא׳ מ׳ ז׳] וסריסי המלך [אסתר ו׳ י״ד]:
10 ויי חפץ דכאו, כמו דברו לשלום [ברא׳ ל״ז ד׳], מהבנין הכבד הדגוש:

---

[1]) כלצ״ע פי׳ כאן מדוע ׳לא יפתח פיו׳ פעמים בפסוק זה לו היה גר׳ אחרת במקום ׳ואין צורך.... בטעם׳: [2]) נ״ל כי טעות סופר יש כאן ול״ל ׳והנה׳ במקום ׳והאמת׳: [3]) לישראל כן. ג. [4]) כי נגזר, והוא. א. ג. ב. [5]) וי״א שמלת במותיו כמו במותו לפ״ע שהיא מלה אחת במותי וי״א. ב.

החלי, מבעלי הה״א בא על דרך האל״ף. ואף כי שמצאנו תחלואיה אשר חלה יי בה [דברים כ״ט כ״א]. והנה חפץ דכאו, לייסרנו בגלות: אם תשים אשם נפשו, שיתודה ויודה, והטעם אם תשי׳ נפשו אשמתו לנגדו, השם ירבה בניו[1]), ויאריך ימים שיראה הוא ובניו בישועת השם, והנה ידבר על הדור שישובו לשם בעת[2]) קץ ביאת המשיח: וחפץ יי בידו יצלח, הטעם על התורה שישובו הגוים לדת השם[3]): 11 מעמל, הטעם השכר שיקבל על אשר סבל: יראה, חפצו או יראה טוב עד שישבע, בעבור כי בדעתו יצדיק רבים, והם הגוים שילמדום ישראל לעשות התורה: וטעם ועונותם הוא יסבול, שישתתף ישראל עם צער הגוים ברוב עונותם, לא כאשר עשו הם לישראל, או הטעם שיתפלל לשם בעד הגוים[4]), כטעם ואם משפחת מצרים לא תעלה [זכרי י״ד י״ח], וזה הנכון בעיני, כי הפסוק הבא אחריו לעד: 12 לכן וגו׳, כל המפרשים אמרו כי זה הפסוק דרך משל על המתים על ייחוד השם, וטעם רבים כמו גדולים כמו על כל רב ביתו [אסתר א׳ ח׳], והם הנביאים, והעצומים הם האבות, הטעם שיהיה חלק מתי הייחוד עם הנביאים, וידענו כי זה דבר אמת הוא, רק איננו מטעם הפרשה, והנכון בעיני כי הוא כן, לכן אתן לישראל חלק בז ושלל מגוים רבים: ואת עצומים, כמו בצאתי את העיר [שמות ט׳ כ״ט]: תחת וגו׳, זה[5]) שכר בעבור כי הערה נפשו למות, וי״א כמו גלה, והטעם בפרהסיא, והנכון בעיני שהוא כמו ותער כדה [ברא׳ כ״ד כ׳], ואם הם שנים בניינים והעד אל תער נפשי [תהל׳ קמ״א ח׳], כטעם שפך: ואת, ועם: פושעי׳, שפשעו בשם: [נמנה], כן היו ישראל נחשבים: והוא חטא רבים נשא, כי בעבור צערם[6]) היה שלום לכל הגוים, והחטא שהיו ראויי׳ הם לשאתו היה ישראל נושאו: ולפושעים, בעבור הפושעים: יפגיע, בשם, כטעם דרשו את שלום העיר [ירמ׳ כ״ט ז׳], והנה פירוש ולפושעים הגוים: והנה פירשתי לך כל הפרשה, ולפי דעתי כי הנה ישכיל עבדי הוא שאמר הנביא עליו, הן עבדי אתמך בו [מ״ב א׳] ויאמר לי עבדי אתה [מ״ט ג׳] וכן כתוב בדעתו יצדיק צדיק עבדי לרבים [נ״ג י״א] וכת׳ גוי נתתי למכים [נ׳ ו׳], והסוד כאשר רמזתי בחצי הספר, והנה כל הפרשיות דבקות זאת עם זאת:

נד

1 רני עקרה, כנסת ישראל עקרה לא ילדה והיא עקרה, והטעם שמעט מספר ישראל: פצחי גם צהלי פירשתיו: לא חלה, מגזרת חיל [שמות

---

[1]) אם תשים אשמתו נפשו יראה השם יראה בניו. ג. — אם תשים אשמתו נפשו יראה השם ירבה בניו. ב. [2]) בגעת. ד. [3]) בעת קץ.... השם. = ג. [4]) בעבור עונותם.... בעד הגוים. = ג [5]) תחת מן העיר זה. ג. [6]) כי בעדם. ג.

ט"ו י"ד] וכן הוא, פצחי רנה וצהלי עקרה, אשר לא חלה, ועל דעת ר׳
משה הכהן ז"ל בבל, ועל דרך האמת כל אומה שיש לה בעל והוא מלך:
2 הרחיבי וגו׳, טעם הרחיבי מקום, בעבור רוב הבנים: יטו, שב אל בני
שוממה[1]), או תחסר מלת נוטים כמו ויאמר ליוסף [ברא׳ מ"ח א׳], וטעם
אל תחשוכי כמו אל תמנעי אותם, שיטו יריעות אהלך: מיתריך, מיתרי
האהל והנה הטעם המדינות והכפרים: 3 כי ימין ושמאל תפרצי, כמו כי
תרבי וכמוהו ופרצת ימה [שם כ"ח י"ד] ויש מפרשי׳ שהוציאוהו מגזרת פרץ:
וזרעך גוים יירש, פירוש כי ימין ושמאל תפרוצי: יושיבו, זרעך: 4 תחפירי,
כמו וחפרה הלבנה [כ"ד כ"ג], וטעם אל תיראי בהיותך בגלות: עלומיך,
רמז לגלות עלומיך[2]), או רמז לבית ראשון וגם שני, שהיו רעות רבות
לישראל מעורבות בימי מלכותם: אלמנותיך, חסרון המלכות: 5 כי וגו׳, מלת
בועליך על לשון רבים, וכן עושיך, כמו ישמח ישראל בעושיו [תהל׳ קמ"ט
ב׳] על דרך מלת אלהים ואדונים, כאשר פירשתי בספר בראשית [ברא׳ א׳
א׳], והנה טעם בועליך כמו מלכך, (ואלהייך כמו[3]): אלהי כל הארץ יקרא,
הטעם כי כל הגוים ישובו לתורת השם וכן כתוב לקרא כלם בשם יי
[צפני׳ ג׳ ט׳]: 6 כי וגו׳, בעבור שאמר וחרפת אלמנותיך, שהגוים מחרפים
את ישראל שאין להם מלך, אמר השם כאשה עזובה היית ועצובת רוח
שעזבה בעלה, והנה בעלה חי, כאשר אמר כי בועליך עושיך, ומלת עצובת
שם התואר ולא פעול ואם הוא על משקלו, על כן כתוב קראך יי ואשת
נעורים כי תמאס אמר השם, וכן היית: 7 ברגע, בי"ת ברגע נוסף כבי"ת
בתחילה, בראשון, ויש מפרש שפירש כי הוא מן רוגע הים [כ"א ט"ו],
והעד וברחמים: 8 בשצף, אין רע לו, והטעם כמו מעט: ובחסד עולם,
הפך רגע: הנה הטעם שתעמוד מלכות ישראל לעולם כאשר הוא מפורש
בספר דניאל [ז׳ כ"ז], והנה יהיו ימי הגלות[4]) ואם ארכו, כמו רגע כנגד
ימי המלכות שלא יפסקו: 9 כי מי נח, המבול שהיה בימי נח: זאת, הטעם
זאת הגזירה שגזרתי והנחמה שאמרתי: וכאשר נשבעתי שלא יעבור מבול
כמי נח על הארץ, והוא הכתוב ולא אוסיף עוד להכות את כל חי [ברא׳
ח׳ כ"א]: וטעם מקצוף עליך, בעבור שהמשילה לאשה עזובה: 10 כי וגו׳,
הטעם, יתכן שימושו ההרים רק חסדי מאתך לא תמוש וברית שלומי ביני
ובינך, והטעם כבעל עם אשתו ביניהם ברית שלום: תמוטינה, כמו תשובינה
[יחז׳ ט"ז נ"ה], כי לשון נקבות בפעלים השניים הנראים יבואו על שני
משקלים: 11 עניה סוערה, כמו הולך וסוער [יונה א׳ י"א], או שהיא
עומדת בסערה, זאת ירושלם: בפוך, אבן יקרה שחורה, ויש אומרים שכמוהו
נפך ספיר [שמות כ"ח י"ח]: אבניך, שיבנו בהם: בספירים, אבנים יקרות

---

1) בני ישראל שוממה. ג. — ישראל. ב. 2) נ"ל כי צ"ל מצרים, או להוסיף 'כמו עלומיך'. 3) = ג. 4) מלכות ישראל.... ימי הגלות. = ב. ג.

אדומות, כאשר פירשתי במגילת איכה [ד' ז']: 12 ושמתי כדכד, אין רע למלת כדכד במקרא, והיא אבן יקרה: ושמשותיך, מגזרת שמש, והם[1] בחלונות (צ"ל חלונות) ישימו בם זכוכית, וזה מנהג ארמוני המלכים: [ושעריך], והם המשמשות[2]) על השער: אקדח, אבן יקרה, ואל"ף נוסף והוא מגזרת כי אש קדחה באפי [דברים ל"ב כ"ב]: לאבני חפץ, שיש לאדם חפץ בהם, לא ככל האבנים שהם מושלכות אין חפץ בהם: 13 וכל בניך למודי, כמו תלמידי, והנה המלה תאר השם: ורב, פועל עתיד בעבור הוי"ו: 14 בצדקה תכונני, מבנין התפעל והתי"ו מבולע, והטעם שיעשו ישראל צדק בעולם ולא יעשקו הגוים כמשפט המלכים: וטעם לא תיראי, בעבור העושק והחמס יסיר השם המלכות: 15 הן וגו', אמר רבי יונה הן גור יגור כמו חבור ואמר כי כמוהו נהרסו ממגורות [יואל א' י"ז], והטעם היתכן שיתחבר חבור כי אם ברשותי, והטעם על גוג ומגוג: מי גר אתך, פי' מי שהתחבר והיה אתך ושב עליך, אז יפול, והנכון בעיני כי גור יגור כמשפטו, וכן הוא, היתכן שיגור עמך גר בארץ שהוא שלי כי אם ברשותי, מי שירצה לגור עמך בארצי עליך יפול, כמו אל הכשדים אתה נופל [ירמ' ל"ז י"ג] על פני כל אחיו נפל [בראשית כ"ה י"ח], והטעם שיפול (צ"ל שיפיל) עצמו תחת רשותך: 16 הנה וגו', דרך משל: ומוציא כלי מהאש ויתקנהו, וגם אנכי בראתי המשחית שישחית כלי החרש: 17 כל כלי יוצר, שיוצר עליך, להיותו לא יצלח, רק ישבר, הנה יוצר מהבנין שלא נקרא שם פועלו על משקל יוסר [ויקרא ד' ל"ה]: וכל לשון וגו', הנה פירוש זה כל כלי: תרשיעי, הטעם שיאמינו הגוים בתורה, וישראל יראום רשעת דתיהם: זאת נחלת עבדי יי, מהשם[3]), על התורה או על ארץ הצבי:

נה

1 הוי, לשון קריאה, כמו[4]) הוי כל צמא, אלה דברי השם לאומות העולם, בימים ההם מי שירצה ללמוד תורה: ואשר אין לו כסף, והטעם אם אין לו כסף לקנות, שאין לו כסף ללמוד: שברו [ואכלו], הטעם על החכמה, כטעם אכול את המגילה הזאת [יחזק' ג' א'], כי החכמה לנשמה כמאכל לגוף: ולכו, אלי: והטעם[צ"ל וטעם] ושברו חנם, ואכולו בלא כסף, וטעם שברו יין וחלב, כי שניהם הם כמו מאכל ומשתה, וכן יודו חכמי הרפואות, וטעם[5]) יין וחלב, כי התורה נמשלה בהם: 2 למה וגו', שיוגיעו עצמם בחכמות נכריות שלא יועילו: ואכלו טוב ותתענג בדשן, כמו והיה דשן ושמן [ל' כ"ג]

---

[1]) והיא. ב. [2]) המשמשות. ג. [3]) והטעם על. [4]) נראה שיש כאן חסרון אחר מלת כמו, ויותר מסתבר הוא גרסת כ"י ג. 'כמו הוי ציון': [5]) צ"ל או טעם. — או אולי וטעם יין.... בהם, מקומו למעלה אחרי מלת גוף:

Digitized by Google

כטעם[1]) תענוג הנשמה במות הגוף, או טעמו[2]): 3 הטו, ולכו ממקומכם אלי, כמו סורי אלי אל תירא [שיסטויס ל׳ י״ח]: ותחי נפשכם, הטעם עמידת הנשמה במות הגוף או טעם, שיחיים המשיח, אחר ששבו לדת השם[3]): ואכרתה לכם ברית עולם, שלא תמוט, כברית וחסד שכרתי עם דוד, וכתוב לעולם אשמור לו חסדי [תהל׳ פ״ט כ״ט] ויתכן היות חסדי דוד רמז על המשיח: שהוא ממשפחתו כאשר נקרא הנביא ישראל[4]), וכאילו הוא, כי חסדי דוד נאמני׳ הם והעד על זה, הפסוק הבא אחריו: 4 הן עד, זהו המשיח: למ״ד לאומים שורש, ויתכן היות לטעם [והטעם] כי המשיח לעד כי אין מלך אחר נגיד על העולם: ומצוה, אשר יצוה מה שיצוה (יעשו)[5]): 5 הן גוי לא תדע, גוי לא היית יודעו תקרא, שיבוא אליך[6]), כטעם לעבדי קראתי [איוב י״ט ט״ז]: אליך ירוצו, והנה התברר מה שפירשתי: פארך, מלה זרה בדקדוק, כי אין כמוה בפעלים השלמים, רק בנחים כמו כשמעתו נגך [נ׳ י״ט]: 6 דרשו וגו׳, לפי דעתי כי זאת הפרשה תוכחה על אנשי דורו, הטעם אחר שתדעו כי תגאלו מבבל וגם מכל הגוים פעם שנית[7]) דרשו השם, וטעם בהמצאו לדורשים, כי ידוע שהשם נמצא בכל מקום ובכל עת, הנה הטעם קודם חתום[8]) הגזרות, וכן טעם בהיותו קרוב, רמז[9]) לשכינה שהיא במקדש: 7 יעזוב וגו׳, פירוש דרשו השם: דרכו, שהוא נהוג ללכת בה, ויעזוב איש און מחשבותיו, והנה העקר המחשבה והמעשה: כי ירבה לסלוח, העונות: 8 כי וגו׳, טעמו כי חשבתם שאגמול לכם רע אע״פ שתשובו אלי, על כן לא מחשבותי כמחשבותיכם, כי במחשבותי להטיב לכם, וככה לא דרככם דרכי, כי דרכי הם ישרי׳, גם מפורש בספר יחזקאל הדרכי לא יתכנו [יחז׳ י״ח כ״ט]: 9 כי וגו׳, דרך משל: 10 כי הגשם ברדתו מן השמים, ירוה את הארץ, על כן הורדתיה לתת זרע לזורע ולחם לאוכל: 11 כן יהיה דברי, לא ישוב אלי ריקם, והטעם כי אמלא כל אשר דברתי אל נביאי, וזהו 12 כי בשמחה תצאו, מהגלות: תובלון, אל ארצכם על סוסים ופרדים, [אם] על גלות בבל, כן היה, ואם לעתיד[10]) מפורש בסוף הספר [ס״ו כ׳], י״א על שתי גליות דיבר: ימחאו, כטעם יכו, וזאת הלשון ידועה בארמית, ומגזרת ומחה אל כתף ים כנרת [במדבר ל״ד י״א]: 13 תחת הנעצוץ, כמו הנעצוצים [ז׳ י״ט], ואין ספק כי הברוש טוב ממנו: הסרפד, מין ממיני צמחי החוחים, הנה יחדש פלא, לשום-נהרות במדבר, בשובכם אל ציון, וזהו והיה לײ לשם לאות עולם, וזהו פלא עומד:

---

1) נ״ל ותענוג, הטעם. 2) חסר כאן הפי׳ הב׳. 3) ונסח. א. 4) עיין פירושו למ״ט ג׳. 5) אשר יצוה הוא העשוי. ב. ג. 6) הן גוי לא היה יודע ושקראנה שיבוא אליך: ב. 7) פעם שנית = ג. 8) חום. 9) נ״ל כי צריך להוסיף מלת "או„ כי „רמז לשכינה שהיא במקדש" הוא פירוש שני: 10) לעתיד הס. ב.

נו

1 כה. אחר שתדעו כי השם יגאלכם [ויעשה] לכם כל אלה הטובות, שמרו משפטיו כי קרובה הישועה, והנה לעד כי העונות מעכב (צ״ל מעכבות) ביאת משיח: 2 יעשה זאת. המצוה שאמר והיא שמור שבת מחללו. וידוע כי שבת סימן התיו לנקבה. אולי זה בא כאילו אמר יום שבת. או יהיה וי״ו מחללו חלול השמור. כי עם כל פועל שם הוא בכח הלשון ואם לא נכתב. כאשר פירש רבי משה הכהן ז״ל במלת ותצפנו [יהושע ב׳ ד׳] שהוא שב ללקח[1]), וכמוהו וברב יועצים תקום [משלי ט״ו כ״ב], והטעם עצה ואם לא נכתב: 3 בן הנכר. אלה הגרים גרי הצדק: הנלוה. פועל עבר וה״א תחת אשר. כה״א ההלכוא אתו [יהושע י׳ כ״ד]: יבדילני. פתח גדול תחת קמץ קטן. וכמוהו כי עתה יאהבני אישי [בראשית כ״ט ל״ב]: הן אני עץ יבש. בעבור שלא יוליד: 4 כי כה אמר יי. הזכיר השבתו׳. כי אות היא בינו ובין שומרימו בעבור ששבת השם. הנה כל שומר שבת הוא לשם[2]): 5 ונתתי. יד. מקום. כמו יד תהיה לך [דברים כ״ג י״ג] (שם)[3]): 6 ובני [הנכר]. (שם). הזכיר הסריסים קודם בני הנכר. בעבור שהשלים בהם. כי כן דרך המקרא ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו [יהוש׳ כ״ד ד׳]: לשרתו. שרות השם לעשות חקיו: 7 והביאותים. כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים. כדרך תפלת שלמה [מלכים א׳ ח׳ מ״א]: 8 נאם. מקבץ נדחי ישראל. כי אם[4]) עלו מבבל ומעילם ואשור. וטעם לנקבציו[5]) על הגרים. והנה עוד אקבץ גרים על נקבצי ישראל. וי״ו לנקבציו שב אל ישראל: 9 כל וגו׳. הטעם שהצדיקים גם הגרים ישובו, רק המקטרים לע״ז לא ישובו. והנה אתיו לשון ציווי. כמו אם תבעיון בעיו שובו אתיו [כ״א י״ב] כמו בואו. מגזרת ואתא מרבבות קודש [דברים ל״ג ב׳]. והטעם. כי השם צוה לאומות העולם הרשעים. להרוג רשעי ישראל. כמו החיות שתהרוגני אלה את אלה[6]): 10 צופיו. יאמר אל נביאי השקר שהיו בישראל. והיו כצופים עורים. והנה דרך משל. על היום או על[7]) כלבים אלמים בלילה כי לא ישמרו הבית ותועלת אין בהם: לנבוח. זעקת הכלב. וכן בלשון קדר: הזים. כמו כלבים. ואין ריע לו. כי הה״א עיקר כה״א הורים והוגים[8]) [נ״ט י״ג]. כי לא יבא הפועל מבנין הפעיל כי אם במ״ם. פירש רבי יונה אמר המתרגם ניימין שכבין. לפי שהכלבים הם

---

1) ל׳ותקח׳ ג. 2) מכבד לשם. ב. 3) נראה כי מלת שם היא שארית השלשה הנשארים מפירוש הראב״ע על מלת „וָשֵׂם", וכן מלת „שם" אחר מלת „ובני". 4) צ״ל הם. 5) צ״ל שצ״ל לקבץ. 6) אלה ואלה. ב. 7) צ״ל כי הדברים משובשים וצריכים תקון וצ״ל „כל היום או כמו". 8) אפשר שכוונת הראב״ע על מלות הֹרוֹ וְהֹגוֹ, וטעה המדפיס או המעתיק:

Digitized by Google

אדוקים בתנומה יותר משאר כל בעלי חיים, והנה הטעם כפול: 11 והכלבים
עזי נפש, רוב הנפש הנמצא במקרא על הכח המתאוה לאכל. כמו ונפשו
מאכל תאוה [איוב ל"ג כ']. והטעם, כי על (צ"ל כל) אלה הכלבים אין
בהם תועלת רק יזיקו, כי הם חזקי התאוה, וזאת היא עזות נפש. ולא
ישבעו לעולם, והנה הנמשל[1]: והמה, הטעם הכלבים הנזכרים, הם רועי
ישראל שלא ידעו הבין, שם הפועל: איש לבצעו, מה יועיל לו מאומה
כמו[2]) מה בצע בדמי [תהל' ל' י']: [מקצהו]. כל אחד מקצהו: 12 אתיו וגו'.
ובממון שיקחו חמס[3]) יתענגו בו לשתות, ואומר הרועה לחבירו בא ונקחה יין:
ונסבאה שכר, משכר[4]), כמו אל תהי בסובאי יין [משלי כ"ג כ']. ולא יעשו
יום אחד לבדו, רק יום אחר יום: יתר מאד, תאר השם, שיהיה ליום מחר
יתרון על היום בעונג ובמשתה:

נז

1 הצדיק, אלה מעשה הרועים[5]), הצדיקים אבדו, ואין איש שם על
לב לאמר, מדוע יאבדו הצדיקים ויחיו אלה הרשעים, והנה זה פי' הנביא,
נאסף הצדיק עד שלא יראה הרע הבא על ישראל, ועל עיר הקודש:
2 יבא וגו'. [יבואו] הצדיקים בשלום על קברם, כטעם בשלום תמות
[ירמ' ל"ד ה'] ואתה תבא אל אבותיך בשלום [ברא' ט"ו ט"ו]: ינוחו על
משכבותם, כל מי שהולך נוכח השם, כטעם אחרי יי אלהיכם תלכו [דברים
י"ג ה']. וי"א השלום יבא עם ההשקט וינוחו על משכבותם: הולך נכוחו,
[והנה נכוחו] תחת נכחו, כי משקלי השמות משתנים: 3 ואתם קרבו,
למשפט, עמי בית ישראל, יאמר יי: בני עוננה, כמו ועוננים כפלשתים
[ב' ו']: זרע מנאף, הוא האב: ותזנה, האם: והטעם הבנים והבנות רעות:
4 על מי תתענגו, לבקש מה שעשה עמנו טוב[6]): 5 הנחמים, הטוב
בפירושים, שידבר על ע"ז, ויהיה הנחמים על משקל הנצבים [ברא' מ"ה א'],
מבנין נפעל, מגזרת בכל יחם הצאן [שם ל' מ"א], והנה הוא דבק עם ילדי
פשע והנה כתוב, ובחטא יחמתני אמי [תהל' נ"א ז']: שוחטי[7]), לע"ז, כמו
ואשחט אותם [ברא' מ' י"א] כמעשה הזונה שתהרג ילדיה: בחלקי, מגזרת
חלוקי אבנים [שמואל א' י"ז מ'], והטעם שיבקשו אבנים חלקים [צ"ל חלקות]
לציירם להיות פסילי': 6 גם להם שפכת נסך, העל אלה אנחם, על הרעה
שאעשה לך, ויש אומרים שהוא מבנין התפעל, כאילו אמר מה תנחומים

---

[1]) המשל. ג. [2]) כמו מה בלע כי נהרג. ג. [3]) המה. ג. [4]) נשבר משכר. ג.
[5]) הרשעים. ג. [6]) לבקש מהשם עשה עמנו טוב. ו. [7]) נראה דלב"ע היתה שחטי בשי"ן
שמאלית.

Digitized by Google

יהיו לי. ואין צורך: 7 שמת משכבך. כזונה שתזנה במקום מגולה,
והטעם בפרהסיא: 8 ואחר הדלת, גם כן בסתר: שמת זכרונך, כמו וזכרו
כיין לבנון [הושע י״ד ח׳], וממנו אזכרתה [ויקרא ב׳ ב׳]: כי מאתי [גלית],
כמו זונה, כי גלית עצמך מאתי, שהייתי מסתיר אותך: ותעלי, לזנות
בפרהסיא: הרחבת משכבך, הטעם שיכיל המשכב אנשים רבים: ותכרת
לך מהם, תחת ותכרתי, וכמוהו ותעשי הרעות ותוכל [ירמ׳ ג׳ ה׳], ותכרתי
לך ברית מהם, שבחרת להיותם אנשי בריתך: [אהבת משכבם], אותם שאהבת
שישכבו עמך: [יד חזית], בכל מקום שראית[1]), (כמו בכל מקום אשר תראה
דברים י״ב י״ג)[2]): 9 ותשורי וגו׳, והנה עוד רעה אחרת, לא די שעבדת לע״ז,
עד ששגרת דורון למלך אשור או למצרים להשען עליו, והנה ותשורי מגזרת
ותשורה אין להביא [שמואל א׳ ט׳ ז׳], ויאמר רבי משה הנגיד ז״ל, כי
ותשורה דמי המראה והנבואה, גם נכון הוא להיות ותשורי כמו אשורנו,
הלכת לראות: בשמן, כי מארץ ישראל יוליכו השמן: ציריך, הם
השלוחים: ותשפילי, נפשך, עד שאול: 10 ברוב דרכך יגעת, מרוב דרכים
ששנית, והנה יגעת[3]), ולא אמרת נואש לבי, כמו ונואש ממנו שאול
[שמואל א׳ כ״ז ב׳], רק אמרת אולי תועיל יגיעתי: חית, כמו כח, והטעם
דבק עם יגעת, על כן לא חלית: 11 ואת וגו׳, למה הוצרכת לדאוג מאויב
ולירא מאויב עד שהוצרכת לכזב, ולא זכרת אותי: הלא אני מחשה,
לפי דעתי שהוא פועל יוצא לשנים פעולים, והטעם כי אני משתיק באמת
מי שיכזב, כן אני וכן הייתי, ויתכן היות את מי דאגת, מתי יראת ממני,
והראשון הוא הנכון, ויש אומרים שטעם מחשה כטעם החשיתי [מ״ב י״ד
שאסבול[4]), כאדם שישתוק: 12 אני אגיד צדקתך, בפה: ואת מעשיך
ולא יועילוך, בעבור שמעשיך רעי׳, שבטחת על זולתי יי׳: 13 בזעקך[5])
יצילוך קבוציך, אלה שקבצת להושיעך, והנה קבוציך תאר השם, כמו
למודי יי׳ [נ״ד י״ג]: ואת כולם ישא רוח יקח הבל, (אותם) דרך משל
שיאבדו ולא יראו ישועת השם: והחוסה בי ינחל ארץ ויירש הר קדשי,
והנה הוא דבק עם הפרשה הנכתבת למעלה כל שומר שבת [נ״ו ו׳]:
14 ואמר, האומר או הקורא או הכרוז: סולו סולו, המסילה סקלו מאבן,
וטעם פעמים שהקורא יקרא כן פעם אחר פעם: מדרך עמי, שהיו עובדי
השם, על כן בסוף הפרשה אין שלום אמר יי׳ לרשעים: 15 רם ונשא,
שמו: שוכן עד, עד עולמי עד, עד שלא יוכל אדם לספור, והטעם נצח,
וטעם שוכן כי כל הנבראים יש להם תנועה גם לכוכבים[6]) תנועה כנשמה:
מרום וקדוש אשכון וגו׳, והטעם כי אשכון עם המלאכים למעלה, ועם דכא
שהוא בארץ, (וטעם אשכון) להחיות רוח שפלים, או אשכון מרום להחיות

[1]) בכל מקום שראית = ב. ג. [2]) כמו מקום אשר תראה. ו. — נ״ל כי סוף ג״ש של
פי׳ יד חזית: [3]) והנה יגעת = ב. ג. [4]) = ב. [5]) בזעקך כלשון הזעקי. ג. — בזעקך,
כלשון זעקתי ב. (זעקת?). [6]) לדיבורים. ג. — לכבודים. ב.

אלה השפלים: 16 כי לא לעולם אריב, עם ישראל: ולא לעולם אקצף, כי אני בראתי הרוחות, והנה ראוי להיות כי רוח מלפני יעטוף: ונשמות אני עשיתי, (כי) הטעם כפול: והנה יעטוף מגזרת לעני כי יעטף: [תהל' ק"א א']: 17 בעון, ואכהו, שב אל עמי הנזכר למעלה, או אל דכא ושפל רוח, ואכהו פועל יורה על זמן עומד, כי אין סימן לו בלשון הקדש: הסתר, הסתרתי פני והכיתיהו ביד, דרך משל, עד שלא ארחם עליו, והנה הסתר שם הפועל: [וילך שובב], הוא הלך שובב מתנצח ומתגבר ושב אל דרכו הרעה, ומלת שובב לגנאי: 18 דרכיו ראיתי, הנה זאת לאות על יושר פירוש הספר[1], כאשר ראיתי דרכיו, או שעשה תשובה, או טעמו כמו כי יצר לב האדם רע [בראש' ח' כ"א]: וארפאהו, כי כחולה היה, כי אין כח לחולה שילך: ואשלם נחומים לו, שאנחמהו על החולי שעבר עליו: ולאבליו, הם אוהביו כדרך האבלים על החולה במותו: 19 בורא, כל המפרשים אמרו כי השם הוא בורא, ותחסר מלת אמר, לולי שאין ראוי לחדש, כי הייתי אומר שהוא לשון בריאה מגזרת ובורא חושך [מ"ה ז']: ומלת ניב כמו פרי, כמו תנובות שדי [דברים ל"ב י"ג], והטעם הדיבור, וכן פירושו אמרו שלום לרחוק ולקרוב, הודיעו שכבר רפא השם את ישראל, והטעם[2]) ורפאתיו: 20 והרשעים וגו', והטעם שהשם ירפא צדיקי ישראל ולא הרשעים, כי הם כים שהוא נגרש תמיד, כמו ויגרשו מימיו, וקרוב מגזרת הנני גורש מפניך [שמות ל"ד א']: כי השקט לא יוכל, פירוש כים נגרש, הנה תחסר מלת שהוא (נגרש)[3]), כי נגרש תאר השם: ויגרשו מימיו, כמו ינועו: 21 אין, על כן לא יהיה להם שלום, כי הם לא יוכלו השקט:

נח

1 קרא, דבר השם אל נביאו קרא בגרון אל תחשוך הקריאה, כי חשך פועל יוצא: כשופר, שישמעו כולם: 2 ואותי יום יום ידרושון, כפה (וכדעת): ודעת דרכי יחפצון, בדבור[4]) שישאלון אליהם[5]) משפטי צדק, והם חפצים להיותם קרובים אלי: 3 למה, הם מתענים ואומרים לשם למה צמנו ולא ראית, כאילו לא תראה ולא תדע, והטעם לא תושיענו, והתשובה הן ביום צומכם ימצא כל איש חפצו, מי שיש לו מריבה עם אדם אחר: וכל עצביכם, ממון כמו ועצביך בבית נכרי [משלי ה' י'], וקרוב מגזרת עצבון [בראש' ג' י"ז] כמו יגיע כפיך [תהל' קכ"ח ב']: תנגושו, הנה הנו"ן כנו"ן כהנדוף עשן [שם ס"ח ג'], ויחסר בעל כאילו אמר

---

[1]) הספר. ג. [2]) = ב. — אולי צ"ל את הטעם. [3]) [כלומר כים שהוא נגרש]. ב.
[4]) בדבר. ו. — צ"ל כדבר או בדבר: [5]) אליך. ג. — אלה הם. ב. — אלי הם. ד.

Digitized by Google

בעל עצבים¹) וכמוהו אשה יראת יי [משלי ל״א ל׳] ורבים כך²)׃ 4 באגרוף
רשע, דבר קשה שיוכה בו, ובדברי הקדמונים ז״ל בעלי אגרופין
[פסחים כ״ג], וכמוהו באבן או באגרוף [שמות כ״א י״ח], וי״א חתיכת עפר
קשה, כמו מגרפותיהם [יואל א׳ י״ז]׃ לא תצומו כיום, טעמו כיום הזה׃
5 הכזה, יום ענות אדם נפשו, כפול, כי הוא הצום׃ הלכוף, מפעלי
הכפל במשקל לקב אויבי [במדבר כ״ג י״א]׃ כאגמון, צמח רך שישח את
ראשו, והוא ידוע׃ יציע, דגשות הצד״י לחסרון יו״ד השרש, כמלת אצרך
[ירמ׳ א׳ ה׳] והשלם ייציע, והטעם ישים מצע [כמו] ושק ואפר יציע
[אסתר ד׳ ג׳]׃ 6 הלא, פתח, כמו התר׃ חרצובות, כמו קשרים, וכמוהו
כי אין חרצובות למותם [תהל׳ ע״ג ד׳]׃ מוטה, כמו מטת עלכם [ויקרא
כ״ו י״ג], והנה הטעם להחפיש העבדים, ככתוב בספר ירמיהו [ל״ד]׃
(העשוקים משפט), רצוצים, (כמו רצוצים) הם העבדים העשוקים, כמו רצוץ
משפט³) [הושע ה׳ י״א], כמו ואת מי רצותי [שמואל א׳ י״ב ג׳], ויש אומרים
כי חרצובות רשע על המחשבות, והראשון נכון בעיני׃ 7 הלא פרוש,
כמו פורש אין להם [איכה ד׳ ד׳] וכמוהו פריסת מלכותך [דניאל ה׳ כ״ח],
והטעם פריסת ככר לחם׃ מרודים, המ״ם שורש, והנה הוא כמו מעונים
[דה״י א׳ ד׳ מ״א], וכמוהו זכור עניי ומרודי [איכה ג׳ י״ט]׃ תביא בית,
בית שלך׃ ומבשרך לא תתעלם, כמו קרוב, כמו אחינו בשרנו הוא
[ברא׳ ל״ז כ״ז]׃ 8 אז יבקע אורך כשחר, שכל רגע יוסף האור׃ וארוכתך,
רפואתך, והוא שם, כמו אעלה ארוכה לך, ויש אומרים כי ארוכתך ימי
גבול החולי, על כן מלת מהרה׃ והלך לפניך צדקך, יאספך, כמו מאסף
לכל המחנות [במדבר י׳ כ״ה], והנה יהיה שמור׃ 9 מתוכך, מקרבך,
והטעם על המחשבה, או מתוכך מתוך ישראל, וטעם מוטה העבדים⁴)׃
שלח אצבע, שם הפעל על משקל כשכב אדוני המלך [מלכים א׳ א׳ כ״א],
כאילו אמר לשלוח⁵) יד להכות רעו, או לקחת הונו, גם ודבר און שם
הפעל׃ 10 ותפק⁶), כטעם ויפק רצון מיי [משלי ח׳ ל״ה], והנה נפשך
כדרך פעול׃ ונפש נענה תשביע, לעולם עניי דבק עם נפש הוא צום,
ומלת תשביע לעדה׃ וזרח בחשך, אפי׳ בחשך לילה יזרח אורך, והטעם
כאשר תבוא רעה לעולם אתה תנצל׃ 11 ונחך יי תמיד, והטעם שהוא
יהיה עמך בכל מקום שתלך׃ בצחצחות, כמו צחה צמא [ה׳ י״ג], הפך
הריווי׃ ועצמותיך יחליץ, יש אומר כמו ידשן⁷) בלי חבר, ואחריי אמרו
יחזק, כמו חלוצי צבא [במדבר ל״א ה׳], ויש אומרים שיחליץ כמו יְחַלֵּץ,

---

¹) כל בעל עצביכם. ב. ג. ²) המאמר הזה מן וכמוהו אשה וגו׳ מקומו לפני מלת תנגשו: ³) והנה הטעם להחפיש העבדים העשוקים משפט [כלומר מגז׳]. ב. ⁴) וטעם מוטה מוטת העבדים. ג. ⁵) לְשַׁלַּח יָד. ב. ⁶) ותפק [כלומר ותפיק]. ב. ⁷) דֶשֶׁן ופלג סמנו נפשי. ב.

Digitized by Google

[איוב ל"ו ט"ו] כאשר מצאנו ישליח [שמות ח' י"ז] ישלח [תהל' ע"ח מ"ה], ישמיח [שם פ"ט מ"ג] ישמח [איכה ב' י"ז], וזהו הנכון, כי הנה הוא כמו שומר כל עצמותיו [תהלים ל"ד כ"א], והנה יחלצם משבר: לא יכזבו, כמו יכרתו, וכזב [שם ד' ג'] מגזרתו, כי הוא דבר שאינו עומד, כי מקרה הוא: 12 ובנו, הבונים היוצאים ממך: מוסדי דור ודור, שהיה[1]) על מוסד שיעמוד לדור ודור: תקומם, כמו [תשובב תהל' ס' ג'] משובב נתיבות לשבת, אחר שאינם הולכים עליהם בני אדם, לשבת תשובבם[2]): 13 אם וגו', יי ינחך תמיד אם תשיב משבת רגלך, או הוא דבק עם משובב נתיבות, גם הוא נכון, וטעם משבת מלכת בשבת (רגלך): עשות חפציך, הטעם כפול: וקראת לשבת עונג, שלא תעשה בו מלאכה, ושתתענג[3]) הנפש בשמוע דברי תורה: לקדוש יי מכובד, הוא יום שבת, והנה פירוש מה טעם מכובד, והוא וכבדתו מעשות דרכיך, שאתה רגיל לעשות בחול, וכן (מצאנו) ממצא חפצך ודבר דבר עתיד, או בדברי העולם[4]), כי אם בדברי תורה, והכלל שאנחנו צריכין לקבלה: 14 אז תתענג, אם תקרא יום שבת עונג אז תתענג על יי, כבן שמתענג על האב, והרכבתיך על במותי ארץ, על גבהי הארץ והיא ארץ ישראל: והאכלתיך נחלת יעקב, הטעם, הנה ידבר עם בני הגולה, על כן והרכבתיך, גם משובב נתיבות:

נט

1 הן, הנה שב הנביא להוכיח עוד בני הגולה, ובאחרונה אמר, ואני זאת בריתי, והנה כל הפרשיות דבקות, וטעם הן לא קצרה, דעו[5]) כי לא קצרה יד השם מהושיעכם: 2 לבין אלהיכם, למ"ד עם בין, והיא לבד' תספיק, או מלת בין: הסתירו פני' מכם כדרך לשון בן אדם שיסתיר פניו ואזניו שלא יראה ולא ישמע: 3 נגואלו, מלה מורכבת מבנין נפעל ומבניין שלא נקרא שם פועלו: בדם, שפיכות דם: (והנה) אצבעותיכם בעון, בדבר עשוק: והנה המעשה והדבור (קרא) רעים: 4 אין קורא בצדק, מוכיח: ואין נשפט, תואר השם: בטוח על תהו, שיאמר איש לרעהו כן אעשה, והוא לא ימלא[6]) דברו: הרו עמל, משל על המחשבה: והוליד, והוא הדבור: 5 ביצי, והנה המשילם שהם[7]) כביצי צפעוני כאשר יבקעו: וקורי [עכביש], ידוע[8]) ממעשה העכביש: האוכל מביציהם, מביצי צפעוני: והזורה, היה ראוי להיות תחת הרי"ש קמץ גדול, ובאה מלה זרה כמו ולנה

---

[1]) בכן שהיה. ב. נ. [2]) אחר שאינם הולכים עליהם לשבת תשובתכם. נ. [3]) ושתתענג בו. ב.
[4]) עתיד.... העולם. = ב. [5]) דעו כי. = ב. [6]) כ"ה בכ"י. ב. — ימלא. ד.
[7]) והנה המשל שהם. נ. [8]) בכ"י נ. ליתא; נ"ל ידיעה. עיין רד"ק בפירושו:

Digitized by Google

בתוך ביתו [זכרי' ה' ד']. והנה הזורה פעולה, כמו כי מולים היו [יהושע ה'
ד'] סוגה בשושנים [שה"ש ז' ג']. היא[1]) מגזרת ויזר את הגזה [שופטים ו' ל"ח],
כי מי שיזורנה אז תבקע הצפעוני[2]) ויצא אפעה, כמו אפעה ושרף [ל' ו']:
6 קוריהם לא יהיו לבגד, והנה דמה כל מעשיהם למעשה העכביש שאיננו
עומד[3]): 7 רגליהם וגו', כי מחשבותם שוד ושבר במסילות שידרכו בם
והנה טעם רגליהם כפול: 8 נתיבותיהם, שהיו ידועות, עקשי', ומי
ילך בנתיבותיהם וילמד מהם: 9 על כן וגו'. הנביא ידבר על לשון ישראל
שיאמרו בגלות: לנגוהות, כפול בטעם: 10 נגששה, כמו נמשש, ואין
רע לו, וי"א מגזרת ונגש עפר [איוב ז' ה']: בצהרים, שהוא חצי היום,
כאילו היינו בנשף, וזה דרך משל: באשמנים, יש אומרים קברים, ויתכן[4])
שהוא כמו צהרים, או כמו בחיים, והטעם בינות החיים, ויתכן היות האל"ף נוסף
והטעם בינות השמנים, והם הגוים: 11 נהמה כדובים וגו'. והטעם, נצעק ואין
מושיע, ואין מי שיעשה לנו משפט: 12 כי וגו'. אלה דברי הנביא על לשון ישראל
שיודו לשם עונותם: ענתה בנו, כמו לא תענה ברעך [שמות כ' י"ג]: כי פשעינו
אתנו, הם עוד: 13 פשוע וכחש, שמות הפעלי', והנה פשוע לצאת מתחת
הרשות: ונסוג, שם הפועל מבניין נפעל על דרך ונשלוח [אסתר ג' י"ג]:
סרה, מגזרת סורר ומורה [דברים כ"א י"ח]: הורו כמו עושו[5]) [איוב ל' י"ג],
והורו מגזרת על ברכת הורי [ברא' מ"ט כ"ו], ותהר את מרים [דה"י א'
ד' י"ז], והנה הוא על משקל הוגו[6]) והוי"ו שב אל שקר[7]), ויש אומרים כי
היה ראוי להיותו על משקל בנה בניתי [מלכים א' ח' י"ח]. ובאו זרות:
וטעם מלב מלבם יוציאו דברי שקר: 14 והסג, מבנין שלא נזכר שם
פועלו: וצדקה מרחוק תעמד, דרך משל, כי אין צדקתו [אמת], אמת
לשון נקבה, והוא חסר נו"ן וימצא מבולע במלת אמתך [ל"ח י"ח]: ונכוחה,
דברים שיאמר אדם לנכח חבירו, ראה דבריך טובי' ונכוחים [שמואל ב' ט"ו
י"ג]: 15 משתולל, יש אומרים משוגע[8]), כמו אלכה ערום ושולל
[מיכה א' ח'], אשתוללו אבירי לב [תהל' ע"ו ו'], ויתכן היות הכל
מגזרת שלל, להסיר הון, הנה משתולל שם הפועל מבנין התפעל:
16 וישתומם, מגזרת שממה [א' ז'], ורבי מנחם שהוציאו מגזרת שתום העין
[במדבר כ"ד ג'] לא אמר אמת, כי לא יכול אדם לאמור מן וישבור וישבורר,
כפול הלמ"ד: ותושע לו, כלשון בני אדם, כי השם הוא המושיע ואיננו
נושע, והנה הטעם על כבודו להראות גבורתו: מפגיע, כמו ולפושעים יפגיע
[נ"ג י"ב]: 17 וילבש, דרך משל לגבור שהוא לובש התחרא, הוא

---

1) מקומה לפני מלת פעולה. 2) נ"ל המחברת שלפעמים לא תבקע: 3) כל הפסוק חסר בכ"י. ב. 4) והנכון. פ. ב. 5) פרם מגז'....כמו עושו. = ב. 6) והנה הוא ע"מ [והוגו] על משקל. ב. — ע"מ הוה. פ. נ"ל כי ב' גב' כלמודים יחד, פ' הורו כמו והתר את מרים והנה הוא ע"מ הורי, ב' הורו כמו עושו מגז' על ברכת הורי: 7) אולי נ"ל שקר וגם בכ"י קשה ליקנו. 8) = פ.

Digitized by Google

השריון: תלבושת, השנים¹) תוין נוספין כתיוי תפארת [ג' י"ח]: ויעט. עטיה כאילו עוטה מעיל: 18 כעל וגו׳. כאיש יקנא על גמולו. והטעם שישלם חימה לצריו: [לאיים] לכל האיים. גמול ישלם. והנה צריו ואויביו ביבשה. גם הזכיר לאיי²) הים: 19 ויראו. י"א שהוא מלשון יראה והוא חסר יוד. וי"א כמשמעו: וטעם שם יי מעשהו. והעד את כבודו: כי יבא כנהר צר. כמו צר ומצוק מצאוני [תהל' קי"ט קמ"ג] והנה הוא שם. רוח יי נוססה בו מגזרת נס. וזה הטעם קרוב מדברי דניאל והיתה עת צרה לכל העולם אשר לא נהייתה כמוה [דניאל י"ב א']. וישראל לבדם ינצלו על כן אחרי זאת. ובא לציון גואל: 20 ובא לציון גואל. זה המשיח וטעם לשבי פשע כמו כל הנמצא כתוב בספר [דניאל י"ב א']: 21 ואני זאת בריתי. הנה אכרו׳ ברית עמה׳ ומה היא רוחי אשר עליך. וכ"ף לישראל ידבר. וטעם רוחי נבואתי. כאשר כתוב. והיה אחרי כן אשפך את רוחי [יואל ג' א']: ודברי אשר שמתי בפיך. והטעם כפול. כי התנבאו ולא תפסק להם הנבואה מזרעם לעולם:

ס

1 קומי אורי. לשון³) ציווי כמו בואי [שמואל ב' י"ג י"א]. בא בחולם בעבור האל"ף: כי בא אורך. לשבח. ולפי דעתי שביאת האור הוא חשך. כמו⁴) בא ערב ונפסק האור שהיה לך. וזרח עליך כבוד יי. והעד לא יהיה לך עוד אור השמש לאור יומם [להלן י"ט]. וטעם אורי על מלכות או הנבואה: 2 כי הנה החשך זהו כטעם כי יבא כנהר צר [נ"ט י"ט]: וערפל [לאמים]. תכסה לאומים: ועליך יזרח יי. והטעם עליך לבדך: 3 והלכו גוים לאורך. כי מנהג מי שהוא בחשך לראות היושבים באור: 4 כולם. רמז על בניך ובנותיך⁵) שיזכירם. ויתכן להיות כלם סימן המלכים: תאמנה. מגזרת ויהי אומן את הדסה [אסתר ב' ז']: 5 אז תיראי. והטעם כאשר יבאו המלכים אליך ויביאו בניך. אז תיראי כאדם שיפחד בבא לו תשועה ודבר שלא עלה על לב. כאשר יקרא למצא אבדה: ונהרת. תרוצי פה ופה: ופחד. והנה יהיה פחד מעורב עם שמחה. וזאת רחב לבבך⁶). הפך הצרה: כי יהפך עליך המון ים. או טעם תיראי מרוב המון⁷) שיהפך עליך: חיל גוים. ביבשה: 6 שפעת. חבורה. כמו שפעת (מים) אני רואה [מלכים ב' ט' י"ז]: בכרי. הבי"ת משרת. מגזרת שלחו כר [ט"ז א']. ישאו

---

¹) שם, השנים. א. ב. ²) לאיים. ו. ³) לציון. ב. ⁴) נ"ל כי חסר כאן הרא"י אשר היתה כוונת לאב"ע להביאה כאן, וכנ"ל כמו כי בא השמש (בראשית כ"ח י"א): בכ"י ב. ג. הנה' בא ערבו. ⁵) רמז על בניך ובנותיך לב. ד, רמז על לב. ב. ג. נ"ל כי מלת "לב" היא מלכים השלמה הנשארת ממלות "על לב": ⁶) לב. ג. ⁷) המון ים. א. ב.

Digitized by Google

דורון: 7 ישרתונך, הטעם יהיו לצרכך, וכמוהו את בגדי השרד לשרת בקדש [שמות ל״ט י״ט], הם בגדי הנסיעה: יעלו על רצון מזבחי, והנה על ימשוך אחר עמו וכן הוא על מזבחי: 8 מי אלה, הטעם על הבנים, והנה קומי אורי [לעיל א׳] ידבר עם ציון: אל ארובותיהם, הם החלונות ששם קנם: 9 כי לי איים יקוו, שאתן להם שכר טוב: ואניות תרשיש כבראשונה, והזכיר תרשיש כי היא קרובה לארץ: כספם וזהבם, והנה הטעם, כי לי איים יקוו, כי לא יתנו להם ישראל שכר¹), והנה הוא מפורש לשם יי אלהיך: והנה פארך בא בקמץ גדול תחת קמץ בעבור היותו סוף פסוק: 10 ובנו וגו׳, אפילו בני ישראל לא יבנו חומות ירושלם כאשר לא בנו הבית, כי אם הגוים: 11 ופתחו, יש אומרים החירק תחת שורק, ויש אומרים כי ופתחו שב אל בני נכר, ואיננו רחוק, והנה הטעם ידוע²), להביא אליך חיל גוים ביום גם בלילה³): ומלכיהם, שהיו נוהגים יובאו נהוגים, כטעם לאסור מלכיה׳ בזקי׳ [תהל׳ קמ״ט ח׳]: 12 חרוב יחרבו, מגזרת חרב, החרב נחרבו המלכים [מלכים ב׳ ג׳ כ״ג], ויש אומרים מלשון חרבן, והראשון הוא נכון: 13 כבוד הלבנון, והנה פי׳ האילנים הנכבדים בלבנון, ברוש תדהר ותאשור יחדו: לפאר, לבנות בית השם: 14 והלכו, שחוח, שם: וקראו לך עיר יי, והנה לעד [כי] קומי אורי אמר על ציון⁴): עיר ימשך עצמו ואחר עמו וכן הוא ציון עיר קדוש ישראל, כמו אל באפך תוכיחני [תהל׳ ו׳ א׳]: 15 עזובה, בהיותה חרבה: משוש דור ודור, הטעם משוש שלא יפסק: 16 וינקת חלב גוים, הטעם ממון שיתנו מס: ושוד מלכים, מגזרת שדים [ל״ב י״ב], כי משקלי השמות משתנים: 17 תחת הנחשת אביא זהב, אשים בלב הגוים שיביאו הזהב, והנכון שאביא לך שכר זהב⁵), והנה הנחשת נכבד מהברזל על [כן] תחתיו זהב כנגדו: ושמתי פקודתך, אנשי פקודתך, כמו פקיד, והם החולקים המס: [שלום], שיקחוהו בשלום: ונוגשיך [צדקה], בצדקה: 18 לא ישמע עוד חמס בארצך שוד ושבר, הטעם כפול: וקראת, יש אומרי׳ כמו וקראת אתכם הרעה [דברים ל״א כ״ט], ויש אומרים מלשון קריאה, כי הישועה תקרא אל חומותיך, והנכון שמלת וקראת לנכח ציון, כי חומותיך תקראם ישועה, והעד ושעריך תהלה, והנה וקראת ימשוך אחר עמו כמשפט: 19 לא וגו׳, לא תצטרכי לאור השמש בעבור אור השכינה: לאור עולם, יומם ולילה: 20 לא וגו׳, זה השמש לא יבוא וירח אשר⁶) לא יאסף, והטעם כי בהתחברו עם השמש אז יעדר אור מהארץ: ושלמו ימי אבלך, כי האבל ישב בחשך: 21 נצר, כמו ונצר משרשיו יפרה [י״א א׳]: מעשה ידי

¹) כי יתנו להם שכר. ב. — שאין להם שכר. ג. ²) = ב. ³) כי ביום ובלילה המלכים. ג. ⁴) שאמר אל ציון. ד. — ונראה כי היה הגרסא הנכונה, כי כוונתו תמיד בתוך הפרש׳ הזאת כי הנביא קורא אל ציון, קומי אורי: ⁵) ל״א זהב גוים. ו. ⁶) אולי צ״ל וירח אשר יהיה לך: — היה. ד.

להתפאר, כדרך בן אדם שישמח במעשיו בהיותם מתוקנים: 22 הקטן,
המשפחה הקטנה שמספרם מעט תהיה לאלף: בעתה, בגעת עת הישועה,
והנכון שהוא דבק עם הקטן יהיה לאלף, והנה אחיש לעשות לשום מצעיר
לגוי עצום[1], כדרך ואעשך לגוי גדול [בראש׳ י״ב ב׳]:

סא

1 רוח וגו׳. אלה דברי הנביא, והם נבואה כמו ויאצל מן הרוח
[במדבר י״א כ״ה]: יען משח יי אותי, כי הנביאי׳ יקראו משיחי׳, וכמוהו
אל תגעו במשיחי [תהל׳ ק״ה ט״ו], והם האבות ויאמר רבי משה הכהן, כי
תשובת יען משח יי אותי, שוש אשיש ביי [לקמן פסוק י׳], ואין צורך, כי
יען טעמו השם משחני בעבור שאבשר ענוי׳: פקח קוח, מלי אחת וע״ין
ולמ״ד הם כפולי׳, כמו סחרחר [תהל׳ ל״ח י״א] או ירקרק [ויקרא י״ג מ״ט]
אדמדם [שם] והוא שם: 2 לקרא שנת רצון, היא שנת כל הגאולי׳: לנחם
כל אבלי׳, והנה פרש אחר כן כי הם אבלי ציון: 3 לשום לאבלי ציון,
הוא שפרש פאר תחת אפר שמן ששון תחת אבל, כי האבל לא יסוך
שמן, והתקועית לעדה [שמואל ב׳ י״ד ב׳]: רוח כהה, שם התאר מגזרת
כהה הנגע [ויקרא י״ג ו׳], יש אומרים כטעם חשך, והנכון בעיני שהוא הפך
פשה: אילי הצדק, מגזרת אילנים[2], כמו מאילים אשר חמדתם [א׳ כ״ט],
והעד מטע השם: 4 ובנו חרבות עולם, קדמוניות: שוממות ראשונים, דורים
שעברו: 5 ועמדו, לפניכם: זרים, כעבדים: אכריכם, שם התאר, והם עובדי
האדמה: 6 ואתם, כבר אמרתי כי כל כהן לעולם הוא משרת, והעד משרתי
אלהינו, והנה יהיו הגוים כנגד ישראל וישראל כנגד בני אהרן, על כן חיל גוים
כנגד המעשר: יו״ד תתימרו תחת אל״ף מגזרת את יי האמרת [דברים כ״ו
י״ז]: 7 תחת בשתכם משנה, תירשו: וכלמה, ותחת כלמה: ירנו חלקם[3],
בחלקם: והנה פירש מלת משנה שאמר לכן בארצם[4]) משנה יירשו:
8 כי וגו׳, הטעם אשלם להם גמול, כי אני אוהב צדק שונא גזל אפי׳
בעולה שהיא קרבה לפני, על כן ונתתי פעולתם כמו שכרם, כמו ולא
תלין פעולת שכיר [ויקרא י״ט י״ח], והנה טעם גזל שלא אגזלם, כי אם
לא אתן להם שכר הנם גוזלי׳[5] שכר: 9 ונודע בגוים, לא יורה זה[6]) הכתו׳
שישראל יהיו עוד מפוזרים, רק יודעו בינות הגוים הבאים לחוג את חג
הסכות, ככתוב בספר זכריה [י״ד ט״ז], והנותנים מס: 10 שוש וגו׳, אז

---

[1]) אחיש לעשות הצעיר גוי עצום. ב. — נראה לי כי ב׳ גרסאות נלמדות יחד, אחיש
לעשות מצעיר גוי, ואחיש לשום הצעיר לגוי עצום: [2]) אילים. ב. [3]) וכלמה וגו׳ עד חלקם
הוא הוא בסוף הפסוק, בכ״י ג. כראוי. [4]) לכם בארצכם. א. ג. [5]) נ״ל גוזלי: מן ׳חלקם׳
פסוק ז׳ ע״כ חסר בכ״י ב.

Digitized by Google

יאמר ישראל שוש אשיש: יעטני, פועל עבר מגזרת עוטה אור כשלמה [תהל' ק"ד ב'], והם שני בניינים (צ"ל שרשים): כחתן יכהן פאר, הוא פועל יוצא, שהוא[1]) מצטרך לפאר נפש כאשר פירשתי במלת ישרתונך [ס' ז']: תעדה כליה, הם הקשורים על גרגרותיה: 11 כי כארץ [אשר תוציא צמחה וכגנה] אשר זרועיה תצמיח, יצמיח[2]) צדקה, הטעם שיגדל הצדק כאילו הוא צמח:

סב

1 למען, אלה דברי השם, ורבים אמרו שגם אלה דברי ישראל בגלות: כלפיד יבער, היו"ד שב אל לפיד, ותחסר מלת אשר, (בגלות[3]): 2 קורא לך, מהבנין שלא נקרא שם פועלו: יקבנו, כמו נקבו בשמות [במדבר א' י"ז]: 3 והיית עטרת, ביד יי', כי יש מקומות שיתקנו העטרות בידים: 4 לא וגו', זה הכתוב יורה כי למען ציון דברי השם, ואמ' לא אשקוט כלשון בני אדם[4]): חפצי בה, שתים מלות: [תבעל, הנה] פרשהו 5 כי יבעלך וגו', דרך משל על שוב המלוכה: 6 על וגו', אלה השומרים כנוי על אבלי ציון, שאין להם עסק כי אם בכי, ולא ישנו בלילה, כשומרי החומות, והוסיף כל היום, כי מנהג השומרים לישן ביום וכן כתוב משמרים לבוקר [תהל' ק"ל ו'] (משמרים הבלי שוא יונה ב' ט'). והנה פירש הנביא דבריו, שהם מזכירים הוא פועל יוצא לשנים פעולים, כמו הזכירני נשפטה יחד [מ"ג כ"ו]: 8 נשבע, גם זה יורה לאות כי זאת הנבואה[5]) לעתיד, כי הנה נשבע השם, שהיא גזרי בלא תנאי, וטעם בימינו כמו גבורתו שהיא עומדת לעד. וטעם להזכיר במקום הזה בימינו, שאדם לא יוכל לקחת דגנך בחזקה: 9 כי וגו', יאכלוהו שב אל דגנך ומקבציו ישתוהו שב אל התירוש: 10 עברו וגו', טעם, להזכיר טוב לארץ[6]), בעבור אבלי ציון שיתענגו בלא פחד, והנה שב לבאר שתהיה יציאת ישראל מגלותם ושובם אל ארצם בכבוד, וכן יאמרו פקידי הגוים, וטעם עברו בשערים להכריז בכל שער ושער לאמר, פנו דרך העם, סקלו אותה מאבן, הרימו נס בעולם: 11 הנה, בת ציון, הבת שהולידה (?): ופעולתו, פרשתיו [כ"א ח']. וטעם שכרו, שיתן שכר טוב לסובלי הגלות, או טעמו שיתן שכר טוב למי שיכבד ישראל: 12 וקראו, ולך יקרא, הכ"ף לנוכח ציון:

---

1) ר"ל עושה כל מה שהוא מלפרך וגו': 2) יעטיע. ג. 3) כ"ה כ"י א. — מלת אלה חסר בגלות. ג. — ואפשר שצ"ל „בגלוי": 4) זה הכתוב יורה .... אדם. = ג. 5) מכאן עד פ"ג י"ז חסר בכ"י ג. 6) הארץ. א. ג.

סג

1 מי וגו', יש אומרים כי זה הבא הוא המשיח, ויש אומרים שהוא
מיכאל, והנכון שהוא רמז לשם הנכבד והטעם על הגזרה שגזר על אדום,
וזאת היא מלכות רומא וקוסטנטינא, ונקראו אדומים בעבור שנכנסו בתורת
אדום, וזאת התורה נקראה על שם אדום, שהאדומיים האמינו בתחלה
בתורת האיש הידוע[1]: חמוץ בגדים, מגזרת חומץ [במדבר ו' ג']: זה שהיה
הדור בלבושו, והטעם איך התטנף: צועה, אחרים, כמו ושלחתי לו צועי'
וצעוהו [ירמ' מ"ח י"ב], והעד ברוב כוחו, ויאמר רבי משה הכהן ז"ל, כי
צועה כמו מהר צועה להפתח [נ"א י"ד], והוא תאר השם ואיננו פועל יוצא
במקום הזה: ובעבור שאמר מי זה, השיב אני מדבר, רב להושיע, גדול
כמו על כל רב ביתו [אסתר א' ח']: מבצרה, שם מקום, כאילו בא משם,
והנה הטעם מעם בצרה, והם אדום ואשר הם על דתם בכל מקום שהם:
2 מדוע וגו', למ"ד ללבושך נוסף, כלמ"ד השלישי לאבשלום [דה"י א' ג' ב'],
והטעם הדם הדומה ליין: 3 פורה וגו', והנה זאת התשובה, הטעם, הריגת
אדום והשחתת מלכות תורתי: וטעם לבדי כי אני גזרתי על אדום כן:
ואדרכם, אף על פי שיראה שהוא לעתיד הוא סימן הזמן העומד: ויז נצחם,
הנה יז כמו ויט משה [שמות ט' כ"ג], נצחם הוא הדם שבו יחיה האד'
נצחו, והוא מגזרת נצח [ל"ד י']: אגאלתי, האל"ף תחת ה"א הבנין, ולפי
דעתי שהיא מלה מורכבת מפועל עבר ועתיד, ופי' אגאלתי כמו טנוף, כמו
יגאלוהו חשך וצלמות [איוב ג' ה']: 4 כי וגו', אעשה נקמה באויבי ואנאל
אוהבי, והנה גאולי פעולים והיו"ד סימן המדבר והוא השם: 5 ואביט,
דרך משל, כי אין צורך לשם: ואשתומם, כמו וישתומם [נ"ט ט"ז], ושם
פירשתיו: 6 ואבוס עמים, אחרים לבד מאדום: ואוריד לארץ נצחם, כמו
אשפוך לארץ דמם: 7 חסדי, אז יודו משכילי ישראל על רוב החסדים
שעשה השם עם ישראל בצאתם ממצרים, גם בגלות, ושהושיעם והשיבם
אל ארצם: וטעם תהלות יי כי מזכיר[2] חסדי השם זאת היא תהלתו:
ורב טוב, תואר השם, שהוא רב טוב: 8 ויאמר, הטעם כי אמר,
כדרך בן אדם שחשב שיהיו בנים נאמנים, על כן הושיעם: 9 לא צר,
האמת שהוא בוי"ו, כטעם ותקצר נפשו [שופטים י' ט"ז], דרך משל להבין
[השומעים], כאלו גם הוא הוה (צ"ל היה) בצרה על כן מהר להושיעם: ומלאך
פניו הושיעם, וכן כתיב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים [במדבר כ"א י"ט],
ואיננו משה כלל: וינטלם, כמו ונטל החול [משלי כ"ז ג'], והנה הטעם
שגאלם ממצרים וינשאם[3] בארצם, על כן אמר כל ימי עולם כל הימים

---

[1]) האיש הידוע = ג. [2]) אולי צ"ל הזכיר: [3]) וינשאם. ג.

שהיו בארצם: 10 והמה מרו ועצבו, מגזרת אל תעצבו [בראׁ מ"ה ה'] דרך
משל, ויש אומרים כי רוח קדשו הוא מלאך הכבוד, הוא נלחם בם, עד
שיצאו מארצו: 11 ויזכור ימי עולם, שעבר: [משה עמו], ימי משה
ועמו, כמו שמש ירח עמד [חבקוק ג' י"א], ויתכן היות משה פועל, כי הוא
מושה את ישראל, והראשון הוא הנכון: איה המעלם, הטעם עתה יאמרו
הגוים, איה המעלה אותם מים סוף: את רעה צאנו, עם[1]) משה שהוא
רועה את ישראל: איה השם, בקרב משה, ויש אומרים על הכבוד שהיה
בקרב ישראל: 12 מוליך, זרוע תפארתו, זה הוא מלאך השם, ההולך
לפני מחנה ישראל [שמות י"ד י"ט]: בוקע [מים], הים: 13 מוליכם בתהומות,
הים: כסוס במדבר, והיא היבשה: 14 כבהמה וגו', ואחר צאתם מהים
הוליכם השם במדבר, כבהמה שהיא יורדה בבקעה לאט, כן רוח השם נחה
את ישראל, והנה תניחנו תחת תניחם, והנכון שוי"ו תניחנו שב אל משה,
והוסיף כן נהגת עמך, והנה משה וישראל: 15 הבט וגו', יספר הנביא
תפלת המשכילים בגלות, כי הוא דבק עם הוא נלחם בם (לעיל י'):
מזבול, כמו דירה, וכמוהו יזבלני אישי [בראׁ ל' כ"א], והנה הטעם כפול:
התאפקו, עתה, כמו ולא יכול יוסף להתאפק [בראׁ מ"ה א']: 16 כי וגו',
הטעם שאתה אבינו ואנחנו בניך, ואתה אב שתמצא לעולם, והזכיר אברהם
שהוא היה הראשון שכרת השם ברית עמו להיות לו לאלהים ובניו, והזכיר
גם יעקב שהוא סוף האבות, והוא עקרנו לבדו: יכירנו, כמו הבדל יבדילנו
[כ"ו ד']: 17 למה וגו', בעבור היות השם הסבה העליונה, היא הראשונה,
אמר למה תתענו, ויש משיבים כי זה כטעם מה שאמרו קדמונינו ז"ל אין
מספיקין בידו לעשות תשובה, ואחרים אמרו כי הכתוב דבר כנגד המחשבות,
ויש אומרים בעבור שאנחנו בגלות לא נוכל לעשות כל המצות שהם
תלויות בארץ: תקשיח, כטעם תסיר[2]) וכמוהו הקשיח בניה ללא לה [איוב
ל' ט"ז]: שוב למען עבדיך, הם אבות, ולמען שבטי נחלתך הם השבטים:
18 למצער, זמן מעט: ירשו עם קדשך, הארץ, והנה הצרים בוססו [אותה],
ויש אומרים לדבר מועט ירשו עם קדשך היורשים[3]), או לזמן מועט[4]) והוא
נכון: 19 היינו, כאנשים שלא משלת בם מעולם: לוא קרעת שמים[5]),
יש אומרים על מתן תורה, כאילו לא קרעת שמים, והאמת שהוא כמשמעו,
כמו לו עמי שומע לי [תהל' פ"א י"ד], וזה הטעם, אילו היית קורע שמים
ותרד, והטעם על הגזרות, אז יהיו ההרים נוטפים מפניך, הטעם המלכים
היושבים בטח, ונדגש למ"ד נזולו בעבור שהוא סוף פסוק, על משקל ולא
יכלו [שמות ח' י"ד]:

---

1) בדפוס וגם בכ"י הגל' „על משקל" והוא טעות סופר אשר טעה וקרא „עם" כמו ע"ם:
2) תמיר. ג. 3) ר"ל ירשו היורשים את עם קדשך. 4) ירשו עם.... מועט = א.
5) כאן מתחלת הפרשה בכ"י:

Digitized by Google

סד

1 כקדוח אש המסים, שמסו אחרים[1] כאש[2]) שהיא קודחת, וכמים שהאש תבעה אותם, מגזרת אבעבועות [שמות ט׳ ט׳]. כן ירגזו גוים מפניך: 2 בעשותך, הטעם כאשר היית עושה: נוראות, והוא תאר השם על דרך ועשיר יענה עזות [משלי י״ח כ״ג]: [לא נקוה], לא היינו מקוים לראות כמוהם: [ירדת וגו׳], וכשהיית יורד אז מפניך נזולו ההרים, והטעם כי עשית כבר ככה: 3 ומעולם לא שמעו, השומעי׳, ולא האזינו, גם עין לא ראתה אלהים זולתך אשר יעשה למחכה לו, אשר יחכה לו: 4 פגעת, הטעם אם היית כועס[3]). היית פוגע את הצדיקים, כטעם עומד בפרץ [תהל׳ ק״ו כ״ג]. או יהיה פי׳ פגעת, היית מקבל פיוס הצדיקים, כמו לא אפגע אדם [מ״ז ג׳, כ״ג י״ב]. וטעם שש, הצדיק שהיה שש בך: בדרכיך יזכירוך, בדרכים שהורתנו (צ״ל שהורת) לנאמן בית: [הן אתה וגו׳], והנה עתה קצפת אתה ואנחנו היינו חוטאים, או טעמו כשהיית קוצף ואנחנו כבר חטאנו: בהם, בעבור הצדיקים לעולם הֵפֵרְתָ[4]) הקצף: ונושע, והיינו נושעים[5]), והנה נושע על זמן עומד: 5 ונהי, ועתה היינו כטמא כולנו: עדים, כמו יאכל עד [בראׁ מ״ט כ״ז]. כי בגד השלל[6]) הוא מגואל בדמים: ונבל, להתחבר נו״ן השורש, כי הוא מגזרת נובלת עליה [א׳ ל׳], עם נו״ן סימן המדבר חסר[7]) נו״ן השורש, ואפס על משקלו: 6 ואין וגו׳, מתעורר, נלחם, תאר השם: להחזיק, ידו בך: ותמוגנו, מגזרת נמוגו כל יושבי כנען [שמות ט״ו ט״ו]: 7 ועתה, הטעם עשה עמנו כרצונך כי אין כח בידינו, כי אנחנו כחומר: 8 אל וגו׳, כי הרבה קצפת: עמך, אנחנו היום: 9 ערי וגו׳, הבט כי אנחנו עמך וראה ערים שקדשת בשמך הם חרבות: 10 בית, הוא בית השם: אשר הללוך אבותינו, הטעם המשוררים: 11 העל וגו׳, תחשה, כמו ומה תחריש, והטעם לא תמהר להושיענו:

סה

1 נדרשתי, הנה תשובי׳ השם, כי אבותיכם הכעיסוני, ואני נדרשתי, הטעם המצאתי עצמי בצר׳, לעם לא שאלו שאמצא להם: אמרתי הנני הנני, פעם אחר פעם על יד הנביאים: לא קורא, לא היה נקרא בשמי בימים ההם, כי אם בשם הבעל: 2 נדרשתי (צ״ל פרשתי)[8]), אמר רבי משה

---

[1]) הסרים. ד. [2]) באש. ד. [3]) היית כועס. = ב. ג. [4]) הספירות. ד. הפירות. ב. ג. הפירות. ל. [5]) והיינו נושעים = ג. ב. [6]) השלל. ב. [7]) חסר. ו. [8]) כ״ה בכ״י. ב.

הכהן כי הכתוב הראשון על אומות העולם. והטעם כי אפילו לגוים שלא
נקראו בשמי נדרשתי, ולעמי פרשתי ידי. והטעם שאקבל אותם: הדרך, ימשך
עצמו ואחר עמו, וכן הוא הדרך דרך לא טוב כמו ועץ הדעת טוב והע [ברא׳ ב׳
ט׳]: 3 העם המכעיסים אותי על פני, כעבד שיכעים ארוניו והוא רואהו בעיניו:
זבחים בגנות, לע״ז: 4 היושבים, לדרוש אל המתים ודברי השדים:
ובנצורים, חרבות, כעיר נצורה [א׳ ח׳]: האוכלי׳ בשר החזי׳, להכעיסני:
ומרק, ידוע. ואת המרק שפוך [שופטים ו׳ כ׳] וכתיב ופרק והם שני שמות
לטעם אחד: 5 האומרים, הם טמאים, והם אומרים לאחרים שלא אכלו
בשר החזיר: קרב אליך, כמו גשה אליך: כי קדשתיך, פעל עומד כמו
בני יצאוני [ירמ׳ י׳ כ׳], וכן הוא כי קדשתי ממך, אני קדוש ממך: אלה,
שמו עשן באפי: 6 הנה וגו׳, זאת הרעה שעשו כתובי׳ היתה לפני לא
שכחתיה: 7 עונותיכם וגו׳, והנה אתם הוספתם עונות על עונות אבותיכם,
וטעם ראשונה שהלכו בגלות אבותיכם. בעבור עבודה זרה: 8 כה, אף
על פי כן יהיה בימים ההם[1]) כאשר ימצי התירוש באשכול לאמר אדם
לחברו אל תשחיתהו ויאמר כי ברכה בו כן אעשה למען עבדי הם צדיקי
ישראל בגלות לבלתי השחית הכל: 9 והוצאתי וגו׳, שיצאו בגלות, והם
הצדיקים, והעד שאמר בחירי: 10 והיה, עמק עכור סביב ירושלם, וכתוב
את עמק עכור לפתח תקוה [הושע ב׳ י״ז], ורבים אמרו כטעם עוכר ישראל
[מלכים א׳ י״ח י״ז]. ואין צורך: אשר דרשוני, כי יזכור אשר דרשו
זולתי[2]): 11 ואתם, השכחים, שם תאר על משקל יראים [שמואל א׳
כ״ג ג׳]: לגד, גדוד השמים, ויאמר רבי משה הכהן כי לגד הוא כוכב
צדק שיורה על כל דבר טוב, כי כן לשון קדר, ואמר כי אין[3]) כמוהו
באגד [ברא׳ ל׳ י״א]: למני, יש אומרים לצורת הגלגל, שכל צורה וצורה
יש לה מנין ידוע מכוכבים, ור׳ משה הכהן אמר שהוא שם כוכב: ממסך,
מגזרת מסכה יינה [משלי ט׳ ב׳]: 12 ומניתי, דרך צחות בלשון הקודש
לאמר גד גדוד יגודנו [ברא׳ מ״ט י״ט] דן ידין עמו [שם ט״ז] ובעבור שאמר
למני אמר אחריו ומניתי, ממספר כמו עד מונה [ירמ׳ ל״ג י״ג]: 13 לכן וגו׳,
עבדי, הם השבים אל ציון: ואתם, אשר ישארו שלא עבדו השם ישארו[4])
ברעתם: 14 תיילילו, ראוי להיות תחת התי״ו פתח, על דרך יישירו נגדך
[משלי ד׳ כ״ה], וכמוהו ממרחק יידע [תהל׳ קל״ח ט׳ ו׳]. ואלמנה לא ייטיב
[איוב כ״ד כ״א]: 15 והנחתם שמכם לשבוע, ואלה כמו[5]) ישימך כצדקיהו
וכאחאב [ירמ׳ כ״ט כ״ב], ויאמר אדם לחבירו והמיתך יי[6]): יקרא שם אחר,
נכבד: 16 אשר וגו׳, אין מלת מתברך כמו ונברכו בו [ברא׳ י״ח י״ח] כי
הפרש יש ביניהם, וטעם באלהי אמן שיכיר כל העולם כי אין אלוה אמת

---

1) יהיו ימים באים. ג. 2) זולתו. ד. 3) = ג. 4) ילכו. ג. 5) אולי צ״ל כמו
לאלה ולשבועה. 6) והמיתך ה׳ כפלוני. ג.

Digitized by Google

זולתו. כי אמן מגזרת אמונה [כ״ה א׳] והוא תאר השם. והטעם שיודה שזהו אמת או מתפלל שיתאוה להיותו אמת. וטעם כי [נשכחו], נסתרו הצרות שעברו על הצדיקים עובדי השם. כי בראות הרשעים שהצרות באות עליהם, היו מלעיגים בם ובעבודתם: 17 כי וגו׳. יש אומרים כי הטעם כאילו, ורבי יהודה המדקדק נ״ע אמר כי טעם בריאת[1]) שמים והארץ על הפרטים. והנכון כי השמים הם הרקיע, והשם יחדש אויר טוב שיהיו בני האדם בריאי׳ בגופם. ויחיו שנים רבות. וגם יוסיף בכח הארץ, והנה היא חדשה, והאומר כי זה רמז לעולם הבא, איננו דבק בפרשה, כי אין לעולם הבא אכילה, וכן הורו קדמונינו ז״ל [ברכות י״ז], והוא אמת לבדו: הראשונות, יש או׳ על הצרות, והוא הנכון, ואחרים אמרו על השמים והארץ. ואין טעם לפירוש זה. והעד הפסוק הבא אחריו: 18 עדי עד. שנים ארוכות, כי הנה אחריו ימות. והנה בורא את ירושלם יוכיח. כי אין הבריא׳ להוציא יש מאין כאשר אמרו כל המפרשים, רק הוא מגזרת[2]) חדש׳: 19 קול בכי, על חלל או מת בלא עתו, כי הפסוק הבא אחריו לעד: 20 לא וגו׳. הנה תורה זאת הפרשה כי השבים אל ציון בימות המשיח יחיו שנים רבות, והנה הזקן ימלא את ימיו שהוא בתולדת לחיות. כמו הקדמונים מאדם ועד נח, וכן עול ימים שהוא העולל, והמת מת והוא בן מאה שנה[3]), ואם מת יקולל, כי אם חיה פחות מאלה השנים, אז יאמרו עליו עדיין לא שלמה דעתו, וזה אמר שמת והוא נער והחוטא אם יהיה בן מאה: הכתוב לעד כי סוף העולם ישוב כראשיתו: 21 ובנו וגו׳. הטעם שיהיו לבטח כי אין אויב, והפסו׳ הבא אחריו לעד, או טעמו שיבנו בית וישבו בה שנים רבות. ולא כמתי מלחמה: 22 כימי העץ, שיעמוד שנים רבות כמו החרוב גם אחרים, וטעם ומעשה ידיהם יבלו בחירי, כי יש מעשים שיעשה האדם ויזקן, והם יראו חדשים כבניין והמכתב: (והם) בחירי, הם פועלים: 23 לא וגו׳. הטעם לא ימותו בניהם, כי השם ברך אותם וברך בניהם להיותם אתם: 24 והיה טרם יקראו, לפי דעתי כי טרם כמו עוד, ואם בא בתוספת בי״ת כמו קוד׳, והטעם כל אשר ישאלו ממני אתן להם: 25 זאב וגו׳, הטעם השלום, ולפי דעת רבים שהשם יסיר

---

[1]) אבדת. ב.   [2]) מגזרה. ב.   [3]) נ״ל לפי הגרסא הזאת כי עול ימים יהיה זמנו שהוא בתולדתו לחיות, והוא מאה שנה לפחות, והוא אמרו 'והמת מת והוא בן ק׳ שנה' אך נראה כי היא גרסא משובשת, והדברים אינם כסדרם, כי נראה לעין כי מלת 'וזה' אחרי 'לא שלמה דעתו' מקומו לפני 'הכתוב לעד' ומלות אמר שמת וגו׳ עד בן מאה מקומן לפני 'ואם מת יקולל' (וכן הוא הסדר בכ״י ב. ג.), ומלבד זה נ״ל יאמר או יאמרו עליו במקום 'אמר', 'והמת' תחת 'והמת מת' וכל״ל והמת והוא בן מאה שנה יאמרו עליו שמת והוא נער, והחוטא אם יהיה בן מאה, ואם מת יקולל, כי אם חיה פחות מאלה השנים אז יאמרו עליו עדיין לא שלמה דעתו, וזה הכתוב לעד וגו׳.

Digitized by Google

תולדת הזאב, והעד כבקר יאכל תבן, וטעם נחש עפר לחמו, כתולדתו, ולא
דבר אחר, והטעם שלא יזיק: כל אלה הנבואות עתידות בארץ ישראל
לבדה כי כתוב כן בכל הר קדשי:

סו

1 כה וגו׳, שב הנביא להוכיח הרשעים: השמים כסאי, ידענו כי כבוד
השם מלא השמים והארץ, והטעם כי מן השמים תבאנה הגזרות על כל
העולם כולו, כאשר תצאנה מלפני המלך בשבתו על כסאו: הדום רגלי,
כי ברשותי הוא ושלי, ואחר שהכל שלי, אי זה בית: ואי זה מקום, כפול
בטעם: 2 ואת וגו׳, והנה טעם אחר כי הוא ברשותי ושלי, כי זה הכסא
וההדום אני עשיתים: ויהיו כל אלה, דבק עם ידי עשתה: ואל זה אביט,
הטעם אף על פי שהשמים כסאי, אביט אל עני ונכה רוח וטעם אביט
אשים עיני עליו, והנה הפך אעלים עיני מכם [א׳ ט״ו]: 3 שוחט וגו׳,
הטעם כי אביט אל חרד אל דברי, לא אל המקריבים עולה, ומעשיהם
רעים, והנה שוחט השור כאילו יכה איש, הטעם דם יחשב, כי אין העולה
קרבן כהוגן, או יהיה מכה איש לא מכת מות רק מכת פצע וחבורה:
זובח השה, לפני, כאילו הורג כלב, והנה עורף שהוא מלרע פועל, וטעם לכרות
העורף וכן וערפו שם [דברים כ״א ד׳], וכאשר הוא שם הנה (צ״ל הנו) מלעיל:
מעלה מנחה, כאילו העלה דם חזיר: מזכיר לבונה, מגזרת אזכרה [ויקרא
ב׳ ב׳], כאלו מברך און, וטעם גם המה, תחסר מלת אבותיכם וכן הוא, כי
אבותיכם גם המה: 4 גם אני, בתעלוליהם מגזרת עלילות דברים [דברים
כ״ב י״ז], והטעם בעלילוי שיבא עליהם, או מגזרת ויתעללו בה [שופטים י״ט
כ״ה], להתעולל [שמואל א׳ ו׳ ו׳]: ומגורתם, יראתי, כמו ויגר מואב [במדבר
כ״ב ג׳]: 5 מנדיכם, מרחיקים אתכם, ומתבל ינדוהו [איוב י״ח י״ח], ויש
אומרים שאתם חשובים מנודים בעיניהם: וטעם אחיכם שהוא יותר
קשה: יכבד יי, אמר רבי משה הכהן כי הוא מלשון כבדות, והטעם כי
הוא כבד עליו לזכרו ולשמר חוקיו, וראייתו כי לא ימצא מלשון כבוד כי
אם מבנין נפעל, כמו נכבדת [כ״ו ט״ו], והנה שכח יכבדו בניו [איוב י״ד כ״א]
והעד יצערו [שם], והנה על פירושו הטעם ידוע, ותחסר מלת זמן, כאילו אמר
עוד אביא זמן שנראה בשמחתכם והם יבושו, דברי[1]) המנדים, וכן פירוש
הפסוק, אמרו אחיכם למען שמי יכבד השם מי יתן ויכבד השם מגזרת כבוד

---

[1]) וכאשר הוא מלעיל הנו שם. ב. ג. [2]) נ״ל כי חסר כאן מלת „והנכון" או הדומה
לה, כי עד כאן דברי רמ״ה, ומכאן ואילך דברי עצמו, ונל״ל והנכון כי הם דברי המנדים:

Digitized by Google

ונראה בשמחתכם ונבוש אנחנו. וזה הוא טעם והם יבושו[1]). והטעם שיאמרו שהשם לא יוכל להראות כבודו, והנה יהיה זה הכתוב דבק עם הבא אחריו, והמפרשים אמרו שאיננו לשון המנדים. ואמרו כי הוא דבר השם. כדרך נעשה אדם [בראש' א' כ"ו] ואחיכם[2]) אמרו השם והנביא: 6 קול שאון מעיר, ציון: קול מהיכל, השם, הוא בית השם. או השמים כי יקראו היכל הקודש, וטעם קול שישמע בכל העולם נקמת השם בהם: לאויביו, הם המנדים: 7 בטרם תחיל, מגזרת חיל כיולדה [תהל' מ"ח ז'], הטעם שיבואו בני ציון בלא טורח, כיולדה שילדה בנים בלי טורח: והמליטה, כטעם ילדה, וכמוהו שמה קננה קפוד ותמלט [ל"ד ט"ו], ואם הם שנים בנינים. והטעם שיבואו בני ציון בלי טורח מארבע רוחות פתאום, כאילו חלה וילדה בנים ביום אחד, והוא דבר פלא: 9 האני אשביר, מגזרת במשבר בנים [הושע י"ג י"ג], הטעם שיש לי כח לעשות כאלה, כאילו אני אגיע היולדה על המשבר ולא אוכל להוליד, או אני שהייתי מוליד כל העולם, ועצרתי: 10 שמחו וגו'. כל המתאבלים, בגלות, עליה: 11 משוד, כמו ושוד מלכים תינקי [ס' ט"ז], והנה הטעם, שובע שמחות, כי התנחומים הפך האבלות: תמוצו, כמו מיץ חלב [משלי ל' ל"ג][3]), ואם הם שנים שרשים: מזיז כבודה, אמר יונתן בן עוזיאל מחמד, אמר רבי משה הכהן כמו וזיז שדי [תהל' נ' י"א] והוא טעם רחוק, והנכון שאין רע לו: 12 כי וגו', כנהר אטה אל ציון שלום, וכנחל שוטף יבוא חיל[4]) גוים, כמו[5]) עשה לי את החיל הזה [דברים ח' י"ז]: על צד תנשאו, בעת בואכם מהגלות: תשעשעו, כמו ושעשע יונק [י"א ח'], ובא העין בקמץ חטף בעבור היותו סוף פסוק: 13 כאיש וגו', לאשה רחמנות על הבן: 14 וראיתם ושש לבבכם (צ"ל לבכם), רמז לנשמה כי היא המרכבת הראשונה: [ועצמותיכם], כי הם המוסדות: ועם, פועל, ולעולם הפ"א קמוץ והעי"ן פתוח, אם היה מלעיל הנו שם, ושניהם פתוחים: 15 באש, [דרך משל][6]) לחרות האף, והטעם הגזירות ההוות פתע פתאום: וכסופה מרכבותיו, על דרך משל[7]): להשיב בחמה, כאשר יש תשובת חרון דבק עם מ"ם הוא לשבה, ועם בי"ת לגנאי: 16 כי וגו', דרך משל, שיבוא במשפט עמם, או הוא כמו פועל, כדרך נשבע: 17 המתקדשים, שיתקדשו ללכת לע"ז: המטהרים, חסר ת"ו התפעל והוא מבלע בט"ת: אל הגנות, כמו האשרות אחר אחת, אשרה אחת, וכתיב אחד[8]) והנה הוא עץ, כי כל אשרה עץ[9]). וטעם בתוך שהיו סובבים את האשרה מפה ומפה, והנה הוא בתוך, או בתוך הגן, ואוכלי בשר החזיר, הטעם שהן יקדשו, וגופם מלא טומאה:

---

[1]) טעם והם יבושו. = ב. [2]) נ"ל שצ"ל אחרים וכ"ה בכ"י ג. ובספרי אחר (תחת ואחרים אמרו). [3]) כמו מַצָּה ב. [4]) נראה כי גרסת הראב"ע היתה „חיל גוים" במקום „כבוד גוים": [5]) חסר כמו ב. ג. [6]) כ"ה בכ"י ג. [7]) מסל. ד. [8]) וכתוב עץ אחד. ג. [9]) והנה הוא.... אשרה עץ = ג.

18 ואנכי, כטעם על יי ועל משיחו [תהל׳ ב׳ ב׳]: באה, תחסר מלת עם (צ״ל עת) והטעם, כאשר יחשבו שיוסדו עלי, אז תבא עת לקבץ כל הגוים סביב ירושלם: וראו את כבודי, שאעשה בהן דין עד שיראו כבודי בכל העולם, וזה מלחמת גוג ומגוג: 19 ושמתי בהם אות, זה האות לגנאי כחסרון עין[1]), והאות חדוש[2]) שלא נראה כמוהו, וטעם פלטים שימותו רובם, כאשר הוא מפורש בספר יחזקאל [ל״ח, כ״א כ״ב, ל״ט, י״א וגו׳] ובספר זכריה [י״ד י״ב י״ח]: 20 והביאו, ליי, לכבוד יי שיפחדו: ברכב, ברזל: בצבים, הם העגלות, שש עגלות [במדבר ז׳ ג׳] צב: ובכרכרות, כמו שלחו כר [שם א׳], והוא מין נכבד מהגמל, והמלה כפולה: כאשר, היו מביאים ישראל את המנחה שלא תתגאל: 21 וגם, אלה[3]) שיבואו, אקח להיות כהנים לפני ולוים: 22 החדשים, פירשתיו [ס״ה י״ז]: עומדים לפני, שלא יבלו כקדמונים, וטעם לפני בעבור כי השם עיקר כל עמידה: כן יעמד זרעכם ושמכם, שלא ימחה, או שמכם (שלא ימחה) כמו זרעכם, והטעם כפול והטעם (צ״ל וכמוהו) כעת יאמר ליעקב ולישראל [במדבר כ״ג כ״ג]: 23 והיה מדי, קרוב מטעם כל עת שיהיה החדש, וכמוהו, מדי עברו [מלכים ב׳ ד׳ ח׳], וחדש בחדשו כמו דבר יום ביומו [שמות ה׳ י״ג], והטעם, כל יום ויום בעתו, ומזה הכתוב למדו הקדמונים ז״ל שמשפט רשעים בגיהנם י״ב חדש, וטעם[4]) מדי שנה [זכרי׳ י״ד ט״ז], [וטעם מדי שבת בשבתו] בפרשת ז׳ שבתות [ויקרא כ״ג, ט׳ כ״ג, כ״ה, א׳ י״ג]: 24 ויצאו וגו׳, סביב ירושלם כי שם תופת, ומזה הכתוב למדו כל החכמים שיהיה יום דין בירושלם, ורבים אמרו כי ואשם לא תכבה רמז לנשמה בהפרדה מעל גויתה, אם לא היתה זוכה לעלות אל מלאכי השם, תשאר אצל גלגל האש, והקדמונים אמרו כי זה אחר תחיית המתים, וראייתם שאמר דניאל על הרשעים אחר שיקיצו, שיהיו לדראון עולם, והכל אמת אמרו: ומלת לדראון כמו גדוף, ויש אומרים שהם שתי מלות, ויפרשו ראון מגזרת הוי מוראה ונגאלה [צפני׳ ג׳ א׳], ומלת לדראון עולם [דניאל י״ב ב׳] יכחישם[5]):

נשלם ספר ישעיה הנביא
והודות לאין מספר לאלהי אבי
שלמדני ספר נביאו והחכים לבבי
יתמך ימיני להשלים מכתבי
באייר שנת ת׳ת׳ק׳ה׳ לעולם בלוקא עיר מושבי[6]):

---

1) בחסרון עי״ן. ד. ב. עיין שמואל א׳ י״א ב׳, זכרי׳ י״ד י״ב. 2) לא היה כמהו. ב.
3) מלאה. ב. 4) צ״ל וטעם, נ״ל כי מדי חדש בחדשו הכתוב כלו הוא כמו מדי שנה בשנה בגבולם זכריהו, כי שני הכתובים כלו דבר אחד, שיבואו כל הגוים בעתים מיוחדים לירושלם להשתחות לה׳: בכ״י ג הגרס׳ שמשפט רשעים בגי׳ י״ב חדש, ומדי שבת בפי׳ ז׳ שבתות: גרסת כ״י ג. היא: י״ב חדש וטעם ומדי שבת בפי׳ ז׳ שבתות: 5) כ״ה בכ״י ב. ג. ו. בכ״י א. חסר מן „כאלו והחכמים" עד סופו: 6) המקום ברחמיו ישים חלקנו עם הצדיקים: כ״י ג: תוספת המעתיק.

Digitized by Google

Digitized by Google

the year. תקופת שמואל the tekufah of Samuel, who assumed the length of a year to be 365¼ days; ת' רב אדא, the tekufah of Rabbi Ada who assumed a year of 365 days 5 hours $\frac{997}{1080}$ h. $\frac{12}{19 \cdot 1080}$ h., that is the nineteenth part of 19 lunar years containing seven leap-years.

תקן .— Piel: to set in order; מלה מתוקנת על משפט לשון הקודש a (foreign) word adapted to the Hebrew idiom. — תקון ספרים supposed alterations in the biblical text for the sake of euphemy.

תרגם to translate. — ספר מתורגם a work which is a translation (as *e. g.* the books of Esther and Job, according to Ibn Ezra). — המתרגם אמר the Chaldean translator says; מגזרת תרגום מטה of the same root as חוטרא, the Chaldean term for the Hebrew מטה „staff“.

dical. — שרשים or שרשיים letters which can only be radical. 3) origin, truth; השורש the right thing, the truth.

שרת. — Piel: to serve. — משרתים servile letters. — משרת עצמו ואחר עמו it serves for itself and for another besides; it is to be repeated.

תואר quality. — שם התואר or תואר השם adjective. — והוא תואר רשע and it is the adjective belonging to the noun רשע. — שם תואר יוצא or שם תואר והוא יוצא transitive adjective as *e. g.* עריץ terrifying. — שם תואר עומד intransitive adj. as *e. g.* good, bad. — שם תואר בפועל verbal adj. (participle of neuter or passive verbs). — שם התואר מבנין נפעל participle niphal.

תביר or **תבריתא** 1) name of an accent (ֽ), 2) *i. q.* שברים surface.

תודה division, class (Moznayim, Introd. and Neh. 12, 31).

תושיה *see* **ישה.**

תכן to weigh. — Niphal: 1) to be weighed, 2) to be right, 3) to be possible; ויתכן it is also possible that, לא יתכן it is not admissible. — מתכונת 1) number, 2) form, properties. וקראוהו על מתכונת לשון הקודש and they read it according to the rules of the Hebrew.

תלה to hang, to depend. — מצות התלויות בארץ, מצות שאינן תלויות בארץ *see* צוה (מצוה).

תלי the circuit of the moon. ראש התלי and זנב התלי its two intersections with the circuit of the sun.

תמה to be surprised. — ואל תתמה be not surprised, a formula introducing a refutation of an obvious objection. — תימה surprise; והתימה מהאומרים it is astonishing that persons should say. — ה״א התימה the interrogative hé. — בתמיה interrogatively.

תנה. — Hiphil: to make a condition. — גזרה בלא תנאי an unconditional decree. *See* גזר.

תפל insipid, senseless. — זה הפירוש תפל *i. q.* זה הפירוש בלא טעם this explanation is senseless.

תפש 1) to seize, 2) to blame. תפשוהו דבר קל they blamed him with a slight thing.

תקופה 1) circuit, 2) the beginning of the seasons of

Digitized by Google

2) to understand. — משמע understanding, meaning, literal meaning. — כמשמעם, כמשמעו according to the literal meaning; כמשמעו בלי קדר the same meaning as in Arabic.

שנה 1) to be different. — Hithp.: to change *intr.* — Piel: to change *tr.* Pual: to be changed. — משונה 1) different, 2) *i. q.* משונה מן המנהג exceptional. — משונה בדקדוק exceptional with regard to its grammatical form. — שנוי α) difference, distinction, β) change. 2) to recur. — שנים two. — שניים biliteral roots; שניים הנראים verbs ע״ו. — שנים שרשים והטעם אחד or שני שמות וטעם אחד two words of the same meaning; synonyms; ויהיו שנים משקלים then they have two different ways of inflexion. — 3) to repeat. — 4) to recite from memory (*opp.* קרא). — משנה Oral Law. — לשון המשנה the language of the Mishnah.

שפה lip. — אותיות השפה labials.

שפח to join. — משפחה 1) family, 2) relative. מלה זרה אין לה משפחה (*lit.* a strange word without a relative) hapax legomenon.

שפט to judge. — משפט 1) judgment, 2) manner, 3) rule. כפול כמשפט repeated according to the rule. כמשפט מלות מושכות אחרות according to the rule of ellipsis.

שצ״ם חנכ״ל = לבנה moon, נוגה Venus, כוכב Mercury, חמה sun, מאדים Mars, צדק Jupiter, שבתאי Saturn.

שקל to weigh. — שקול הדעת (*lit.* the weighing or the examining on the part of the mind) reasoning, common sense. — אנשי שקול הדעת men able to think, to employ their own reasoning faculties. — משקל 1) weight, 2) form, paradigm, תמונינה תמונה יבואו על בי משקלים the two words תמונינה and תמונה follow different paradigms. — משקלי השמות משתנים the forms of the nouns vary (this rule is very frequently quoted by Ibn Ezra). — על משקל after the paradigm. — ואין על משקלו, ואפס על משקלו there is no parallel to this form. על משקל החרוזים in a metrical form, or divided into metrical lines.

שרק to hiss. — שריקה hissing. — אותיות השריקה sibilants. — שורק vowel shurek (וּ).

שרש 1) root, 2) radical. — המ״ם שורש the mem is ra-

Digitized by Google

שבר to break. — שֶׁבֶר 1) chirek (*lit.* the breaking of the sound between the teeth). — נשבר (the letter is) pronounced with chirek. — 2) surface, extension. — שברים ותבריתא (Hos. 14, 16; Num. 34, 11).

שבש to corrupt, to fail. — תשבש נפשו it corrupts his soul (Deut. 12, 25). — רבים השתבשו many have been misled. — שבוש 1) mistake, 2) corruption.

שוב 1) to return, 2) to refer שב אל.. it refers to, 3) to change *intr.*, to become. — Hiphil: to return *tr.*, 2) to answer ויש להשיב an objection may be raised, 3) to turn, to change הוי״ו השיבו לעתיד the vav converts it into a future tense. — תשובה 1) return, 2) repentance, 3) reply.

שטה 1) line, 2) method, opinion, 3) recension. שטה אחרת another recension.

שכל to look. — Hiphil: to be wise. — המשכיל יבין he who considers it, or who is intelligent, will understand this. — שֵׂכֶל intellect.

שכן to dwell. — שכינה the presence of divine glory.

שלם perfect, full. — פעל שלם a perfect verb, a verb which loses none of its radicals. ובא למ״ד הפועל שלו שלם its third radical (though being ה or א) is here not omitted. — והשלם and the full form, without omission.

שלשה three. — משלש 1) a root consisting of three letters, 2) a triangle. — שלישי *i. q.* משולש a triliteral root.

שם 1) name, 2) noun. — השם 1) the name of God, 2) the Almighty. — השם הנכבד the honoured name, the tetragrammaton. — שם דבר substantive. — שם מקרה or שם מרה common noun. — שם המין class-noun. — שם פרט or שם עצם פרטי proper name. — שם על רבים collective noun. 3) cause. — על שם because of, נקרא על שם סופו prolepsis.

שמים heaven; מערכת שמים = מלאכת שמים the host of the heavens, *i. e.* the stars (according to Ibn Ezra the dual of שם place, Ps. 115, 16; or derived from שמה (*comp.* the Arabic), to be high, Gen. 1, 1).

שמע 1) to hear, to listen, a metaphor is employed להבין השומעים to make the hearers understand the subject.

Digitized by Google

the five senses. מכחיש התשות he contradicts what is perceptible by the senses.

רוח 1) wind, 2) breath, 3) spirit, 4) *i. q.* כח החיונית vitality, the seat of which is assumed by Ibn Ezra to be in the heart.

רחב to be vide. — Hiphil: 1) to widen, 2) to convert a vowel into a patach or into a vowel akin to patach. — Niphal: 1) to be widened, 2) to be converted into patach or a similar vowel.

רחק to be distant. — **רחוק** 1) distant, 2) *i. q.* רחוק מן הדעת improbable. — והוא מעט רחוק it is somewhat improbable; וזה רחוק and this is improbable. — בדרך רחוקה far-fetched.

רכב to ride. — מרכבה 1) chariot, 2) seat. הלב מרכבת הראשונה לנשמה the heart is the principal seat of the soul (Gen. 1, 1). — Hiphil: 1) to cause to ride, 2) to combine. — יש מרכיבין אל״ף בי״ת some combine the letters of the alphabet in such a manner as to transform a word into another by following certain rules for the interchange of letters. — מורכב compound. — מלה מורכבת a compound of two original words. — מורכבים 1) compound vowels, 2) compound numbers (*opp.* ראשונים).

רמז to hint. — רמז ל... this is an allusion to..., ברמיזות by way of allusion (*opp.* בפירוש clearly).

רעה to associate. — רע friend, companion. — אין רע לו or אין לו רע it has no parallel; hapax legomenon.

רפה to be weak. — רפה 1) weak, 2) soft (a letter without dagesh forte), 3) aspirate (ב ג ד כ פ ת), רפיון soft pronunciation of a letter. — ברפיון הלמ״ד with the omission of the dagesh in the ל.

רשה to have power or permission. — רשות 1) permission, 2) dominion, authority. — פשע מתחת הרשות to rebel against the authority of...

שאב to draw. — אבן השואבת *i. q.* אבן המושכת magnet.

שבח to praise. — שבח praise, לשבח in commendation (*opp* לגנאי in derogation).

ask. — אין מקשין בו ולא ממנו no question is to be asked concerning it (the midrash) or to be based on it.

ראה 1) to see, 2) to approve. — ראוי 1) seen, 2) approved, 3) fit, good, 4) *i. q.* עתיד ready, appointed. — Niphal: to be seen, to appear, 2) to be pronounced or sounded. בהראות ה״א הבנין the hé, the characteristic of the conjugation being fully written; נו״ן נראה במלת ינכר the nun appears (is not omitted) in the word יִנָּכֵר (as is usually the case in verbs פ״נ). — נח נראה the consonant which concludes the syllable and is sounded (*opp.* נח נסתר). פעלי השניים הנראים verbs ע״ו (*lit.* verbs in which only two out of the three radicals are sounded). — ראיה proof; בראיות גמורות by positive proofs. — בלא ראיה without proof. — מראה sight. מראה העין 1) ocular perception, 2) public. — מראה שקול הדעת intellectual perception.

ראש head, chief. — ראשית beginning. — בראשית name of the first part of the Pentateuch. — מעשה בראשית creation. — יוצר בראשית Creator.

ראשון first. — ראשונים 1) *i. q.* קדמונים former ages, the wise men of former ages; 2) prime numbers (1, 3, 5, 7, 11 etc.).

רבב 1) to be great, 2) to be numerous. — רב 1) teacher, 2) a title originally given to learned men (*esp.* to talmudical authorities, *opp.* to חכם a title given to men who distinguish themselves in other branches of science and literature). — רבינו our teacher. - רבותינו ז״ל our teachers o. b. m. — — רבים 1) many, וכמוהו רבים there are many similar instances, ורבים אמרו and many said; 2) plural; 3) *i. q.* רוב majority; על רבים *α*) in accordance with the larger portion (Exod. 28, 4), *β*) שם על רבים collective noun. — רוב majority. — רובי המפרשים most of the commentators. — רבוי 1) extension or generalisation of a term, 2) plural. — רבוי אחר רבוי 1) two indications of extension in the same term, 2) two signs of the plural given simultaneously to the same word.

רבע. — ארבעה four. — רביעים quadriliteral roots. — מרובע square. — חרוז מרובע a verse divided into four parts.

רגש to move. -- הרגשה feeling, sense. — חמש הרגשות

Digitized by Google

conjugation, which has no special characteristic, 2) *i. q.* רפה soft pronunciation of a consonant (without dagesh).

קמץ to close. — קמץ kamets. — ק׳ גדול the long kamets. — ק׳ קטן tsere. ק׳ חטף or ק׳ חטוף short kamets (including both: kamets chatuf and chatef kamets). — בקמץ or קמוץ or נקמץ read with a kamets. — קמוצת האל״ף the reading of aleph with kamets.

קנה to acquire. — עשרת הקונים the ten pronouns: אני I; אתה, את thou; הוא he; היא she; אנחנו we; אתם, אתן you; הם, הן they (שהם קונים כל הדברים).

קצר short. — דרך קצרה elliptically.

קרא 1) to call, 2) to read. — הנקראים or הקרואים letters of the alphabet read but not written. קרי (Chald.) read; the text as read according to the masoretic notes. — מקרא the scriptural text (*lit.* reading, *opp.* to משנה recital from memory). — קראים Karaites, a Jewish sect which recognises the authority of the Mikra, or Scriptural text, but rejects that of the traditional exposition (*vid.* צדוקים). — קריאה calling exclamation. — סימן קריאה or לשון קריאה or כדרך קריא vocative, sign of the vocative.

קרוב 1) near, 2) *i. q.* קרוב אל הדעת probable. — הקרוב אלי the following is that which seems to me probable. — קרוב מ... it comes near to, it resembles; וקרוב ממנו and the following is similar to it; וקרוב מל׳ ישמעאל and it is similar to the Arabic; קרוב מהפך it is almost the opposite, קרוב מגזרת related to (*see* גזר).

קרה to happen. — מקרה 1) accident or property. שם מקרה common noun (denoting things which have the same properties, *opp.* to the proper noun which is applied only to one object). 2) things subject to accidents, matter. השם איננו מקרה עד שתשלט בו העין רק הוא נראה במעשיו God is not an object to be seen, but is only known by His works (Is. 38, 11). — Man himself is called מקרה, his thoughts מקרה המקרה an accident of an accident, in the sense of הבל הבלים (Eccl. 1, 2).

קשה 1) hard, 2) difficult to explain. — מלת עון תבוא קשה עם.... the word עון would be difficult to construe with..... — Hiphil: to harden, to meet with a difficulty, to

Digitized by Google

צנע to put aside. — בצנעה private, secret.

צרך to be necessary. — Hiphil: to require, to demand. — צורך necessity. — ואין צורך it is needless.

צרף 1) to join, 2) to conjugate. — Hithpael: to be conjugated or declined. — הצטרף or הצטרפות inflexion, והצטרפו כהצטרף ארון its inflexion is made like that of ארון.

צרפת France. — חכמי צרפת the wise men of France who cultivated talmudical studies (*opp.* חכמי ספרד known as philosophers and poets).

קבל to be opposite. Piel: to receive, to accept. קבלה tradition. אנחנו צריכים לקבלה we are dependent on tradition (for the understanding of this passage). ואם הדבר קבלה נקבל if it be based on the authority of tradition we accept it.

קבע to fix. — קביעות fixing; *esp.* the fixing of the calendar for the year, or the symbol which expresses the characteristics of the calendar of the year; *e. g.* ז ח ג מעוברת is the symbol for the year 5635 a. m. and means that the first of Tishri (New-year), occurs on a Saturday (ז), that that year would consist of only 383 days (ח = חסר), that Passover then begins on Tuesday (ג), and that it is a leap-year.

קדם before. — קדמון the first, the ancient. — הקדמונים or קדמונינו the talmudical or rabbinical authorities of the earlier ages.

קדר to be dark. — קדרות eclipse. — ק׳ השמש eclipse of the sun. — ק׳ הירח eclipse of the moon.

קדש to be holy. — קדש 1) holiness, לשון הקדש the holy tongue, Hebrew; 2) the tenth sphere, from which the heavenly bodies receive their several properties (On Ex. 3, 15. Comp. Lev. 27, 32). — קדוש 1) holy, 2) incorporeal.

קו line. — הקו הסובב circumference of a circle.

קום to rise. — מקום 1) place, 2) passage of a book. — טעם המקום the sense of this passage; its context. — כפי טעם המקום according to the context; the meaning of a word is sometimes only known מטעם המקום from the context.

קל to be light. — Hiphil: to make light; להקל על הלשון in order to facilitate the pronunciation, for the sake of euphony. — קל 1) light. — הבנין הקל or קל the first

Digitized by Google

previously explained it. — כאשר אפרש as I shall explain. — פרש ... על he explains it to refer to ...; מפרשים commentators. — מפרש התורה expounder of the Law (a title given *esp.* to R. Salomo Isaaki (Ex. 28, 30); the Hebrew of the Chaldean פרשן דתא (Esther 9, 7) as he is frequently called). — יש מפרשים some explain. — מפורש explained, clearly stated, generally used with regard to statements which are found in, or easily derived from, the text of the Bible. — פירוש explanation. — פירושו or פירושה or פירוש (abbreviated פי' or פיר'), used in the beginning of an explanation in the sense of 'that is'. — Hiphil: to divide, to separate, to distinguish. – הפרש difference, distinction. ויש הפרש ביניהם there is a distinction between them. — פרשה portion, chapter or paragraph of the Bible. — טעם הפרשה the sense of the whole passage. — מסדר הפרשיות *vid.* סדר.

פשט to draw out (to make the whole visible). — פשט plainness, that method of exposition which is to be understood by all, based on grammar and common sense (*opp.* דרש investigation, the method understood by those who are conversant with the various systems of science and tradition). — על דרך פשט in a plain sense. — פשוט simple, ordinary; שנה פשוטה ordinary year.

פתח 1) to open. — פתח patach (a), פתח גדול *i. q.* פתח. פ' קטן segol. — פתח חטף short patach (ֲ). — 2) (denominative) to pronounce with patach. — פתוח or פתחות pronouncing of a letter with patach.

צדוקים Sadducees; a Jewish sect which rejected the traditional exposition of the Law. In the days of Ibn Ezra this name was also given to the Karaites.

צוה (*i. q.* צות to listen, to obey). — Piel: to command. — מצוה commandment. — מצות שהן תלויות בארץ and מצות שאינן תלויות בארץ commandments connected with Palestine, and commandments not conn. with Pal. — צווי 1) *i. q.* מצוה commandment, 2) *i. q.* לשון צווי imperative.

צח pure, clean. צחות 1) purety, 2) elegance; דרך צחות poetically, 3) correct pronounciation.

צמד to couple. – נצמדים pronouns joined to verbs or nouns as suffixes.

Digitized by Google

פ״א 1) the letter pe, 2) *i. q.* פ״א הפועל the first radical of triliteral roots, 3) the conjunction fa (فَ) in Arabic; וי״ו וישא כפ״א רפה בל׳ ישמעאל the vav in וישא has the same meaning as the Arabic fa, *i. e.* of a particle introducing the principal sentence (apodosis).

פה mouth. — על פה or בעל פה orally, תורה בעל פה Oral Law.

פייט or **פייטן** poet, *esp.* synagogal poets. — פיוט hymn.

פיים 1) to entreat, 2) to appease. — פיום supplication. — Ibn Ezra assumes two kinds of imperative, *viz.* the command צווי or דרך צווי, and the supplication פיום or דרך פיום.

פלג to divide. — פלוגתא 1) division, 2) dissent. — בעלי פלוגתתנו those who dissent from us, as *e. g.* Christians (Is. 52, 13).

פסק to leave off, to pause. Hiphil: to stop, to pause. — המפסיק the originator of the division of the biblical text into verses (Tsachoth p. 73). — הפסקה or פסקא pause, between one verse and the other. — בעל ההפסקות *i. q.* המפסיק. — פסוק verse. סוף פסוק end of a verse (*see* סוף).

פעל to make. — פעל or פועל 1) action, 2) verb. — פ״א הפועל the first radical; עי״ן הפועל the second radical, למ״ד הפועל the third radical. — פעל שלם regular verb. — פעלים השניים verbs ע״ו, פעלי הכפל verbs having two letters of the root alike. פועל participle active; פעול participle passive. — שם הפועל nomen actionis, infinitive.

פָּעַל the first conjugation, kal; the derivative conjugations are called: נפעל, הפעיל or בנין הכבד הנוסף, התפעל, בנין הכבד or בנין הכבד הדגוש (piel), בנין שלא נזכר שם פועלו (*lit.* the conjug. in which the agent is not mentioned, pual and hophal).

פרד to separate. — נפרד 1) a noun not governing a genitive, 2) a pronoun (in contradistinction to a pronominal suffix).

פרהסיא (παρουσια) public. — בפרהסיא publicly.

פרט detail, individuality (*opp.* כלל generality). — שם פרט proper name. — פרטי individual. — שם עצם פרטי *i. q.* שם פרט.

פרש to spread. — Piel: to explain. — פרשתיו I have

Digitized by Google

העליון or ע׳ המלאכים the supernal (spiritual) world, or the sphere of angels; b) ע׳ התיכון or עולם הגלגלים the central or celestial world; c) ע׳ השפל or ע׳ ההויה והשחתה the inferior or transient world. — ע׳ הזה this life on earth, ע׳ הבא the future life.

עמד 1) to stand, 2) to last. — עומד 1) intransitive, not active, 2) not causative, 3) *i. q.* זמן עומד present tense, 4) lasting, פלא עומד a constant miracle, 5) stable (*opp.* משתנה) — מעמד pause. — עמוד pillar; עמודי התורה the pillars of the Law, a title of honour given to men, who contributed to the elucidation of the Law.

ענה to answer. — ענין 1) subject, context, 2) the logical connexion of words. — מלות ענין particles. אות ענין 1) a preposition, 2) a conjunction.

עצם 1) bone, 2) substance, 3) individual; העצמים the individual objects of nature (*opp.* מין species); בעצמו in person, himself. — שם עצם substantive. — שם עצם פרטי proper name. — שם עצם כללי common noun. The words אֶת and שֵׁם are explained by Ibn Ezra as originally and properly denoting עצם הדבר the substance, the self. — ספר העצמים a book on philosophy supposed to be written by Ibn Ezra.

עקב. — מעוקב cubed.

עקר to root. — עיקר 1) root, origin. עיקר המלה מ... the word is derived from ... 2) radical. עיקרים letters which invariably are radical, never servile. —

ערך to arrange. — מערכת 1) arrangement. — מערכת השמים that which is pre-arranged by heaven, destiny. 2) order, host. מ׳ השמים the host of heaven, the stars (= בני אלהים). 3) tables. 4) multiplication. 5) proportion.

ערער to dispute — ואין מערער and no one disputes it.

עתד to be ready. — עתיד 1) ready, 2) future tense. — לעתיד in time to come.

עתק to move. — Hiphil: 1) to copy, 2) to transmit, to explain; העתיקו קדמונינו our Sages have transmitted. — מעתיקי המצות the authorities concerning the Oral Law (Is. 40, 1). — העתקה 1) copy, 2) translation, 3) tradition.

Digitized by Google

tion whereby a common year becomes a leap year. — יסוד העבור or סוד העבור the theory of the Jewish calendar, an important part of which is, the proper insertion of leap-years between the common years; ספר העבור a book on the Calendar written by I. E. 3) to transgress. — עברה transgression.

עגל to be round. — עָגוֹל 1) round, 2) recurring, מספרים עגולים recurring numbers, *viz.* 5 and 6, any power of which has 5 and 6 *resp.* as its units. — עָגוֹל circle. — עגולה 1) *i. q.* עגול circle, 2) circumference of a circle.

ע״ד = 1) על דרך in the way of, 3) according to the opinion of.

עדר to miss. — נעדר 1) absent, omitted. — נעדרים letters, which are sometimes omitted. 2) not in existence. — העדר absence, non-existence.

עוד to be present. — עד 1) witness, 2) proof, העד הנאמן or העד הנכון trustworthy evidence; עד קרוב a proof close at hand, that is, a proof taken from the same passage; והעד ....ם and a proof of this may be found in ....

ע״ז = עבודה זרה. idolatry.

עזר to assist. — בעזרת השם with the help of the Almighty (= D. V.)

עין 1) the letter ayin, 2) *i. q.* עין הפעל the second radical of triliteral roots.

עכב to tarry. — Piel: to delay, to hinder.

עלה 1) to go up, 2) to amount to, to result. — העולה the sum, the result. — מעלה 1) hight, למעלה above, 2) degree, 3) dignity, rank. — עיל *i. q.* מעלה; לעיל or מלעיל 1) above, 2) (with regard to the position of the accent) on the penultimate (*opp.* מלרע).

עלם 1) to hide, 2) to omit, to drop. — עלומי העי״ן, verbs whose second radical is vav or yod (*lit.* hidden with regard to the second radical). — נעלם or הנח הנעלם 1) a letter subject to elision. — לא יֵעָלֵם האל״ף the aleph is (in this case) not omitted; 2) *i. q.* סוד 4 and 5. — עולם world. Ibn Ezra divides the universe into three parts, a) עולם

joined. Hiphil: to join *tr.* — סמוך or נסמך 1) joined, 2) in the construct state. — סמיכה or סמיכות 1) construct state, 2) the connexion of a verb with a pronominal suffix. — בלי סמיכה in the abs. st. — אסמכתא (*lit.* support) memoria technica.

סמן to mark. — סימן 1) sign; סימן ל... or סימן בעבור it is a sign, it indicates that...; 2) determination; סימנים השנים two determinations (def. art. and poss. pron.) as *e. g.* in האהלי this my tent.

ספק doubt; בלי ספק doubtless; בספק doubtful. -- הספיק 1) to doubt, 2) to suffice

ספר to count. — מספר number. — ספר המספר 1) the book of Numbers, 2) a work on numbers written by Ibn Ezra. ספירה 1) numbering, 2) (*i. q.* גלגל, sphere. — חכמי הספירות mathematicians and astronomers. — סֵפֶר book; ספר בראשית Genesis, ס׳ תהלות Psalms, ספר תרי עשר the book of the Minor Prophets, (according to Ibn Ezra one book). — סֵפֶר סְפָר סִפּוּר the three subjects of elementary instruction: reading, arithmetic, writing (Ps. 19, 5. Ecc. 3, 21). סופר scribe. - הסופר the scribe, a title given to Ezra. — הסופרים 1) (*i. q.* בעלי המסורה 2) those who count the letters of the Bible and explain all deviations from the normal orthography; דרך דרש הסופרים an explanation on the principle of those סופרים. — תקון הסופרים *see* תקן. 2) the Sages of the first Talmudical period beginning with Ezra.

ספרד Spain. - חכמי ספרד the learned men of Spain, who were distinguished for their philosophical and grammatical studies, and for their imitating in Hebrew poetry the style of the Bible.

סתר to hide. — נסתר 1) hidden, 2) silent letter, 3) third person.

עב thick, gross; חשבון עב round number.

עבד to serve. — עבדים servile letters; *esp.* בכו״לם serving as particles.

עבר to pass. — Piel: 1) to increase, 2) to add an intercalary month; to declare a year to be a leap-year; שנה מעוברת leap year. — עבור 1) the increase, 2) the augmenta-

Digitized by Google

סבר to think. — סברה reason; דרך סברה by way of reasoning (*opp.* to מִסֵּפֶר out of a book); ואם סברה if it is the result of reasoning (*opp.* to קבלה tradition).

סגר to shut. — מ״ם סגור final mem (*lit.* closed mem, *opp.* to מ״ם פתוח open mem.

סדן pole, especially with regard to the celestial sphere.

סדר. — Piel: to arrange. — המסדר הפרשיות he who first divided the scriptures into portions and chapters. — סדר or סדרא portion, book. — סדר בראשית 1) the first section of Genesis (1, 1—6, 8); 2) the account of the creation, Gen. 1, 1—2, 3; 3) the whole book of Genesis.

סוד 1) secret, 2) counsel, devise, plan. הסוד הוא בסתר the plan is kept in secret (Ps. 64). — סודות אלהים divine plans. — 3) *i. q.* יסוד foundation, principle, essence. סוד הנשמה the nature of the soul (Dan. 2, 10). — סוד העולם the plan of the Universe. — סוד הנבואה the nature of prophecy. — סוד האחד לא יראה כי אם בשנים the nature of unity only becomes apparent in two (Ex. 25, 18), that is to say, the nature of unity, the basis of the infinite series of numbers, is not apparent in one, but in numbers greater than one; in the same way God can only be perceived in his works, which are not a unity. — והוא סוד or והוא סוד גדול and this is an important principle. — סוד מכוסה a principle difficult to comprehend (*lit.* covered principle). — 4) the proper signification, contrasted to the literal sense of an expression; יש לו סוד it is a metaphor. — 5) esoteric explanation in contradistinction to the common and current interpretation; the formula יש לו סוד is frequently used in this sense.

סוף end. — סוף העולם the remote future. — סוף האבות Jacob, the last of the patriarchs. — סוף פסוק 1) end of a verse; 2) the accent assigned to the last word of a verse. — נקרא על שם סופו 1) prolepsis, 2) anachronism.

סך sum; סך הכל all added together; סך חשבון round number (Lev. 26, 5).

סכם to count. — Hiphil: to agree. — סכום number. — הסכמה agreement.

סמך 1) to support, 2) to join, *intr.* — Niphal: to be

נכרי 1) stranger, 2) exceptional על דרך נכרי exceptionally.

נ"ע = נוחו עדן may his repose be in the garden of Eden; a formula often used after the name of a defunct person.

נעם to be pleasant. — נועם or נעימות melody, air. — על נועם according to the air of...

נפל 1) to fall, 2) to apply, ...ונופל בו לשון and the term... applies to it.

נפק (*i. q.* יצא) to go out. — Hiphil: to bring forth. — מפיק dagesh, *esp.* in hē at the end of a word (*lit.* bringing out the sound of a letter which otherwise would be inaudible.

נפש 1) breath, 2) soul. It consists of three faculties, *viz.* נ׳ המתאוה, נ׳ המתנועעה (or נ׳ המרגשת), נ׳ המדברת; (= נפש, רוח, נשמה), vegetal, animal and intellectual faculties, 3) *i. q.* נ׳ המתאוה. 4) intellectual power (by metonymy; Ps. 35, 9).

נקבה 1) feminine; 2) = נקבה יחידה feminine singular; נקבות feminine plural.

נקד to point. — Piel: to set the vowels and accents. — נקודה 1) point, 2) vowel, 3) centre of a circle. נקוד punctuation. — בעלי הנקוד or המנקדים the authors of the vowel-points and accents.

נקף to touch. — מקף hyphen.

נשא to bear. — נושא or נושא המקרים subject (*lit.* bearer of the accidents or attributes). 2) the principal part in a word or sentence (Gen. 1, 1); הב״ית נושא the beth (in בראשית) is the main stay in the entire sentence. נשוא predicate.

נשג Hiph. 1) to reach, 2) to criticise; השיג עליו he censured him.

נשם to breathe. — נשמה soul; נ׳ העליונה the intellect (Ps. 35, 9).

נתן to give. — מתן תורה the revelation on mount Sinai.

נתר to drop *intr.* Hiphil: 1) to untie, 2) to permit. — מותר permitted (*opp.* אסור prohibited).

סבב to surround. — Hiph. to cause. — סבה cause.

Digitized by Google

מתן to tarry. Hiphil: to wait. — המתנה 1) the lengthening of a syllable, 2) accentuation. בלא המתנה not accentuated.

נבא to speak. — נביא prophet, נבואה prophecy, נבואה קטנה imperfect prophecy as *e. g.* a vision in a dream (Job 4, 16). — בדרך נבואה prophetically.

נגיד 1) prince, 2) a title given to the chiefs of the Jewish communities, especially to supporters and promoters of science and learning. — הנגיד *i. q.* רב שמואל הנגיד (florished in the 11. century.)

נגה to shine. — Hiphil: 1) to cause to shine, 2) to correct (a book or ms.).

נהג to lead. — מנהג custom, rule; המנהג the prevailing custom; משונה מן המנהג abnormal.

נוח 1) to rest. — 2) to conclude a syllable. — Hiphil: 1) to cause to rest, 2) to pronounce a consonant as the conclusion of a syllable. — נח 1) resting, רוח הנח the air, atmosphere; 2) silent, ה״א הנח the silent hē; 3) a consonant which concludes a syllable; שוא נח sheva quiescens. — When the concluding consonant of a syllable is audible, it is called נח נראה; if not, נ׳ נסתר or נ׳ נעלם (*lit.* a concluding cons. which is seen or perceived; and which is hidden or concealed); instead of נח נעלם simply נח is sometimes used. — אתנח 1) rest, pause, 2) the accent indicating pause (Athnach).

נוע to move, *intr.* Hiphil: 1) to move, *tr.* 2) to pronounce a letter at the commencement of a syllable, 3) to cause a consonant to be sounded. — שוא נע or ש׳ נוע or ש׳ המתנועע sheva mobile; נפש המתנועעה also called כח התנודה the power of motion innate in animals. — תנועה 1) motion, 2) vowel. — There are two kinds of vowels: מוסדים primitive, (o, a, i), מורכבים compound (all the rest of vowels).

נזל to flow. — מזל 1) path, 2) *i. q.* גלגל המזלות zodiac, 3) constellation, 4) fate. — חכמי המזלות a) astronomers, חכמי המזלות בעלי הראיות *id.* b) astrologers; חכמי המזלות בעלי המשפטים והצורות *id.* (Sefer haïbbur).

נחם to comfort. — נחמה comfort. — הנחמות the consolatory prophecies of Isaiah (40–68).

מלא to be full. — מלא 1) full, 2) plene, *i. e.* vav and yod used as matres lectionis.

מלה 1) word, 2) *i. q.* מלת הטעם particle.

מלך to reign. — מלכות kingdom. — המלכות the Roman empire; the kingdom of the gentiles.

ממנו from it; וממנו *i. q.* ומגזרתו and from the same (root the following word is derived).

ממש 1) palpable (root משש to touch), 2) in reality.

מסר to deliver. — מסורת tradition (*esp.* with regard to the Scriptures). — בעלי המסורת or אנשי המס׳ or חכמי המס׳ 1) the men or sages who transmitted the existing Hebrew text of the Bible, together with its vowels, accents and other signs. 2) the commentators who sought to explain the cause of the deviations from the normal orthography.

מצא to find. — נמצא 1) found, 2) existing, extant, 3) present. The third person sing. is called יחיד שאינו נמצא בפני המדבר or יחיד שאינו נמצא (= נסתר); *lit.* one who is not in the presence of him who speaks.

מצע (μεσος); אמצעי middle; זמן אמצעי present tense (being intermediate between past and future); אמצעיים, stars, being occupants of the middle world. *See* עולם.

משח to anoint. — משיח anointed; messiah. מ׳ בן אפרים or מ׳ בן יוסף, and מ׳ בן דוד are the two personages expected to lead the Israelites from their exile to the holy land, the one by means of war, the other by the means of peace; or the former is to restore the ten tribes, the latter the tribes of Judah and Benjamin.

משך 1) to draw, 2) to attract, אבן מושכת magnet, 3) to imply מלה מושכת עצמה ואחרת עמה or מלה מושכת אחרת one word which stands for two (*lit.* the word draws itself and another with it); ׳לא׳ ימשך אחר עמו the negation must be repeated. — נמשכים or אותיות המשך letters implied in the vowels; matres lectionis.

משל to compare. — משל simile; נמשל that which is expressed by a simile, the interpretation of a simile; והנמשל and in plain words. — משל ל׳ or משל ש... a figurative expression, signifying .....; דרך משל or על דרך משל figuratively.

Digitized by Google

ל׳ מקרא לחוד ול׳ תלמוד לחוד the language of the Scriptures is different from that of the Talmud, especially with regard to the sense assigned to certain expressions. — ל׳ בני אדם the language of the common people, especially in the employment of such figures of speech as „the hand“ or „the mouth“ etc. of the Lord. — על ל׳ בני אדם or על דרך לשון בני אדם figuratively. The phrase דברה תורה כל׳ בני אדם „the Torah speaks in human language“ has two meanings: a) the grammatical and etymological rules of the Hebrew language are applicable to the Torah, b) the Scriptures employ expressions intelligible to the people. — ידבר על ל׳ ישראל (*lit.* he speaks in the language of Israel), he represents Israel as speaking. 3) meaning; וזאת הל׳ קרובה לל׳ קדר and this word agrees in sense with the corresponding Arabic word. 4) grammatical form. — ל׳ זכר masculine, ל׳ נקבה feminine, ל׳ יחיד singular, ל׳ רבים plural, שם על ל׳ רבים a noun in the plural.

מדד to measure. — מדה 1) measure, 2) quality. — שם מדה common noun (*lit.* name of a quality; a common noun comprises all individuals that to some extent have the same quality). — מדות (*lit.* qualities) character or morals שלם במדות perfect in character.

מוח 1) marrow, 2) brains. — According to Ibn Ezra the brain is divided into a) the frontal part as the seat of the perceptive and imaginative faculties (כח הדעת and כח הדמות), b) the central part being the seat of reason (כח הבינה); c) the occipital part being the seat of wisdom and memory (חכמה and זכרון). — *See* Exod. 31, 2.

מור. — Hiphil: to change, to substitute. — תמורה 1) substitute for a word or a letter; יו״ד ת׳ ה״א yod is placed instead of hē. — טבאל רמלא בתמורה the names Tabel and Ramla are identical, if we admit the respective interchange of the first eleven letters with the remaining eleven.

מין species, kind. — מין ממיני a kind of .... — שם המין class noun, appellative.

מ״כ = מנוחתו כבוד his rest be in honour; a eulogy added to the names of defunct persons.

Digitized by Google

מעם); השניים כפולי אות האחרון biliteral verbs, which have the second letter repeated (*viz.* verb ע״ע), also called פעלים של הכפל כפולים, בעלי הכפל, פעלי הכפל. — נכפל doubled; הנכפלים words in which two consecutive letters are alike *e. g.* בָּבַת.

כרע to sink. — Hiph.: to let sink (the one side of the balance), to decide. — המכריע 1) he who decides, 2) conciliator.

כרת to cut. — מוכרת 1) cut off, separated, 2) a noun in the absolute state, sometimes called מוכרת בענין separated in sense; 3) a noun marked with any of the following accents: silluk, athnach and zakef katon; sometimes called מוכרת בטעם separated by accent; מוכרת בטעם ובענין separated in both respects; 4) מוכרת or מקום מוכרת pause, full-stop.

כתב to write. — כתוב it is written; ככתוב as it is written (in Holy Writ), כי כן כתוב for thus it is written (in Holy Writ). — כתיב Writing; the biblical text as it is written, in contradistinction to the traditional reading (קרי), — הנכתבים letters written but not read. — המכתב the writing, in contradistinction to (מבטא) speech.

ל׳ *i. q.* לשון which *see*.

לאו 1) *i. q.* לא not, 2) negation, שנים לאוין two negatives (on Ex. 14, 11), 3) negative commandment, *i. q.* לא תעשה (*opp.* עשה affirmative commandment).

לב 1) heart, 2) wisdom, 3) soul (by metonymy).

למ״ד 1) lamed, name of the twelfth letter of the alphabet, 2) *i. q.* למ״ד הפעל third radical.

למד 1) to learn, 2) to derive. — תלמוד 1) the oral Law, 2) Talmud, the work which contains the Oral Law, and consists of two parts, the Mishnah and its exposition, the Gemarah.

לשון 1) tongue, אותיות הלשון linguals, 2) language. — ל׳ הקדש the holy language, Hebrew; ל׳ ישמעאל or ל׳ קדר Arabic. — ל׳ המקרא the language of Holy Writ, *i. e.* the biblical Hebrew. — ל׳ המשנה, ל׳ התלמוד, ל׳ חכמינו or ל׳ קדמונינו (*lit.* the language of the Mishnah, Talmud, of our Sages or our Ancients) the Hebrew of postbiblical literature. —

Digitized by Google

(*lit.* the part of man which is to be honoured); הנכבדים העליונים the angels (*lit.* the spiritual beings above).

כבר already.

כוח 1) strenght, power; כח התולדות the strength (of man) owing to his physical constitution (Ps. 38, 11). 2) force, power (*opp.* reality); *e. g.* every vowel is followed by one of the silent letters, if not in writing, at least בכח הקריאה or בכח הדבור potentially in pronunciation or in utterance.

כוכב star; כוכבי לכת planets; כוכבי שבת fixed stars.

כון. — Niphal: to be established. — נכון firmly established; right, correct; it is in the phrases והנכון, והנכון בעיני, והוא הנכון בעיני, גם הוא נכון synonymous with ישר, which *see.* With a negative the phrases express disapproval: איננו נכון it is incorrect; לא דבר נכונה what he said is incorrect. — Piel: to adjust, to direct. — Pual: to be directed, מכוון כנגד α) exactly opposite over or under, β) corresponding with. — כוונה or כוונת הלב α) intention, β) attention.

כחש to be false. — Hiphil: to deny, to contradict; זה הפסוק מכחיש this verse disproves; מכחישי תורתנו those who deny the authenticity of our Law.

כלום = כל מאומה anything; החושך אינו כלום darkness is a nonentity; ולא אמר כלום he has not explained anything.

כלל 1) totality, the tens as the totality of the units, 2) generality, 3) rule; והכלל α) and the general rule is, β) in short.

כמו as, כמוהו or וכמוהו and like this is (used in reference to analogies).

כנה. — Piel: to give a surname. — כנוי 1) surname, 2) substitute for a proper name; דבר כנוי לגזרה „word" is another expression for „divine decree"; כנוי דרך כבוד euphemism. 3) pronoun.

כנס to assemble. — כנסת congregation; כנסת ישראל the community of Israel.

כפל to double. — כפול doubled, repeated; עי״ן השני כפול the second ע is not radical but the repetition of the first radical. — אותיות כפולות letters with a double sound or form (*see* אות); כפול בטעם or הטעם כפול repetition, parallelism (*see*

Digitized by Google

there are; ויש בדברי יחיד there is an opinion held by only one individual; ויש בספרים in some books there is found; יש אומרים some say; יש מי שאומר there is one who says; יש מפרשים some explain.

ישב 1) to sit, 2) to dwell. — יושב 1) sitting, 2) horizontal (*opp.* עומד vertical). — ישיבה 1) sitting, 2) academy ראש הישיבה head of the academy. ישוב 1) habitation, 2) the inhabited part of the world.

ישה. — תושיה wisdom. — אנשי תושיה learned men; philosophers; מדרך תושיה by science, philosophically.

ישמעאל 1) Ismael, 2) Arab; לשון ישמעאל Arabic.

ישר right, הישר that which is right, the right explanation, והישר בעיני but what appears to me to be the correct explanation, is this; והוא הישר בעיני and this explanation appears to me to be correct. — ספר הישר α) the book of Yashar, Jos. 10, 13. II. Sam. 1, 18. β) the commentary of Ibn Ezra on the Pentateuch (*see* Safah berurah, On the letters, and Mebin Safah, the Commentary, by Gabriel Lipman)[1].

יתד 1) pin, 2) pole (Ps. 75).

יתר superfluous. — יתרים paragogic letters (*see* אות).

כבד heavy; הבנין הכבד the heavy conjugation (which besides the signs of number, gender and person has) an addition to the root as is the case with all conjug. except Kal; yet Niphal is usually not included in this term. — הבנין הכבד הדגוש Piel and Pual; הבנין הכבד הנוסף Hiphil and Hophal (*see* יסף).

כבוד 1) honour; חולקים כבוד למלכות royalty is honoured; דרך כבוד α) out of respect, β) by way of euphemism. — הכבוד the glory; Divine glory (the same as שכינה); כסא הכבוד the throne of Divine glory (*see* גלגל); 2) spirit, soul (Ps. 30, 13). — נכבד 1) honoured, 2) honourable; השם הנכבד the name of the Almighty which is to be honoured (*comp.* Deut. 28, 58), the tetragrammaton; 3) spiritual, החלק הנכבד the soul

---

[1]) There are several other books bearing that name, but here are mentioned only those named by Ibn Ezra in his writings.

Digitized by Google

book on astronomy or astrology, perhaps the same as ספר המולדות. — מולד conjunction (in astromy), especially with reference to the moon.

יסד to found. — יסוד 1) foundation: יסוד התורה fundamental principles of the Law; ספר היסוד a Hebrew grammar, composed by Ibn Ezra; יסוד העבור the principles of the Jewish calendar, 2) element, ד׳ יסודות the four elements. — מוסד or מוסדה element; מוסדים primary vowels (*opp.* מורכבים composite vowels).

יסף to add. — Hiphil: to add. — Niphal: to be added. נוסף 1) added; מלות נוספות additional words; נוספים additional or paragogic letters, 2) augmented, הבנין הכבד הנוסף the heavy, augmented conjugation *viz.* Hiphil (augmented by ה in the beginning); 3) superfluous, נוסף ללא ענין added without any purpose. — תוספת addition, בתוספת יו״ד with the addition of yod.

יסר Kal and Piel; to instruct. — מוסר 1) instruction, 2) correction, 3) morals, דרך מוסר by way of morals, 4) good manners, politeness, דרך מוסר out of politeness or out of regard. — דרך מוסר המלוכה out of regard to royalty.

יפה beautiful, good. — ויפה פירש he explained well.

יצא to go out. — פעל יוצא transitive verb, פעל יוצא לב׳ פעלים causative verb or a verb with two objective cases, שם התואר יוצא transitive adjective, e. g. עריץ terrifying. — Hiphil 1) to bring forth, 2) to derive, 3) to render audible (*comp.* נסק). — מוצא 1) the place from which a thing comes forth; 2) instrument מוצאי האותיות (*lit.* the producers of the letters) the organs of speech.

יצק to cast. — מוצק the centre (derived by Ibn Ezra from צוק narrow, Eccl. 3, 15).

ירה. — Hiphil: to teach הורו קדמונינו our ancients have taught us. — תורה 1) instruction, lesson, 2) the announcement of a prophecy, 3) the Law, the Pentateuch, תורה בעל פה or תורה שהיא בעל פה Oral Law; תורה שבכתב Written Law,

ישׁ 1) an existing being, substance; להוציא יש מאין to produce something from nothing (definition of the creation) 2) present; דעת היש ודעת העתיד the knowledge of the present and the knowledge of the future (Exod. 2, 25); 3) there is,

Digitized by Google

ticle, 3) opinion, לדעת רבים or על דעת הרבים according to the general opinion, על דעת הכל according to the common opinion; לדעת אחרים according to the opinion of others; 4) reason; שקול הדעת (*lit.* weighing of reason) reasoning, in contradistinction to opinions derived from tradition or authority; common sense; 5) character (= מדות).

יהו״א the four silent letters (generally arranged אהוי); המלך יהו״א (*lit.* the king Jehu)[1], א, the most important of these four letters.

יחיד 1) only, one; ויש בדברי יחיד it is a solitary opinion (*lit.* it is found in the words of a single individual); 2) singular; the same as לשון יחיד; יחידה singular feminine.

יחס or **יחש** 1) family, relationship, 2) sign of relationship, יו״ד ליחס the yod is to indicate relationship (yod gentile). — Denominative, Piel: to declare as being related. — Pual: to be declared as related, to be connected; מיוחס אליו related to him. — Hithpael: to refer; ויו״ד עתי להתיחס לעת the yod in עתי indicates that the word is connected with the noun עֵת time (it means, a man who is to be ready at an appointed time.

יכח to be straight. Hiphil 1) to make straight, 2) to rebuke, 3) to prove, זה הכתוב יוכיח this verse proves. — נוכח 1) before, in the presence of, 2) second person; תי״ו הנוכח the tav of the second person, תי״ו לנוכח השם the tav serves to indicate the secondperson, *viz.*, the name of God.

ילד to bear. — Niphal: to be born. — נולד 1) born, 2) produced, product, 3) result, future. — תולדות natural forces, nature (Ibn Ezra defines the word as follows כח השומר את הגוף שקבל מן השמים „a power of the body which keeps it in existence and which the body received from the heavens.“ Exod. 23, 20); כפי התולדות according to the laws of nature; נלחם עם התולדות struggling with the constitution (of man. On Is. 45, 7); כאשר הם בתולדות as they are in nature; בעל התולדות the scholar acquainted with the laws of nature, ספר התולדות a

[1] Ibn Ezra here sacrifices grammatical correctness to a play upon words; for in the sense in which he uses המלך, the article should be dropped.

Digitized by Google

חתך to cut. — שירים חתוכים poems arranged in lines or verses; שירים חתוכים בנגונים ולא בחרוז poems arranged in lines by mere intonation, but not by the ordinary rules of versification.

טעה to err. — טעות error; *pl.* טעיות mistakes; וזאת טעות גדולה and this is a great mistake.

טעם 1) taste, 2) sense, meaning, contents, context. אין לו טעם it has no sense; מלות יחידות והטעם רבות the words have the termination of the singular, but in meaning they are plural; פועל בטעם active in meaning (though passive in form); וטעמו כטעם it has the same meaning as, כפול בטעם or הטעם כפול, a repetition as regards the meaning (of different expression especially with reference to the biblical parallelism); וטעמו and its meaning is, והטעם *α*) and the meaning (thereof) is, (applied in explaining a figurative expression), *β*) and (the explanation of the verse or chapter according to) the context is, (in contradistinction to דקדוקו its grammatical explanation); וטעמו לפי מקומו or כפי טעם המקום or מהטעם (the word being without a parallel, its meaning can only be inferred) from the context; איננו מטעם הפרשה or איננו דבק בטעם הפ' it is not in accordance with the context of the passage; דבק בטעם הפרשה it is in accordance with the substance of the chapter. — 3) reason, 4) accent; טעם המפסיק disjunctive accent; — denominative, Hiphil: *α*) to place the accent, *β*) to accentuate. — Hophal: *α*) to be placed (with reference to accents); הוטעם הטעם the accent has been placed; *β*) to be accentuated.

טען 1) to bear, 2) to plead, 3) to object, ואם יטען הטוען should any one object. — טענה 1) plea, 2) objection: ואין טענה this is no objection, this is no reasonable plea.

ידע 1) to know, 2) to be certain. Ibn Ezra says that God in perceiving all things is ידוע, דעת, יודע the subject which perceives, the perception itself, and the object which is perceived. ידוע known, well-known (it requires no further explanation). — ידיעה 1) knowledge, 2) determination, ה"א הידיעה the definite article. — דעת 1) knowledge, 2) determination; ה"א הדעת (the same as ה"א הידיעה) the definitive ar-

Digitized by Google

הרפואות physicians; ח׳ המזלות 1) astronomers, 2) astrologers; חכמי הספירות, ח׳ הערכים astronomers or mathematicians (Gen. 1, 15), ח׳ הצדוקים Karaite scholars. — חכמה 1) wisdom, also called ח׳ עליונה, 2) science. ח׳ חצונה or ח׳ נכריה general or secular science, in contradistinction to ח׳ התורה the science of the holy writings and of the literature connected with them.

חלם to be strong, to be full. -- חולם the vowel cholem.

חלף to change, *intr.* — Hiphil 1) to change *tr.*, 2) to confound; מחליף ה״א בח״ית he treats the word written with hê as if it were written with cheth. — Hithpael: to interchange; מתחלפים interchangeable letters (*see* אות).

חלק portion. — חלק הנכבד the nobler part of man, the soul; הכל יודע כל חלק the knowledge of the whole includes that of its parts; *i. e.* God, the cause of the Universe, knows all its parts.

חלש weak; חלשים feeble letters, which cannot be doubled.

חסר 1) to be deficient; חסרת פ״א הפועל deficient with regard to its first radical. 2) to be absent; חסר ריי״ש the ר is absent, is dropped; תחסר מלת ארץ the word ארץ is omitted. — חסר 1) deficient, defective, 2) omitted, 3) omissible; חסרים letters which are subject to omission (*see* אות). — חסרון 1) deficiency, 2) omission, לחסרון אות הכפל (to compensate) for the absence of the duplicate letter.

חקר to search. — חכמי המחקר or אנשי המ׳ philosophers professing materialistic principles. Exod. 4, 2.

חרוז 1) chain, 2) strophe, 3) metre, 4) rhyme.

חרק to hiss. — חירק the vowel chirek; בא בחירק (the letter) has a chirek.

חשב 1) to think, 2) to intend חשב לעשות or עשה במחשבתו he had the intention to do it; this phrase is used by Ibn Ezra to explain the „imperfectum conatus", as e. g. וילחם בישראל and he intended to fight with Israel; 3) to reckon, to count. — חשבון number; סך חשבון or חשבון עב a round number; חשבון שלם a perfect number, *i. e.* the number seven, so called, because it is the only elementary prime number which is not contained as a factor in any of the elementary numbers.

חשק to love. — חֵשֶׁק love; דברי חשק amatory compositions, profane literature.

Digitized by Google

parallel; וכן חבריו α) and so the corresponding words of the same root; β) and so the other words that correspond with it; וחברו בספר עצמו we meet with another instance in this book; אין חבר or אין לו חבר it is without parallel, a hapax legomenon (the word must then be explained מהטעם, from the context). — חבור conjunction; ויו לחבור the conjunctive vav. — מחברת 1) conjunction (in astronomy), 2) sentence (as a combination of subject and predicate), 3) addition, 4) sum, 5) component force.

חדש new. — Piel: 1) to renew, 2) to say something new; אין רצוני לחדש I do not wish to offer a new exposition. חודש 1) new moon, 2) lunar month, 3) solar month (by metonymy).

חול 1) profane, 2) common, secular; ספר חול a book on a secular subject (*opp.* ספרי קודש the books of the Bible). — להוסיף מחול על הקודש to take a part of that which is common, and add it to that which is holy, as *e. g.* is done by beginning Sabbaths or Festivals a little before their due time, and keeping them till after their actual termination.

חוש 1) to feel, 2) to care, to mind; לא יחושו they do not object to do it, they are not afraid to do it.

חזק to be strong. — חזק 1) strong, 2) hard; חזקים tenues (the letters בּ גּ דּ כּ פּ תּ). — חזוק emphasis; פעמים לחזוק it is repeated for the sake of emphasis.

חזר to return. — מחזור cycle; מחזור קטן the cycle of 19 years; מחזור גדול the cycle of 28 years.

חטף 1) to snatch away, 2) to hurry, 3) to be short. — חטוף 1) hurry, 2) short pronunciation of a vowel; בחטוף with a short pronunciation (that is, with a short vowel or with sheva). — חטף short; קמץ חטף 1) short kamets (ָ, ֳ), 2) compound kamets (ֳ); פתח חטף 1) compound pathach, 2) compound segol.

חיה to live. — תחייה revival; תחיית המתים resurrection.

חיך palate; אותיות החך palatals.

חכם wise; חכמים pl. wise, sages, especially the talmudical authorities of the earlier ages. ובדברי חכמים ז״ל and in the Talmud or in talmudical literature; בלשון חכמינו 1) in the words of our sages, 2) in rabbinical Hebrew. — חכמי

Digitized by Google

זכר to remember, to mention (*comp.* Ecc. 9, 15). — Hiphil: to mention. — Niphal: to be mentioned. הנזכר למעלה that has been mentioned above. — זכר 1) remembrance, 2) reminder or report of the past (like memoria in its two meanings); לזכר as a reminder, as an historical fact (perhaps opp. to דרך נבואה by way of prophecy, which applies to an event that is to take place at a future time (*see* Is. 40, 1). — זכרון memory, זכרונו לברכה of blessed memory.

זכר male, masculine; לשון זכר masculine; סימן הזכרים the sign of masc. in plural number.

ז״ל = זכרונו לברכה.

זמן 1) time, 2) tense. — זמן עבר or עבר past; זמן עתיד or עתיד future, זמן עומד α) present, β) imperfect (*see* עמד); זמן אמצעי or בינוני present tense.

זקף name of two accents: זקף גדול (׃׃), זקף קטן (׃).

זר m. **זרה** f. 1) stranger, 2) exceptional. זרות בדקדוק words which are grammatical exceptions; מלה זרה אין לה משפחה a word without a parallel (*lit.* stranger without a kindred term); אין זר אתנו (*comp.* I. Ki. 3, 18) or אין מלה זרה במקרא there is no exception to this rule.

חבל to bind, to combine. — תחבולה 1) plan, 2) an algebraic problem, which according to a legend enabled Ibn Ezra in a moment of danger to save all his pupils from being thrown overboard.

חבר to be a friend. — Piel: 1) to join, 2) to add together, 3) to form the plural of a noun. חבר הכתוב In Scripture the plural is used (*lit.* of that word Scripture forms a plural). 4) to compose, to write. — Pual: 1) to be joined, 2) to be added together, 3) to receive the termination ים or ות; וחוברה על סימן הזכרים it takes in plural the masculine form, 4) to be composed. — Hithpael: 1) to meet together; כאשר יתחברו שנים כפ״ין when two כ (that is, two words with כ of comparison) follow each other; התחברו שני משקלים two different forms meet together (in one word); 2) to form the plural; לא תתחבר it admits of no plural. — חבר 1) friend, fellow, 2) parallel, another instance of the same root or form; כחברו הראשון as the first mentioned

Digitized by Google

1) research, 2) explanation, 3) homiletical exposition (*see* Translation of the Commentary of Ibn Esra etc. p. 52 note 11); דרך דרש (*opp.* דרך האמת or פשט) דרך דרש הדרש very far from the true explanation.

דת law; דת השם 1) the divine law, 2) the holy religion.

ה״א He; fifth letter of the alphabet. — ה״א הדעת or ה״א הידיעה definite article; ה״א התימה interrogative He; ה״א הקריאה the He of the vocative.

הבל 1) vain (Eccl. 1, 2), 2) empty sound, absurdity: וזה הבל and this is utterly senseless. — Denominative. Hiphil: to utter nonsense. The epithet המהביל is applied by Ibn Ezra to an author named Yitzchaki (not Rashi), who asserted that for certain words and phrases in the Bible others should be substituted (Ibn Ezra, on Gen. 36, 31).

הוגן noble; כהוגן properly (εὐγενής).

הלל to shine. — Piel: to praise. — תהלות songs of praise. — ספר תהלות (usually תהלים or contracted תלים) the book of Psalms.

הנה to be pleasant. — Niphal: to enjoy; נהנה מזיו השכינה he enjoys the contemplation of divine glory.

הפך 1) to turn, 2) to turn over, 3) transpose. מלה הפוכה a word containing a metathesis, as סאון = אסון (Is. 9, 4); והוא הפוך the letters in this word are transposed. — Hithpael: to interchange; מתהפכים interchangeable letters (*see* אות). — הפך the opposite; והפך זה and the opposite of it is; להפך on the contrary; קרוב מהפך it comes nearer to the opposite signification.

וי״ו Vau; sixth letter of the alphabet. — וי״ו דבק or וי״ו לחבור conjunctive Vau.

ודוי or ווידוי confession; a prayer containing a confession of sins, as recited on days of fast and repentance.

זוג (ζυγόν) pair, מספר זוג even number, מספר שאינו זוג odd number.

זוית angle. — ז׳ נצבת right angle.

זיו splendour, brightness, glory. — זיו השכינה the effulgent glory of the divine presence.

Digitized by Google

dagesh). — Niphal: to be doubled; ראוי להדגש it should be doubled. — דגשות the reduplication of a letter (indicated by dagesh). — דגש the sign of reduplication; dagesh.

דחה to push, to set aside, to refute ואל ידחונו בקנה של דרש and let them not refute us with the reed of Midrash. — דחיה putting off, delay; esp. with regard to postponing the first of Tishri from the day on which the conjunction of moon and sun (המולד) takes place.

דל״ת daleth; fourth letter of the alphabet.

דמה to be similar. — אין למלה הזאת דומה this word is without a parallel.

דמות or **דמיון** 1) similarity, 2) representation, image, דבור פה דמיון הדבור האמתי the utterance with the mouth is but a representation of the true speaking. 3) copy להשאיר דמותו אחריו to leave a copy of himself (children) behind.

דק 1) thin, small. 2) subdivision of a degree, which has 60 דקים minutes; these are again subdivided; and then the former are called ראשונים, the latter שניים etc.

דקדק to investigate minutely, to do carefully. — מדקדק grammarian; המדקדק 1) the grammarian, 2) R. Jehuda Hayyug'. — דקדוק or דקדוק הלשון 1) grammar; ספר הדקדוק grammar (*lit.* the book of the grammar); בעלי הדקדוק grammarians; ואיננו נכון בדקדוק it is not correct according to grammatical rules. — 2) grammatical form; דקדוקו מפורש its grammatical peculiarity is explained. — 3) grammatical explanation, in contradistinction to the exposition of the contents (המעם).

דרך 1) way, 2) adv. in the way or manner; דרך דרש or ד׳ הדרש homiletically (*see* דרש); על דרך הפשט literally; על ד׳ משל or ד׳ משל (abbreviated עד״מ) *fig.*; על דרך לשון בני־אדם or כדרך לשון בני אדם דבר הכתוב or כדרך בן אדם דבר הכתוב anthropomorphically; ד׳ נבואה as prophecy; ד׳ קצרה elliptically; ד׳ כלל generally; ד׳ פרט in detail; ד׳ צחות in an elegant style, poetically; ד׳ כבוד *α*) out of respect, *β*) euphemistically. — ד׳ מוסר *α*) morally, *β*) morals, *γ*) politeness; דרך סברא by way of reason; מדרך התושיה philosophically (Gen. 1, 1); מבעלי הה״א בא על דרך בעלי היו״ד it is a verb ל״ה but formed like a verb פ״י.

דרש 1) to search, 2) to explain. — דרש or מדרש

גמר 1) to complete, 2) to learn. — גמור 1) completed, 2) perfect; ראיה גמורה a conclusive evidence. — גמרא gemarah, the completion or the expositon of the mishnah.

גנה to be improper. — Piel: to blame. — Pual: to be blamed; מגונה disgraceful. — גנאי or גנות blame, disgrace; לגנאי 1) for a reproach, 2) in a bad sense (*opp.* לשבח in a good sense).

גר 1) stranger, 2) proselyte. גרי הצדק honest proselytes.

גרון throat. — אותיות הגרון gutturals.

גרע 1) to be inferior, 2) to diminish. — Niphal: *a*) to be ommitted. נגרעים (= חסרים) letters which are subject to omission.

גשם body (Dan. 4, 30), substance.

דָבֵק *intr.* to cleave together, כל הפרשה היא דבקה the whole portion is well connected (forms one whole); זה הפסוק דבק ב or זה הפ׳ דבק עם or ז׳ הפ׳ דבק ל this verse is closely connected with; דבק בטעם it is related with regard to its meaning; ואינו דבק בטעם הפרשה or ואי׳ ד׳ עם הפ׳ and this is not connected with the context. — דבק and Piel דִבֵּק *tr.* to join, to connect; וטעם זה הפסוק דבוק עם and the sense of this verse is closely connected with. — Niphal: to be connected; פועל יוצא מאוהב ונדבק באהוב the action comes from him who loves, and passes over (*lit.* is connected with) to him, who is loved; ונדבקה זאת הפרשה this chapter has been joined to; the chapter to which it is joined is frequently not mentioned and must be gathered from the context. — Hiphil: to be contagious (Deut. 29, 17). — דֶבֶק 1) connection, 2) conjunction; וי״ו הדבק the conjunctive ו; בלא וי״ו דבק or בלא דבק asyndeton.

דבר to speak. — Piel: to speak; כ״ף מעצבך עם יהודה ידבר the כ in מעצבך refers to יהודה; כ״ף לישראל ידבר the כ refers to ישראל, המדבר first person (*lit.* he that speaks); א׳ סימן המדבר the א, designating the first person. — דבר 1) word; ובדברי רז״ל and in the words of our teachers, of blessed memory, that is, we find in Rabbinical literature. 2) thing, שם דבר noun, substantive (*lit.* name of a thing).

דגש to double; דגושים doubled letters (letters with a

Digitized by Google

planation of „the oath of God“). γ) a medium for the accomplishment of divine decrees; an angel (*see* Ibn Ezra on Is. 48, 16). δ) evils decreed (by God), trouble, misfortune. — 3) to form, to derive. — Niphal: to be derived; מלות נגזרות משמות denominatives. — גזרה α) the substance or material out of which a body is formed (*lit.* cut out) comp. Lam. 4, 7. β) the root from which a word is derived; נזרו מגזרת וינזרו the word נזרו „they are gone away“ is of the same origin as וינזרו „that they seperate themselves“; ומגזרתו and from the same root is derived. The word מגזרת is generally abbreviated מגז'*).

גיל generation (Dan. 1, 10). — בני גילו his contemporaries.

גלה 1) to make bare, to reveal; 2) to go into exile. — גלות exile, plur. גליות. — גלות בבל the Babylonian exile; גלותנו our exile; the exile of the Jews since the destruction of the temple by Titus. — גולה exile; בני הגולה those in exile.

גלל to roll. — גלגל 1) a revolving body; 2) sphere, consisting of imperceptible matter, and containing a heavenly body, that revolves with it. There are ten such spheres according to Ibn Ezra; two for the sun and the moon, five for the five planets, viz. Mercury, Venus, Mars, Jupiter, Saturn; one for the large host of stars, one for the Zodiak, called גלגל המזלות the ecliptic; the latter is divided into חצי גלגל העולה and חצי גלגל היורד, ascending and descending signs (*lit.* asc. and desc. half of the sphere), and one called כסא הכבוד the throne of glory; it comprises all the spheres, and sets them all in motion (*see* Ibn Ezra Gen. 1, 15; Exod. 3, 12; 20, 1 on Ps. 8, 4). Ibn Ezra is not consistent with regard to the arrangement of the spheres.

גמטריאות or גמטריא (γεωμετρία) arithmetic, בגמטריא or בגמטריאות numerically, with reference to a word the letters of which are to be treated as numbers added together.

---

*) In my translation of the Commentary of Ibn Ezra on Isaiah the identity of the roots of two words expressed in Hebrew by מגזרת has mostly been indicated by „comp.“

Digitized by Google

נרן הבנין the ה or נ the characteristic of the conjugation (Hiphil and Niphal resp.).

בעל 1) the master, 2) owner or possessor; בעלי הנון verbs, whose first radical is נ; בעלי ה״א or בעלי ה״א באחרונה verbs, whose third radical is ה, בעלי היו״ד verbs, whose first radical is י; בעלי הכפל verbs whose first and second or second and third radicals are the same (these verbs are also called סעלי הכפל or כפולים. — בעל לשון הקודש *α*) hebraist, 2) originator of the Hebrew grammar (to whom Ibn Esra assigns the order of the Hebrew alphabeth; Safah berurah, on the gutturals). — בעלי המסורת *α*) the massorites (*lit.* the men of the tradition), the men to whom the fixing of the orthography of the Hebrew Bible is ascribed. — *β*) commentators of the massora, who assign a reason for every exception in the orthography of the biblical text. — בעלי השירים השקולים the authors of metrical poems (*see* שקל). — בעלי התולדות naturalists. — בעלי פלוגתתנו those differing from us in opinion, as *e. g.* the Christians (Is. 52, 13).

ברר 1) to purify, 2) to make clear. — Hithpael: to become clear; והנה התברר it is now clearly shown.

גאה to be exalted. — גאון 1) majesty, 2) His Eminence or Gaon, a title given to the chiefs of the colleges in Sura and Pumbaditha, between the sixth and eleventh centuries; this period of Jewish history is called the period of the Gaonim. הגאון the Gaon *α*) Saadiah who flourished about 900 V. E., *β*) R. Hai, the last of the Gaonim, *γ*) a general title of learned men.

גוון colour. — Ibn Ezra speaks of five elementary colours: לבן ברקת אדום ירוק שחור white, blue, red, green, black (Exod. 28,17). — כגון *i. q.* כעין (*lit.* as the colour) 1) like, 2) e. g.

גזר 1) to cut. — Niphal: to be cut; גבול נגזר the outlines cut out, that is the form given to a part of the infinite substance (*see* Ibn Ezra on Gen. 1, 1), 2) to decree, especially with reference to divine providence, which determines all future events. — גזרה *α*) decree, *β*) a divine decree; גזרה בלי תנאי an unconditional decree (this is the ex-

Digitized by Google

בהר״ד the sign of the conjunction of the moon and the sun (מולד) in the first year of the era adopted in Jewish Calendar: Monday, 5 hours $\frac{210}{1080}$ h., that is Sunday evening 11 m. 40 s. after 11 o'clock.

בחן To try. Hi. to distinguish. — בחינה trial, temptation (Gen. 3, 24).

בוא 1) to come, 2) to be; בא בחירק the letter is read with a Hirek; בא עבר תחת עתיד the past is (here) used instead of the future.

בטא to speak. — מבטא 1) the speaking or the speech; במבטא in speech in contradistinction to במכתב in writing. — כלי המבטא the organs of speech: the throat, tongue, teeth, palate and lips. 2) logic.

בין to discern. — Hiphil: 1) to understand; והמשכיל יבין and the intelligent reader will understand it, that is, an expression is used, which everybody can understand, instead of a pure metaphysical term, which could not be understood.

בין or בינות between; אותיות בינות השנים dental letters (*lit.* letters formed between the teeth. — בינוני 1) middle, 2) participle (thus named, because it is partly a verb, and partly a noun). — 3) the present tense.

בית 1) house, 2) temple, הבית the temple in Jerusalem, בית ראשון the first temple (built by king Salomon and destroyed by Nebuchadnezzar; בית שני the second temple.

בלע 1) to swallow, 2) to absorb. בָּלוּע or מובלע or מבולע*) absorbed; בְּלוּע absorption; הנון תחת בלוע הדגש the נ is used instead of doubling the letter (*lit.* the נ is used instead of the absorption caused by the dagesh) *e. g.* מעוניה = מעזיה (Is. 23, 11).

בנה to build. — בנין 1) building, 2) the derivative forms of the verb, usually called „conjugation"**). — ה״א הבנין,

*) מבולע Is. 52, 5 is perhaps a mistake, and ought to be written מובלע.

**) The term „conjugation" has been retained in this book, as no other has as yet come into general use.

Digitized by Google

אמצעי *see* מצע.

אמת 1) truth, 2) right; הוא האמתי or זוה האמת this is the right explanation; איננו אמת it is not right; על דרך אמתי or על דרך האמת 1) in truth, not figuratively, 2) a true explanation, without regard to traditional and received opinions.

אסר 1) to bind, 2) to prohibit; אסור prohibited; אסור בהנאה forbidden for common use (that is, not only unlawful for food, but also for any other use).

א"עפי = אף על פי although (*lit.* also according).

אפס there is none; ואפס על משקלו there is none of the same form.

ארך to be long. — Hiphil: to prolong; והארכתי בדברים I have enlarged on this subject. — מאריך accent. — הארכה accentuation, accent.

ארם Aram, Syria. — ארמית Aramaic, Chaldaean language (*comp.* Dan. 2, 4); the dialect of the Targumim; בארמית in Aramaic; מתרגום . . . בארמית or מתרגום ארמית or מגזרת ארמית (this word is derived) from the Chaldaean translation of . . ., or from a root met with in Chaldee.

ארע (Chald.) to happen, — מאורע event, accident. — ארעי accidental, occasional (*opp.* to קבע or תמיד).

ארע (= ארץ) 1) earth, 2) under; מלרע *α*) underneath *β*) the last syllable of a word; וזאת המלה מלרע and this word has the accent on the last syllable, is oxytone.

ארץ 1) earth, 2) land; הארץ *α*) the land, *β*) Palestine.

אשור 1) Assyria, 2) (= ישר) straight; אשורית *α*) the Assyrian writing, *β*) the square characters (*see* Sefer Tsachoth, on the letters).

אתנח *see* נוח.

באר Piel: to explain (*comp.* באר היטב very plainly, Deut. 27, 8). — מבואר fully explained.

בדד Alone. — התבודד to keep one's self alone (in order to avoid the temptations and trials of the material world); התבודדות מ׳ ע׳ or התבודד מעסקי העולם seclusion from mundane affairs in order to lead a contemplative life.

Digitized by Google

— א׳ מתהפכות interchangeable letters; the term is only used of the letters ו and י in the verb פ״י. — א׳ חסרות letters subject to elision, *viz.* א ה ו י ל נ. — א׳ נספות or א׳ יתרות or נוספים paragogic letters, *viz.* א מ ת י ן. — א׳ חלשות feeble letters, which cannot be doubled. — א׳ דגושות or נדגשים letters which admit of a reduplication. — א׳ חזקות tenues, *viz.* בּ גּ דּ כּ פּ תּ. — א׳ רפות α) aspirates ב ג ד כ פ ת β) a letter not doubled, that is not having a dagesh forte. — א׳ מובלעות or א׳ בלועות or א׳ נבלעות letters absorbed (*lit.* swallowed) by others, this is the case with ל נ ת. — א׳ נכתב the letter א written, but not read, as א in וַיַּרְא, חֵטְא. — א׳ קרוא a letter read but not written, as א before ה in כֹּטֶה, and י before א in יְרוּשָׁלַם. — א׳ שורש or א׳ עיקר radical letter. — א׳ משרת or א׳ השרות or עבד servile letter. — א׳ ענין prefixed as preposition or conjunction (*lit.* letter of relation).

אזן ear. — מאזנים 1) balance 2) title of a grammar composed by Ibn Ezra, 3) test, חכמת המבטא היא מאזני החכמה logic is the test of wisdom.

אח 1) brother, 2) (*fig.*) a word of the same root, אין אח ל... or אין לו אח there is no other word of the same root; it is a hapax legomenon.

אחות 1) sister, 2) (*fig.*) a word of the same root, אין למלה הזאת אחות there is no other word of the same root; it is a hapax legomenon. (The feminine form אחות agrees with מלה, the masculine אח with דבר, which are respectively implied.)

אחד } m. 1) one 2) singular.
אחת } f.

א״כ = **אם כן** If so; ואם 1) and if, 2) and even if, although.

אלהים 1) angels (Exod. 6, 3), בני אלהים or בני אלים the children of angels, the stars (Ps. 29, 1), 2) ideals, 3) the spirit or intellect of man (Comm. on Deut. 4, 35), 4) God (by metonymy, *comp.* Gen. 1, 1).

אמר 1) to say 2) to explain; ולא אמר כלום but he said nothing, that is, he has not explained the difficulty.

Digitized by Google

GLOSSARY

אב father; *pl.* אבות; האבות 1) the fathers, 2) the patriarchs, Abraham, Isaac, Jacob; the latter is called סוף האבות the last of the patriarchs.

אד״ו Sunday, Wednesday and Friday. The Jewish Calendar being based on the rule לא אד״ו ראש, New-year is not to be fixed on one of those three days.

אדום 1) Edom, *i. e.* Esau, the son of Isaac, 2) Idumæa, a country in the south-east of Palestine, inhabited by descendants of Edom, 3) Rome (Is. 63, 1), 4) Christianity (*ibid.*).

אויר (ἀήρ) air.

אות 1) sign. 2) proof (Ex. 3, 12), וזה לאות and this may serve as a proof. 3) letter; *pl.* אותיות. — א׳ הגרון gutturals, א׳ החיך palatals, א׳ הלשון linguals, א׳ השנים or א׳ בינות השנים or א׳ השריקה or שריקים dentals, or sibilants, א׳ השפה or חיצונים labials, א׳ כפולות or כפולים α) double-form of letters: צץ, פף, נן, מם, כך; the final mem is also called מ״ם סגור closed mem, while the other is called, מ״ם פתוח open mem. β) letters with a double sound: בב, גג, דד, כב, פפ, תת. — א׳ המשך or נמשכים vowel letters (matres lectionis), *lit.* letters which are drawn after the vowel, *viz.* י, ו, א. — א׳ נעלמות or נעלמים or נעדרים or נסתרים latent, silent or hidden letters, *viz.* י, ו, ה, א; the ה if sounded at the end of a word is called מפיק, enunciated (*see* נפק). — א׳ מתחלפות or א׳ התמורה interchangeable י, ת, נ, מ, א,.ה letters, *viz.* ו,

Digitized by Google

Digitized by Google

This volume contains the Hebrew text of Ibn Ezra's Commentary on Isaiah, edited according to manuscripts. As the English translation with explanatory and critical notes is already in print, I do not think it necessary to add English notes to this volume. The literary remarks concerning the commentary and manuscripts will be found in vol. III.

In accordance with the promise made in the preface to the first volume, I have appended to the present part a glossary for the benefit of Students who are not sufficiently conversant with the style and technical terms of Hebrew Commentators.

Jews' College,
London 1875.

M. Friedländer.

Digitized by Google

WID-LC
BS
1515
.I 2
vol. 3

HARVARD UNIVERSITY
LIBRARY
FEB 14 1983

75*40

Digitized by Google

IBN EZRA LITERATURE.

THE

COMMENTARY OF IBN EZRA ON ISAIAH

EDITED FROM MSS.

WITH NOTES AND GLOSSARY.

BY

M. FRIEDLAENDER, PH.D.

VOL. III.

LONDON:
PUBLISHED FOR
THE SOCIETY OF HEBREW LITERATURE BY
TRÜBNER AND CO., 57 & 59, LUDGATE HILL, E.C.
1877.

Digitized by Google

2
.3

Harvard College Library

From the library of
Harry A. Wolfson
Class of 1912
Nathan Littauer Professor of Hebrew
Literature and Philosophy
Harvard University
and
Honorary Curator of Hebraica and Judaica
in the Harvard College Library

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

3 2044 036 814 317

The borrower must return this item on or before the last date stamped below. If another user places a recall for this item, the borrower will be notified of the need for an earlier return.

*Non-receipt of overdue notices does **not** exempt the borrower from overdue fines.*

Harvard College Widener Library
Cambridge, MA 02138 617-495-2413

WIDENER
SEP 10 2004
BOOK DUE

WIDENER
MAR 3 2004
CANCELLED

Please handle with care.
Thank you for helping to preserve library collections at Harvard.

Digitized by Google

WID-LC
BS
1515
.J 2

Digitized by Google